

નવલ રસ

અને

ગોધામૃત

લાલુભાઈ શા. સિ. કરનાર.

શેડ. હરિલાલ મુળચંદ.

તથા

સા. નગીનદાસ પુનમચંદ.

(સર્વ હક કર્તાને સ્તુતિ)

—૦૦૦૦૦—

અમદાવાદ

સિવિહસ ઇસ્પોતાલ સામે પાનાલાઈ-પો

વાડીના મેડા ઉપર "વિદ્યેશ્વર

પ્રેસ" માં છાપી.

સંવત ૧૯૬૧

સને ૧૯૦૫

કીમત રૂ—૬—૦

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૩૪૪

વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ જીવનરસ

વિષય ય - ૩

નવલ રસ

અને

બોધામૃત

ભાગ ૧ લો.

રચી પ્રસિદ્ધ કરનાર.

શેઠ. હરિજીભાઈ મુળચંદ.

તથા

સા. નખીનદાસ પુનમચંદ.

(સર્વ હક કર્તાને સ્વાધિન છે)

— ❀ ❀ ❀ —

અમદાવાદ

સિવિહલ ઇસ્પીતાલ સામે પાનાલાઈની

વાડીના મેડા ઉપર “ વિદ્યેશ્વર

પ્રેસ ” માં છાપી.

સંવત ૧૯૬૨

સને ૧૯૦૫

કીમત ૩૦—૬—૦

અર્પણ પત્રિકા,

મારી તરફ અમી દ્રષ્ટીએ જોનાર, શુદ્ધ પ્રેમ દર્શાવનાર, મારી ઉન્નતિ ઇચ્છનાર, મારું શુભ જોઈ આનંદ માનનાર, એવા મારા પરમ પવિત્ર મિત્ર સા. સરપચંદ પુનમચંદ પેથાપુર વાળા, જેમની આજ્ઞાથીજ આ લઘુ અને રસ ભર્યો ગ્રંથ લખેલો, તે તેમને સ્નેહ પૂર્વક અને સ્મરણાર્થે સ્મરણ કરું છું. તે માન્ય સહીત સ્વિકારી મને આભારી કરશે એવી હું આશા રાખું છું તા. ૧૪-૩-૧૯૦૫

લી. તેમનો અભ્યુદય ઇચ્છનાર

શેઠ હરિલાલ મુળચંદ

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
ગુજરાતી સાહિત્ય સંસ્થા

જાહેર ખખર.

સદર ગાયન	૨૦—૪—૦
હરિચંદ્ર નાટક	૨૦—૧—૦
સદર ગાયન	૨૦—૪—૦
રાગુકંઠવી નાટક	૨૦—૧—૦
સદર ગાયન	૨૦—૪—૦
વનરાજ નાટક (છાયા છે)	૨૦—૧—૦
સદર ગાયન	૨૦—૪—૦
અભયસિંહ કેસરીસિંહ ગાયન	૨૦—૧—૦
લલિતાના ગાયન	૨૦—૧—૦
ત્રિયારાજના ગાયન	૨૦—૧—૦
કપુરચંદ પાનાચંદનો કારસ	૨૦—૧—૦
જૈન પ્રશ્નોત્તર રત્નમાળા	૨૦—૪—૦

એ શિવાય હરેક પુસ્તકો કમીશનથી મોકલી આપવામાં આવશે તથા વેચી આપવા આવશે. કમીશનનો ખુલાસો પત્રદ્વારાએ કરવો.

લી. સેવક

શેઠ હરિલાલ મુળચંદ અમદાવાદ

નવલ રંગ.

ઉડાઉના થતા હવાલ અને દોસ્તની દાનાઈ.

પ્રેમરાય.

મોટા લાજના રંગખેરંગી લોખંડના પટા જડેલા એક પટારા ઉપર માદી તકીઓ ગોઠવી, બાજુપર સીસમનાં તકતાનું સરસ કોતર કામનું કપાટ મુકી, હાથમાં ખાતાવધનો ચોપડો લઈ, લખમાજી દેવુ લેણું તપાસવા મંડી ગયા હતા. ખાતાવધના સધળા પાના ઊલ્લાવી નાખી, ખત્રાસ થતાં એક જવાનને છાજતી ચાલાકીથી તેણે તે ખાતાવધને અંધ કીધી તેનો ઘઘો લોકોને પહોંચા ધીરવાનો હતો અને એ ધંધામાં તેણે ઘણી સારી આવક કીધી હતી. કારણ કે તે જુઓરો બ્યાજખાઉ ને કંજુસ હતો. પછસો મળતો ત્યાં દયા અને ધર્મ તજી દેતો હતો, જેથી તે બહુ તવંગર બની ગયો હતો, તેમ છતાં તે જાડા માદરપાટનું ઢીંચણ સુધી નીચું પોતીયું પહેરતો, અને આંગમાં ખાંદીની બંડી ઓરવતો. દશ હાથ લાંબા વેંત પનાના કમુખે રૂંગના ફેંટાથી શીરને સોમાવતો અને ખભે ફેંકી દેવા જેવા ગાભાની પીછોડી રાખતો. વરસમાં એ દોઢીઅનું પશુ ઘેબીનું ખરચ રાખતો નહીં. શરીર અને લુગડાંની વાસથી ઘણાઓ તેનાથી દુર રહેવાનું ખસંદ કરતા હતા.

ખાતાવધને ત્રીજેરીમાં પુરી જરા શરીર શેકવાને સળગતી સન ગડી પાસે બેઠો, થોડી વારે ઉધરાણી જવાના ધરાદાથી ઉડી ઉભો થઈ, થંડીથી ઢુંઢવાતો અગલમાં ચોપડો મારી બહાર જવા તઈયાર થયો; તેજ વખતે તેનો દરવાજો ઠોકવાનો સ્વર સંભળાયો. લખમાજીએ તરત દરવાજો ઉગાડી આવનાર ઘણીને અંદર લીધો. તે આવનાર જવાન વીશોક વરસની વધનો દેખાતો હતો. તે નવો આવનાર જવાન ખુબ સુરત હતો, અને તેનો પોશાક ઘણો સુંદર હતો. આવનારે આવતાને વાર લખમાજીને જુઓરા જુહાર કર્યા, ને તેની કુશળતા પુછી. ખુબાએ લગાર ટકોરથી કહ્યું, સઉ ઠીકઠીક ચાલે છે. પ્રેમાજી, પશુ

હું ધારતો હતો કે તુ તારા બુઢાકાકાને વીસરી ગયો હશે ? પ્રમાણએ જરા હસીને જવાબ આપ્યો કે, નહીં કાકા, એવો વીચાર નહીં લાવતા કે હું તમને વીસરી જઉં. આ દુનિઆમાં આપના વિના મારું બીજું સગું વાહાલું કોણ છે, કે આપને હું વિસારી મુકું વળી એ વાત ખતેજ કેમ ? હા તમે મને વીસરી જાઓતો કાંઈ અભયબ થઉં નહીં; પણ વાર કાકા, આજે આપને આટલું બધું મોડું કેમ થયું ? મેં ધાર્યું કે આપ બહાર નીકળી ગયા હશે, પણ રસ્તેથી જતાં મને વિચાર આવ્યો કે જોઈએ વારં, કાકા ઘેરમાં છેકે નહીં, હોયતો મળતો જતો. લખમાણએ પ્રેમાણની આગળ જઈ લગાર બુશ મીઝજથી જવાબ આપ્યો કે, દીકરા ! એક ઘરાક આવવને લીધે રોકાઈ ગયો તેથી મોડું થયું. એ ઘરાક દીકરે હાથ લાગ્યું છે. તેથી જખરો તડાકા પડશે. પ્રેમાણ, એ કામ દુધાળી ગાય સમાન છે. કાકા, એવું શું કામ છે તે કેશો ? શા વાસ્તે નહીં દીકરા ! લખમાણએ કહ્યું, અને તે મારે તને જરૂર કેવુંજ જોઈએ કારણ કે તે માણસ તારો જાની દોસ્ત છે. શું મારો દોસ્ત ! વારં તે કોણ હતો ?

લખમાણ મુઠમાં હસ્યો, તે બોલ્યો કે બેટા પ્રેમાણ તું ખૂબીત અભયબ થશે, તે તારો દોસ્ત પ્રેમરાય છે.

શું ? પ્રેમરાય ! એ મારો દોસ્ત તમારી મદદ લેવા આવે ? તે કદી ખતેજ નહીં; અને એ વાત કદાપી માનુ પણ નહીં. કારણ કે જેને ત્યાં ટંકશાળ પડે છે, તે ધણી શું તમારી પાસે નાણા માગવા આવે, એ વાત મનાયજ કેમ !

વૃધ કાકા આ બોલો સાંભળીને જરા દીલગીર થયો, તો પણ ઠાવકું મોં રાખીને તે બોલ્યો કે, તે ગમે તે હોય; પણ ખરી વાત એ છે કે પ્રેમરાયને આજને આજ પાછલા પહોરે પચાસ હજાર રૂપિઆની એ વી જરૂર પડી છે કે, મારી સરત સામે તેણે એક હરફ પણ ઉચ્ચાર્યો નથી. મારી સરત તેની પાસેથી દર વરસે દર સેંકડે પુણોસો ટકા વ્યાજ લેવાની છે. એટલું કહી વળી ધામેથી બોલ્યો કે, અને તે પણ વળી સંઘર જામીનગીરીપર.

જામીનગીરીમાં શું રાખે છે, તે કેશો ? પ્રેમાણએ પુછ્યું. શા માટે નહીં ? સાંભળ, તેનું પોર્તને રહેવાનું ઘર જે બજારના મધ્ય ભાગમાં આવેલું છે તે; અને ત્રણ ઘર બીજાં છે, જેનું બાકુ દર

માસે તેને રૂપેઆ એક હજાર આવેછે. પોતાને રહેવાનું એક ધરજ ફક્ત સાઠ હજારનું જ છે.

પ્રેમાજી એ સાંભળી ધણા ઊંડા વિચારમાં પડ્યો; અને ચકિત થઈ મનમાં બડબડવા લાગ્યો. શું પ્રેમરાય? પચાસ હજાર રૂપેઆ માગે ?

પ્રેમરાય આખા સેહેરમાં સૌથી મોટો તવંગર ગણાતો હતો. જે તેના ખરચથીજ દીશી આવતુ હતું. તેના દરેક ચાકરને હરેક કામ સોંપેલું હતું. તેના ધર આંગણે જે કાંઈ આવતું તેને સારી રીતે તેના મન પ્રસદ મુજબ સંતુષ્ટ કરી વિદાય કરવામાં આવતું. આથી તેની ધણા દેશમાં બાબા વાખી આલી રહી હતી, તેને નવી ન ચીજો પર વધારે શોખ હતો, તે એવી રીતે કે સામાના માણ્યા કરતાં પણ વધારે દામ આપી તે ખરીદતો, તે ખાખત તેના સત્રજા નોકરોને તેને નવીન વસ્તુ ગમે એટલી કમતે ખરીદવાની છુટ આપી હતી. તે નાચ તમાસાનો એટલો શોહીન હતો કે તેની નજર તજેથી જવા ભાગ્યેજ કંઈ બચી ગયું હશે. લગન, અધરણી કે એવા બીજા ટાણા પર સુમાર વગરનું ખરચ કરતો, કે જેના આંકડા સાંભળી લોકો દીગમુઠ બનતા. આવા તેના શુમાર વગર ઊડાઉં ખરચથી લોકો એમ સમજતા કે એ મોટી દોલતનો ધણી હોવો જોઈએ. વળી તેના સસરાની મોટી દોલતનો તે વારસ હતો. તેથી તેના જેવો સખસ લખમાજી સાથે કામ પાડે, એ વાત માનવા જોગ હતી નહીં.

પ્રેમાજી અને પ્રેમરાયને નાનપણની દોસ્તી હતી, અને તે દોસ્તી જેવી તેવી હતી નહીં; તેઓ અને એ ઇંત્રેજી સ્કુલમાં સાથે અભ્યાસ કર્યો હતો. અને એક એક બીનાં સાથે પાસ થયા હતા. તેમની મીત્રાચારી એટલી ધાડી હતી કે, બીજાને તે જોઈને અદેખાઈ કરતા હતા, કારણકે પ્રેમરાય જેવો પદસાથી ભરપૂર સખસ અને એક વ્યવજ ખાકિના ભત્રીજા વચ્ચે એટલો બધો ધાડો સખસ રહે એ નહીં માનવા જેવું હતું; પણ જેઓ પ્રેમાજીને સારી રીતે જાણતા હતા. તેઓ ને તે ખાખત કાંઈ પણ નવાઈ જેવી લાગતી નહીં હતી. તેનો હમેશ નો હસમુખોને રંગીલો સ્વભાવ સુરવેને અનુકુળ થઈ પડતો, તેની સાથે જેને ઓળખાણ પડતી, તેનામાં દોસ્તીનો ઉભરો ઉત્પન્ન થતો. તેનો બોલવા આલવાની રીત તથા તેની મીઠી જુઆનથી પડેલી તન

કરારનો ૫ ચો કરી સામાં માણસને સમજવવાની શક્તિની નક્કર
કરવા જોગ હતી. તેનો કોઈ પણ મીત્ર તેની દોસ્તીથી કંટાળતો ન
હો. પણ ઉશ્વેદો દુનિઆમાં દીલાસો તથા સંકટ સમયમાં મદદ જોઈતી
હોયતો તરતજ તેની પાસે આવતો હતો. ફક્ત તેનામાં એટલીજ
ખામી હતી કે તે લાંબો વિચાર કરતો નહીં હતો. તેના કાકાએ કેવી
રીતે દોલત એકઠી કરીછે, તેની તે કાંઈ દરકાર રાખતો નહીં હતો.

આ વાતથી પ્રેમાજી ને પ્રેમરાય વિષે ધણું લાગી આવ્યું, અ
ને આ પહેલીજ વખતે તેને પોતાના કાકાના ધંધા વિશે હલકું મત
આવવા લાગ્યું. અને વ્યાજખાઉઓ તરફ તેનામાં ધણું થોડો થોડો
અલગમો આવવા લાગ્યો. અને તેઓના કરપીણ અને દયા વગર
ના કામને ધીકારવા લાગ્યો. વ્યાજ ખાઉઓ કેવા નિર્દય હોયછે,
એ વાત પ્રેમાજી સ્વપનામાં પણ સમજતો નહીં તેને આજે પોતાની
આંખે જોવાનો વખત આવ્યો, કસાઈને વધ કરતાં દયા આવતી નથી
તેમ વ્યાજ ખાઉઓને પોતાના ધરાકને રીખાવવામાં દયાનો
અંકુર જરાપણ આવતો નથી. વ્યાજ ખાઉઓ ગરબુ ધરાકને ધીરી
પોતાની જાનમાં એવી રીતે ફસાવે છે કે ભાગ્યેજ કોઈ તેમાંથી
છુટી શકે. પોતાના પૈસા માટે લેણદારના ધરખાર વેચાવી, બાયડી છો-
કરાંને બીખ માગતા કરી, લેણદારને ચીથડે હાલ બનાવી આખર તેના
ખુરા હાલ કરેછે. એવી દશાએ પહોંચાડ્યા છતાં પણ તેને જપીને
એસવા દેતા નથી. વરેવારે સરકારનું વારંટ લાવી બીચારાને એ પૈ-
સા પેદા કરતાં અટકાવેછે. લેણદાર ધણાં કાલાંવાલાં કરે તોપણ
તે રાક્ષસોને જરા પણ રહેમ દીલી આવતી નથી. અને ઉપરથી ન
દેવાય તેવી તેની મા બેન સામી ભુંડી ગાળો ચોપડાવેછે. અને લાગ
આવે તો તેઓને પરસાદી જમાડ્યા વિના છોડતા નથી. એકના ચાર
લખાવી લેતાં પણ વ્યાજની વાત વિશારતા નથી. વ્યાજમાં તેના સ-
ધળા પૈસા ખાઈ જાય છે તોપણ તેને પોતાના લેણામાંથી મુક્ત
કરતા નથી.

પ્રેમાજીમાં પોતાના દોસ્તની લાગણી ઉત્પન થઈ, એ વખત
એનો કાકો તેની તરફ બાંકીક નજરથી જોતો હતો, કારણકે તેને
ખબર હતી કે, તેના આ ખુરા કાંઈ માટે તેનો ભત્રીજો તેને મુખા-
રફ બાદી આપશે નહીં. પ્રેમાજી આખરે બોલ્યો કે “હું ખરું કહું છું

કાકા, મને મારા જાની દોસ્ત પ્રેમરાય માટે ધણું લાગે છે, તે આવી રીતે સંકડાસમાં આવી ગયો છે તેની મને બીલકુલ ખબર નથી. પણ હું ધાઈ છું કે, મારે તમારા ફાયદા ભરેલા કામ માટે મુખ્યાર્થ બાદી આપવી જોઈએ, નહીં વાઈ? ” “ લખ-માજીએ જરા ઠપકાની રીઠીએ કહ્યું. હવે તે વાત જવા દે, ધંધાની વાતમાં એવી નરમાશ કાંઈ કામની નહીં. દોસ્તીની વખતે દોસ્તો ને ધંધાની વખતે ધંધો. એ બેઉનો સાથે ઉપયોગ કરવો એ ઠીક નથી. તારો દોસ્ત સંકડાસમાં આવી ગયો તેથી તું ખુશીયા એમ હું કાંઈ કહીતો નથી, પણ ધંધાની બાજુતમાં શરમ રાખવો એ કાંઈ યોગ્ય કહેવાય નહીં. જો મેં શરમ અને દયા રાખી હોત તો આવો તવંગર કદી પણ બનતજ નહીં. જ્યારથી શરમ અને દયા ને દૂર કીધાં છે ત્યારી બીખારીપણું પણ ભાગી ગયું છે, સમજ્યો હવે. !

બુઢાએ ઉપરની વાત ક્યો પછી, તેની રજા લઈ પ્રેમાજી લાયકરીમાં જવા નીકળ્યો. અને લખમાજી બગલમાં ચોપડો મારી ઊંઘરાણી અર્થે ચાલ્યો.

પ્રેમાજી પોતાના મીત્રની અને કાકાના કામની વાત સાંભળી ધણોજ દીલગીર થયો હતો, તેથી તેનું દીલ વાંચવામાં નહીં લાગવાથી તે નાટકશાળામાં ગયો. નાટક એવું મનરંજન હતું કે બીજી તરફ જના પણ પ્રેક્ષકો પોતાનું મન ખેંચવા અશક્ત હતા. તેમ છતાં પણ આપણા પ્રેમાજીનું મન તેમાં નહીં લાગવાથી તે ઘર બહાર પાછો ફર્યો. રસ્તામાંજ ખુશ મીનજથી પોતાના મીત્રને આવતો જોઈ તેને અત્યંત અન્યયથી ઉત્પન્ન થઈ.

અરસ પરસ એક બીજાના ખબર અંતર પુછ્યા બાદ બેઠું જણા પોતાની બીડીઓ સળમાવી એક ઉપહાર ગૃહમાં ધુમાડો ફાટતા પ્રવેશ કર્યો.

ઉપહાર ગૃહના વ્યવસ્થાપક પાસેથી બે ખ્યાત્રા ચાહ ગરમા ગરમ મગાવી ડુંકતા ડુંકતા પીવા લાગ્યા. આ પંતા પ્રેમાજીને પોતાના કાકાનો દરેકે દરેક બોલ ખોટો ભાસવા લાગ્યો; અને આ બેદ ભરેલા વિચારથી પ્રેમાજી પ્રેમરાયના મુખ સામું વારે વારે જોવા લાગ્યો. તેથી પ્રેમરાયે પુછ્યું કે તું મારા સામે જેમ

નવિન આદમીને જોતો હોય તેમ વારે વારે શું જુએછે! શું બધું દીવસથી ચાલતી આવેલી મુલાકાત જુદી ગયો? બોલ! આજ તને શું થયું છે.

પ્રેમાજી આ સવાલથી અચરજ થઈ બોલ્યો કે મને કંઈ નવું જ ભાસે છે, અને તને 'ખરેખર' કહું છું કે તારી મુખ મુદ્રા નિહાળવાને શોખ થયો છે.

પ્રેમરાય બોલ્યો કે, 'પ્રેમાજી! એ તારી દેવ ધણીજ નકારી છે શું સ્ત્રિ જેવો હું 'ખુખ સુંગત છું. ?

આ સાંભળી પ્રેમાજીની હવે ખાત્રી થઈ કે પ્રેમરાય બારે સંકડાશમાં આવેલો છે. એમ મન સાથે નહીં થતાં પ્રેમરાયના કાન ભણી નમીને બોલ્યો. પ્રેમરાય તને 'ખરેખર' કહું છું કે હું હમણા તારાજ વિચારમાં છું.

પ્રેમરાય આ સાંભળી અનભળી સાથે જરૂર ગભરાઈથી બોલ્યો. શું મારાજ વિચારમાં! તેનું કંઈ કારણ ?

હા ભલા માણસ હું તારોજ વિચાર કરતો હતો કે તું એક ભારે તંગીમાં આવી પડ્યો છે, અને તે વિશેની મને પૂરતી જાણ થઈ છે. જ્યારે તું દોસ્તથી વાત છાની રાખેછે, ત્યારે દોસ્ત કરવાનું તને કારણ શું છે? હું કહું છું કે—

પ્રેમાજીને બોલતો અટકાવી પ્રેમરાય બધાં ચડાવી બોલ્યો કે, તું શું મને એમ કહેવા ચાહેછે કે તારા પેલા કંગાળ અને બાળ ખાઉ કંકાએ તારી આગળ મારો સધળો ભરમ ફેડી દીધોછે? ક્યાતન હોજો તે જુઠાને, કે એ કામથી એને સંતોષ નહીં થયો કે, તે વાત તને તેને જાહેર કરી દીધી. પણ હું જુલ્યો! તેમાં તારો ભાગ હોવાથી કદાચ તે વાત તેણે તને કરી હશે.

આ છેલ્લું વાક્ય જરા ઠકોર સાથે બે લગાથી આપણા પ્રેમાજી જરા ચીડાઈ ગયા, પણ જરા ગુસ્સાને કમળે રાખી તે બોલ્યો. ખ્યારા દોસ્ત, આમ બોલી શા વાસ્તે મને સતાવેછે? ને અન્યાય આપેછે? તું જાણતો નથી કે જો હું તારી મુસ્કેલીમાં મદદ કરવા સામર્ય ન હોઉં તો તે મુસ્કેલીની વાળની ધપાદી શા માટે દેવરાવું? તું ધણી જુલ કરે છે મારા જીગર જાન!

પ્રેમરાયે લગભગ બેપરવાઈ સાથે ગુસ્સાથી કહ્યું કે તું મને

મદદ કરવા ચાહતો હોયતો એટલું કર કે તારા કરપીણ કાકાની પાસે ૭૫ ટકાને બદલે ૨૫ ટકા વ્યાજ કરેલી આપ.

એ બોલોપર બીલકુલ ધ્યાન નહીં આપતાં પ્રેમાજી બોલ્યો કે એવી રીતે જાળમાં સપડાઈ ગયા અગાઉ તે મારી આગળ તારો ભ્રમ કાં ન ફેડયો ? મને સ્વપને પણ ખબર નહીં પડી કે તારો હાથ તંગી માંછે મિત્ર ! આટલા વરસના આપણા સ્નેહને લીધે તારી અડચણની વેળામાં તને સહાય થવાનો શું હું હક નથી ધરાવતો ? દોસ્તી શું લોકને દેખાડવા માટે જ કરેલી કે ? મીત્રના સંકટ સમયે પોતાની જાનતી મહેનતે મીત્રને સહાય ન કરે તેવા હુરામી મીત્રને ધિકાર છે. અને એવા સ્વાસ્થીઆ મીત્રના મોહ પર લાખો ફીટકાર છે. મહેર બાની કરી મને જરા એતવણીતો આપવી હતી બલા માણસ !

પ્રેમરાય હવે નરમ થઈ જઈ બોલ્યો, વાત એમ છે કે મને એક દમ નાણાની જરૂર પડી હતી. તે ગોવાગીર સ્ત્રી મને વધારે નિયોજવા લાગી. મને તેને મોટા પાણીદાર ગોળ મોતીનો હાર લાવવાનો હુંકમ કર્યો, તેથી મને પચાસ હજાર રૂપીઆ તુરત લેવા પડ્યા. ત્યાં મેં વિચાર કીધો કે હું તારો દોસ્ત થાઉં છું તેથી તારા કામને ત્યાંથી નણાં કઢાવવાનું મને ઠીક પડશે. આ છેલ્લું વાક્ય તે મશ્કરી કરવાની દષ્ટિ બોલ્યો, અને પ્રેમાજીની મદદ લેવા બીલકુલ ના પાડી.

કેટલીક મુદત વિત્યા બાદ પ્રેમાજીનો કંજુસ અને રાક્ષસી કાકો યમ રાજની હજીરમાં ગયો, એટલે આપણો પરગણુ પ્રેમાજી તવંગર થયો.

લખમાજીએ પોતાના વશીયત નામામાં તેની સઘળી દોલતનો વારસ પ્રેમાજીને ઠરાવ્યો હતો પણ તેમાં એક ફરમાસ કરવામાં આવી હતી કે તેણે કાંઈ પણ રીતે ઉધરાણીમાં આજસ અને કયાસ રાખવી નહીં, તેમ સેજ પણ રકમ ઓછી લેવી નહીં; જો તે ઠરાવથી પ્રેમાજી આડે ચાલે તો લખમાજીની સઘળી દોલત તેના હાથમાંથી જતી રહે. એ ઠરાવથીની મતલબ એ હતી કે તે પોતાના દોસ્ત ને મદદ કરતો અટકે એવું આપણા પ્રેમાજીના સમજવામાં આવ્યું.

પ્રેમાજીએ પોતાના કાકાના મરણ પછી પ્રેમરાય પાસેથી લખમાજીએ આપેલી રકમ પાછી નહીં લેવાનો વિચાર મકમપણે

કર્ચો હતો. પણ ઉપરના ઠરાવથી તે બંધાઈ ગયો હતો તેથી તેને એકે ઉપાય રહ્યો નહીં.

બંને દોસ્ત વચ્ચે હવે જરા શાંતપણું જણાવવા લાગ્યું. આગળ જેમ એક બીજાનો હાથ પકડી આમ તેમ ફરતા હતા; તે સંઘળું આ અવસરે જતુ રહ્યું-હતું. પ્રેમાજીને વખતસર ૭૫ ટકા મુજબ બ્યાજ આપણા ઉડાઉ પેમરાય તરફથી મળતું હતું. બેઠે જણની વચ્ચે હવે ફક્ત જુહાર કરવા જેટલોજ વ્યવહાર રહ્યો હતો.

પ્રેમરાય હવે, ઉડાઉ, દુરાચારી, અને સ્વારથિઆ ભોડાની સાથે મીત્રાચારી કરવા લાગ્યો.

અને થોડા અરસામાં દીવાળું ફાટે એવા મોટા ખરચ કરવા લાગ્યો, અને હવે તેને તેના જુગારી સોખતીઓના સંગથી જુગારનો શોક લાગ્યો. અને તે થોડા વખતમાં એટલું બધું જુગાર રમવા લાગ્યો કે તે જુગારીની પંક્તિમાં પહેલા નંબરનો જુગારી ગણાવા લાગ્યો. તેના બાપ વગેરે નિકટ સગાબહાલાંઓએ ખુરી ટેવ છોડાવવી માટે અથાગ મહેનત કરી પણ આખર આ મહેનત વ્યર્થ ગઈ.

પ્રેમાજી પોતાના દોસ્તાની ખરાબી પોતાની આંખે જોતો હતો તેમ જતાં એ અવળે રસ્તે ચડેલા મીત્રને મદદ કરવા ચાહતો હતો. પણ તેના વશીઅત નામાના ઠરાવની રૂઢિએ તે કાંઈ પણ કરવા અશક્ત હતો. પણ જ્યારે પોતાના જુગારો મીત્રને જુગારના ખુરાં વ્યયનમાં પડેલો જોયો ત્યારે તેને તે ખરાબ ધંધાથી દૂર રહેવા માટે બે બોલ કહ્યા વગર તેનો જીવ રહ્યો નહીં. અપમાન સહેવું પડેતો પણ શું! અને ગુસ્સો લાવી, બે ચારલગાવી દેતો તે પણ ખમી તેને સારી સલાહ આપવાનો નહીં ઠરાવ કર્યો. તેજ દીવસની સાંજના તે દરીઆ કીનારે હવા ખાવા ગયો હતો ત્યાં તેના દીલોજન દોસ્તનો એકા એક ભેટો થતાં તેના આનંદની હદ રહી નહીં. તેને એકલો દેખી ધણો ખુશી થયો. અને તે જે બેઠક પર બેસ્યો હતો ત્યાં જઈ પ્રેમાજી સાચવીને એક બાજુ પર હવા ભેવાની, અરે પોતાના મીત્રને સુધરવા માટે કાંઈ કહેવાની આશાએ બેઠો. થોડીવાર સુધી બંનેના મુખમાંથી એક શબ્દ સરખો પણ નીકળ્યો નહીં. થોડીવારે પ્રેમાજીએ પોતાના ગળવામાંથી બીડીઓની ડાબલી કાઢી પોતાને પીવા માટે એક બીડી કાઢી અને ‘બીજી બીડી હાથમાં ધઉ

પ્રેમરાય ભણી ધરી કહેવા લાગ્યો કે, મીત્ર બીડી પીશો? પ્રેમાજીના હાથમાંથી પ્રેમરાયે બીડી લીધી. બંને જણા બીડીઓ પુકવા લાગ્યા. પોતાનો મીત્ર પોતા તરફ મમતા રાખે છે, તેથી તેનું કાર્ય સફળ થશે એવી આશાએ આનંદમાં આવી જરા પ્રેમરાય ભણી ખશી પુછવા લાગ્યો કે મીત્ર આજ તું એકલો કેમ? હું તને મળવાની આશાએજ આ તરફ આવ્યો હતો.

આ સાંભળી ચકિત ચહેરે પ્રેમરાયે બોલ્યો કાંઈ કારણ? શું પછસા સખંધી કામ છે? વ્યાજના નાણાં તો મેં વખતસર પહોંચ્યા હયાં છે ને? એધું દમમ ખતાવવા બોલ્યો. પણ પ્રેમાજી તેના ખોટા અને ડોળ ધાલું દમામથી જરા પણ દયાયો નહી. અને તેનો જવાબ આપવામાં સમાયલા અપમાનની પણ બોલકલ દરકાર રાખી નહાં.

પ્રેમરાયના ઉપરના બોલો સાંભળી તે બોલ્યો કે પ્રેમરાય! આ મ ઉચરવું તને અધઠીત છે. હું તારી સાથે કાંઈ પછસા સખંધી વાત કરવા આવ્યો નથી; પણ મારા સ્નેહની ખાતર અને લારી ખરાખ ચાલતી તને દુરરાખવાની ખાતર તે સખંધી બે બોલ કહેવાની મતલબે આવ્યો છું, તારો નાશ થતો જોઈ મારી બેહદ દાંલગીરી અટકાવવા ખાતર બે બોલ બોલી મારો ઉભરો બહાર કાઢવા ત્યાં તારો નાશ થતો અટકાવવા અત્રે તને શોધતો આવ્યો છું. તને મારી જે મદદ જોઈએ તે માગી લે ને આગલી સ્થિતિપર પાછો આવ્ય.

ચિરડાઈને ગુસ્સાથી પ્રેમરાય બોલ્યો. તારું કાંઈ વળવાનું નથી પ્રેમાજી! હું કહું છું તે માનીલે. કારણ કે તારાથી મને મદદ થઈ શકશેજ નહીં. સાંભળ, એક વખત હું સારી હાલતમાં હતો, પણ અડચણમાં આવતાં તારા પ્રખ્યાત કાકા પાસેથી મેં પચાસ હજાર રૂપૈયા મેળવતી વખતે પચાસ હજાર ગાળો પણ તે સાથે મને મળી હતી. મારું હવે આવી રહ્યું છે, તેથી છેવટે ખુલે ખુલ્લું કહી દઉં છું કે મેં તારી સાથે જે માફી ચાલ ચલવી છે તેની તારી પાસેથી માફી માગી લઉં છું. અને હવે ધણો પસતાઉં છું. પ્રેમરાય નરમાશથી અને ગળગળે શબ્દે અને પ્રેમાજીના કંઠે હાથ નાંખી આંશું ટપકાવતો બોલ્યો, વાહવા મીત્ર! તે પસ્તાવો ધણો મોટો છે.

પ્રેમાજી પ્રેમાજી વચનથી તેના આંશું લુછતો બોલ્યો કે મીત્ર! આમ ગાંડો કાં થાય છે? હીમત રાખ. ધન્યર સૌ સાર કરશે. ગભ

સઘશિ નહીં. તારી સધળી કુચાલ દૂર કર. તને જે મદદ જોઈશિ તે મારી ખનતી મહેનતે પુરી પાડીશ. છાનો રહે અને તારા પસ્તાવાનું કારણ શું છે તે કહે. હું સાંભળવા ઇનતેજર છું.

પ્રેમરાય, પોતાનાં ખેસના છેડાથી પોતાની આંખના આંશુ ઝીલકુલ લોહી નાખી મોટું સાફ કરી ઠાવકાંઠથી દયામણે ચેહેરે બોલ્યો. પ્યારા? જ્યારે હું તારા કાકા પાસે આવ્યો ને મેં રૂપીઆની વાત છેડી અને કહ્યું કે હાલને હાલ પચાસ હજાર રૂપૈઆની જરૂર છે ત્યારે તે હસ્યો ને બોલ્યો 'કે પ્રેમરાય, તારા જેવા સુખશે મારી પાસે આ કામ માટે આવતું ન જોઈએ. કારણ, હું તારા બાપને જોડલો વિદાર છું તેટલો બીજા કોઈને પિકારતો નથી; તેની સાથે તને પણ હું ખરા જીગરથી પિકારું છું. હું ખુલ્લે ખુલ્લું કહી દઉં છું કે તારા બાપ અને મારી વચેના વેરની વાત સાંભળ્યા પછી ખરાખર ખમર પડશે કે મેં અહીં આવવામાં મોટી ભુલ કરી છે. એટલું કહી વળી ડોસાએ આગળ ચલાવ્યું કે, હું મારી નાતની એક જવાન અપણા અવલ બાઈ સાથે પ્યારમાં પડ્યો હતો, અને તે અમારા બંનેથી એવી સજડ પ્રેમ ગાંઠ પડી હતી કે એક બીજાને ઘડી ન જોતાં તો એક બીજાનું મન વિવહળ થઈ જતું. કોઈ પ્રસંગે તે સુંદર અને નવી જુવાની ખીલેલી અખળાને જોઈ તારા બાપનું ચીત ચળી ખયું. તેથી લાગ તાકી તે સુંદરીને સપડાવા તેના ઘરમાં ધુસ્યો. આખર નારી જત ! તે નારી જત !! દોલત અને જમાન દરાજીથી ફીટા ફીટા કરી તેણીનું મન પોતાના ભણી ખેંચી મારી સાથેના સખંધ દોડાવી તેને પોતાના પ્રેમ પાસમાં બાંધી લઈ તેને ખેવરસમાં પાછો ખસતી કરી દીધી. તેથી તારા બાપ સાથે મારે તે વખતથી જખરૂં વેર બંધાયું હતું. તે વેર વાળવાનો અવસર આજ સુધી નહીં આવવાથી તે વેર તારી પાસેથી લેવું એવો મારો મકમ વિચાર છે. પણ શું કરું મરજતો માર્યો તે વખતે તેની વાત ઉપર કાંઈ પણ મેં દરકાર કરી નહીં. વળી બોલ્યો કે તે વાતને આશરે ચાળીશેક વરસ થયાં હશે ત્યારથી અત્યાર સુધીમાં દર વરશે વરશે મારો કીનો વધતોજ ગયો છે. જ્યારે તેની સાથે મને વેર બંધાયું તે વખતે હાલના જેવી મારી જીંદગી નહીં હતી; પણ સાધારણ કમાઈ કરી મારું ગુજરાન નમાવતો હતો. ધણીક બાખતોમ કરકશુર કરી, આડા દોઢાં કરી થોડી થોડી રકમ મારે બ્યાજથી લોકોને ધીરધાર કરવા લાગ્યો, અને તે ધંધા-

થી આજ આટલો મોટા તવંગર થયો છું. તે સ્ત્રી પણ ભુંઠા હાથે ભટકી મરણ પામી છે તો પણ હું મારું વેર ભુલી ગયો નથી. તેજ કારણથી તારી અને મારા ભત્રિજા વચ્ચેની દોસ્તીમાં મેં કદી ખલલ પડવા દીધી નથી. હમણાંનાં જેવી તક હું સોધતો હતો અને સખુરી રાખતાં હમણાં તે તક હાથ આવી છે. જોજે હું નાણાં આપું છું પણ તેનું બ્યાજ સેંકડે પુણોસો ટકા પડશે, આ વાત સાંભળી પ્રેમાજી દંગ થઈ ગયો. પણ શું કરું, ગરજ ધણી હતી, અને અણી ઉપર વાત આવી પડી હતા. પ્રેમરાયે આગળ ચલાવ્યું. કારણ કે જો કોની પાસેથી રૂપૈયા ના લહતો ગોવાગીરીની માર્ગથી નિષ્ક્રમ જાય, અને તેના અને મારા સ્નેહ વચ્ચે મોટી અડચણ આવી પડે. તેથી તેટલા બ્યાજે પણ રૂપૈયા લેવું અચકાયો નહીં. સાદું નક્કી થયું તે દીવસથી એટલે એ કરાવીશુ, કંજુશ અને નિરદય કાકાનો કર અડ્યો. તે દીવસથી મારા દરેક કામમાં નિષ્ક્રમ ઉતરવા લાગ્યો. અણુધટતા ખરેખર વીગેરેથી હું છેક આ પાયમાલ થઈ ગયો છું. મારા પાસે હજુ ધણી દોષ્ટત છે. પણ તેનો વારસો મને મળે એવું લાગતું નથી. કારણ કે મારી બાયડી પહેલાંજ હું સ્વર્ગને રક્તો લઈશ એવું મને લાગે છે. આ છેલ્લું વાક્ય બોલતાં તેનો ચહેરો એકદમ શીકો થઈ ગયો.

આ અન્યથા જેવી કહાણી સાંભળી ને અને પ્રેમરાયનો ચહેરો જોઈને પ્રેમાજી દીગમુઠ બની ગયો, વશીયત નામામાં જે સરતો કશી હતી તેનું કારણ આજ સુધી તેના જાણવા બહાર હોવાથી આજે તેને ખરે ખરો ભરમ માલમ પડ્યો. તે ધ્રુજતે સાહે બોલ્યો. પ્રેમરાય તું ઘણો મભરાઈ ગયેલો છે, અને તારી શુદ્ધ ડેકાણે નથી. તને હમણાં જેની સંગત છે એવા સઘળા દોસ્તદારો છોડી દે, અને તું હાલ ને હાલ મારી સાથે આવ્ય. આપણે થોડો વખત મળ કરવા કાંઈ ઉતરી પડીએ.

પ્રેમરાય પોતાની જાંઘીથી કંટાળ્યો હોવાથી બેદરકાર પણ જવાબ દીધો. હમણાં તો તું જ, હું જરા ચાકેલો છું. તું કાલે મને આવી મળજે. આ હોલો બોલ સાંભળી મોટા દીક્રાનો પ્રેમાજી સતોષ પામીને સાંધી ચાલી ગયો.

ગઈ રાતનાં હજગરા ને લીધે બીજે દીવસે પ્રેમાજી જરા મોડે થી ઉઠ્યો, અને વર્તમાન પત્ર ઉધાડીને વાંચતા એક નાનકડા અને

કાળી લીટીઓ ચારે બાજુએ મારેલાં ફકરા ઉપર તેનું ધ્યાન ખેંચાયું અને તેના મથાળે “કમકમાટી બરેલો બનાવ” એ જોતાં તે ફકરા વાંચવા તેનું મન લલચાયું તેમાં એવી મતલબનું લખાણ હતું કે, પ્રેમરાય જે ઉંચા ખાનદાન કુટુંબમાં જન્મેલો મોટી ગંજબર મીલકતને પુત્ર તે સમી સાંજનો ઘરમથી છાની રીતે નીકળી દરી આમાં પડી આપધાવ કીધો છે.

આ ખમર વાંચતાંને વાર પ્રેમાજીની આંખમાંથી ડરળ ડરળ આંશુ પડવા લાગ્યાં અને જોઈયો કે, નિરાશ વદને કાલે મળજે એવું કહેલું તે મને ત્યાંથી ખશેડવા માટેજ, હું મુખૂં, તેના માર્મીક ખોલ ન સમજયે? ધીકાર છું મને. જેની સાથે અપાર મોજ માણેલી, જેની સાથે ગાડી વાડીમાં હાથે હાથ મીલાવા ફરેલો હરેલો, જેને ત્યાં સવાઈન્ટ અને સુદર પકવાન જમેલો, તેની છેલ્લી ધડી હું ન જોળખી શક્યો. ધીકાર પડો મારા જેવા મીત્રને, કરપીણ કાકાના ખુરા કાવતરામાં લપટાઈ મારી શરજ મેં ના બખવી? મારા દુષ્ટ કાકાના વેરનો બદલો વાળવા દીધો? હાય ! અશ્વસોસ અશ્વસોસ!! આમ તેને એકા એક કરવાનું શું કારણ હશે? આમ ખોલતાની સાથે ખેભાન થઈ ધરણીપર ઢળી પડે છે.

આ વાર્તાનો સાર એછે કે આપણી વાર્તાના નાયક પ્રેમરાયની માફક ઉડાઉ ન થવું વારસાથી મળેલો પૈસો દેખી બે દરકારી ન થવું. પૈસો કેમ પેદા થાય છે ત્યાં કેટલી મહેનત અને મુશીબત પડે છે તે વિચારવું. આવક પ્રમાણે વ્યય કરવાથી કોર્મ દીન ન બળી દશા આવશે નહીં પણ આ વાર્તાના નાયકની પેઠે બેકરદાન થઈ છુટે હાથે ઉડાવશે તો તેની માફક દુઃખી થઈ વિના મોતે મરશે.

મીત્ર પ્રેમાજી જેવાજ નેહએ કે જે સંકટના સમયે સહાયજ કરે. પણ તેને જેના તરફથી મળેલી દોલત, તેનો કરાર પાળવાના કારણથી પોતાના મીત્રને સહાય ન કરી એ મોટી ભુલ કરી છે. માટે આપણે મીત્રતાનો ધર્મ એ છે કે હરેક વખતે સંકટ સમયે મોતાથી બનતી રીતે મીત્રને સહાય કરવી.

કાંધીઆ અને વ્યાજ ખાઉ મારવાડીઓથી સદા દુર રહેવું ભુલે ચુકે પણ તેના પગથીએ પગ મુકસો નહીં. અણીના સમયે પણ તે ત ફ જવા વિચારે સ્વપ્ને પણ ન લાવવો. નહીં તો પ્રેમરાયની માફક દુઃખી થઈ આપધાત કરવાનો વખત આવશે.

કઠણ હૈયાનો કઠાપો.

યાને

આપની બેપરવાઈથી દીકરાની માઠી દશા.

મોતીલાલ.

મુંબઈ જેવી અલૌકિક નગરના સરીયામ રસ્તા ઉપર આવેલા એક ગંભીર માળાનો માલીક મનમથાલ નામે હતો તે મોટા પૈસાદાર તેમ કઠણ હૈયાનો માણસ હતો. તે બન્ને કારણથી સારી પ્રસિદ્ધિને પામેલો હતો. કોઈ પણ અજાણ્યો સંપ્ત તેની મુખાકૃતિ ઉપરથી તેનો સ્વભાવ વરતી કાઢતું; કારણ કે તેની ઠંડી દેખાતી આંખ, તેના પાતળા હોઠ, અને તેનો કરડો દેખાવજ કહી આપતો કે એ માણસ ઘણો મગર હોવો જોઈએ. તેના પોતાના માળમાં રહેનાર તથા તેના સહોદર તથા સ્નેહી, તેમજ તેની પેઢી અંદરના ગુમાસ્તા કે ઘરમાંનાં છોકરાં કે બૈસાં કે ચાકર નોકર જોડે કદી પણ હસતો નહી, તેમ તેને સલામ કરતાં ત્યારે પણ જરા માથું નમામીને સામાની સલામ નો જવાબ આપતો નહી. તે ઘણાજ આનંદમાં આવતો ત્યારે જરા સ્મીત હાસ્ય કરતો, પણ ખડખડ હસવાના જાણે તેને સોગનજ ન ખાધ હોય? કવચિત ખડખડ હસે તો સામા માણસને અચરીજ ઉપજ્યા વિના રહેતું નહી તેમ જોનાર માણસ પણ મનમાં બમડે કે ભાધનો આજ સુરજ કેણીગમ હોયો છે?

તે હમેશાં ગંભીર રહેતો અને કોઈપણ દિવસ રમત ગમત કે હસવા બોલવામાં કાંઈ પણ લાભ લેતો નહી. ગાયન, વાજાં, નાચ, નાટક કે તમાસા વીગેરેને બહુજ ધિકારતો હતો ને એમ કહેતો કે એવી મુરખાઈઓમાં વખત ગુજરવાને બદલે જાંદગી ગુજરવાના બીજા કયાં કામ ઓછાં છે? એટલા દુરગુણ છતાં પણ તેનામાં એક એવો મોટો ગુણ હતો કે પોને બોલેલો બોલ તથા ધારેલો વિચાર તથા આરંભેલું કામ શીર સદૃષ્ટે પણ મુકી દેતો નહી, તેમ પાછો હઠતો નહી, તેમ તેની નેમમાં કોઈ આડે આવવા હોમલ કરતું પણ નહીં. આડે આવનારને કદી પણ તે છૂટી જતો નહીં.

તે પોતાના કામમાં સીધે રસ્તે ચાલનાર તથા બહુ પ્રમાણીક હોતો, તેમ ચોક્કસ નિયમને અનુસરી પોતે ચાલતો, અને પોતાના કુટુંબના માણસોને પણ તે રીતે ચાલવા હુકમ કર્યો હતો. આ પ્રમા

હિની તેની સખત રીતોથી તેના એકનો એક છોકરો સખત મુઝાતો હતો, આખરે તે છોકરાએ તેના બાપનો હુકમ તોડ્યો અને તેનું પરીણામ ઘણું ગંભીર નીકળ્યું.

તે છોકરાનું નામ મોતીલાલ હતું તે મોજીલો અને શોખીલો હતો પણ તેના બાપ આડે તેનું કાંઈ ચાલતું નહીં. એક દીવસે તેને નાટક જોવાનું મન થયું તેથી તેના બાપ ને કહ્યા વિના છાનો માનો નાટક જોવા ગયો. ત્યાં તેના કોઈ ઓળખીતાએ જોયો તે વ્લાત બીજે દીવસે પેલા જોનાર ધણીએ તેના બાપને કહી. તે વાત સાંભળી મગનલાલ ઘણો ખીજવાડો પણ ફરી નહી જવા વિશે સખત આજ્ઞા કરી ને કહ્યું કે નાટકશાળા બંધીનું ધામ છે, માટે જો ફરી થી ત્યાં જઈશ તો હું તને ઘરમાં પેસવા નહીં દઉં. એટલું કહી ચુપ રહ્યો; અને વધારે ગડબડ સડબડ કરવી તે વખતે ના દુસ્ત ધારી.

મોતીલાલ સારી પેઠે જાણતો હતો કે તેનો બાપ જે ધમકી આપતો અથવા આજ્ઞા કરતો તે ખોટી નહી હતી. તે કારણને લીધે લગ ભગ બાર મહાના સુધી નાચ તમાસા કે નાટક ચેટકમાં ભાગ લઈ શક્યો નહીં. એક દીવસ એવું બન્યું કે તેના સોબતીજોડે કોઈ બાબતની રકઝક થતાં તે ભાઈબધે એવો તાનો માર્યો કે જો તું એવો હીમાયતી હોયતો નાટક જોવા જા જોઈએ ? ખબર પડશે ખબર ? નકામી શીસીયારી શું મારે છે ?

પોતાના બાપે કરેલી સખત મનાઈ ને નહીં ગણકારતાં અને એનું શું પરીણામ આવશે તે નહીં વિચારતાં મીત્રના મેહેણા ઉપર તેજ રાત્રે તે નાટક જોવા સાફ ગયો. મોડી રાત સુધી મોતીલાલ ઘરમાં નહી આવવાથી તેની ગુમાસ્તા મારફત તપાસ કરાવતાં જણાયું કે તે નાટક જોવા ગયેલો છે. આથી ઉપજેલા ક્રોધના લીધે તેની ઉંઘ નાશી ગઈ. તે રાત્રે ક્યારે આવે ને તેને મારા ઘરમાં પેસતાની સાથેજ ઘડકા મારી ને બહાર કાઢું. એક બે ને ત્રણના ટકોરાની સાથે નાટક ખલાશ થતાં, નાટકમાં આવેલી મજાથી મકલાતા મકલાતા પગથીઆ ઉપર ચઢી બારણું ઠોકતાની સાથેજ બારણાં ઉઘાડી રક્ત આંખે ખુદો બહાર નીકળી ડોળા ધુરકાની ખોલ્યો કે, તે દીવસે તને મના કર્યાં છતાં પણ મારો હુકમ તોડી આજે પાછો નાટક જોવા ગયો ? જોડું ! તારી પાસે કેટલા પૈસા છે ?

ધુજતા હાથે મોતીલાલે પોતાના ગજવામાંથી પાકીટ કાઢી ને પૈસા ગણી તુટતા શાફે જવાબ આપ્યો બાપા પાંચ રૂપૈયા, જે

હો. આના છે. આ સાંભળી મગનલાલે પોતાના ગળવાથી ર. ૨૫) કાઢી કહ્યું કે આ લે અને તારી ખુશીમાં આવે ત્યાં ચાલ્યો જ રીથી આ ઘર સામું જોતો ના.

રૂપેઆ નહીં લેતાં મોતીલાલ, મગનલાલને પોતાની ભુલ માટે ધણાં કાલાંવાલાં કરવા લાગ્યો, પણ મગનલાલ એકતો એ નહીં ચતાં ગુસ્સાથી ઘાંટો કાઢી કહ્યું કે, લે છે કે નહીં? તારા જેવા ઉઘાડ, હુકમ તોડનારનું મોં જોવા બીલકુલ આગતો નથી. એમ કહી મોતીલાલ ને ધકકો મારી મગનલાલ ઘરમાં જુદા અંદરથી કમાડ વાંચી પોતાની પથારીમાં જુદા પહોડ્યો.

તરતે માન્ય પ વિનાનો થયેલો છોકરો પંથે પડ્યો. તે વખતે તેનું મોં તદ્દન ઉતરી ગયું હતું. તેનો આધાર નાઆધાર. તેના માન્ય પ કે પરમેશ્વર શીવાય બીજું કોઈ હતું નહીં. તેથી તે વખતે રડતી આંખે વિચારવા લાગ્યો કે હવે ક્યાં જાઉં? ને શું કરું? મારી શી-શીવારીમાં ફરી પડ્યો, મારો હઠીલો આપ કોઈ પણ પ્રકારે પોતાની હઠ છોડનાર નથી, તેથી આપને વિનવવો દુરસ્ત ધાર્યું નહીં, અને તે મુગો મુગો ત્યાંથી ચાલી તે રાત્રે ધર્મશાળાનો આશરો લઈ રાત ગાળી.

હવે મોતીલાલના જવાથી મગનલાલને જરાએ અડચણ જણાઈ નહીં. તેમ કદાચ અડચણ પડતી તો પણ તે બહાર કોઈને કળવા દેતો નહીં તે નિયમ પ્રમાણે પોતાનું કામ બરાબર વખત સર બજાવતો હતો. તેમ સેવા, પૂજા, ભક્તિ વીગેરે ઘણી ઉઠાથી કરતો. તેના ખેશીઓ તથા માયા મોખત વાળા પુછતા કે તમારા છોકરાને તમે કેમ ધનમાંથી કાઢી મુક્યો? ત્યારે તે સઘળાં ને એમજ જવાબ આપતો કે, તે મારો છોકરો અને બધો નહીં, અને પોતાની મરજી પ્રમાણે ચાલવા માડ્યું તેથી મેં તેને કહાડી મુક્યો છે. તેને પોતાના છોકરાને કાઢી મુક્યા બાદ, છોકરો ક્યાં ગયો કે તેનું શી રીતે થયું તેની તેને બીલકુલ ખબર લોધી નહીં. તેમ તજવીજ કરવાની જરાએ દરકાર કરી નહીં. ફક્ત પોતાનો બોલ પાળવા સ્મર્ય થયો, તેથી સંતોષ માની મનમાં ઘણો આનંદ પામ્યો.

એ વાતને કેટલાક મહીના વહી ગયા પછી અપરાધીઓની જાંડણ કરનારી સેસન્સ કોર્ટની છેલ્લી બેઠકનો છેલ્લો દીવસ આવ્યો તે દીવસે મગનલાલને પણ જુરર તરીકે બોલાવવામાં આવેલો હતો.

• તપાસ માટે આવેલો છેલ્લો મુકદ્દમો ખોટો થઈ કરવાના થાંક માટેનો હતો.

કારટના કલાકૃતના કહેવાથી શીપાઇએ બધીવાન કરેલા મોતીલાલને પાંજરામાં ઉભો કર્યો. તે આ વખતે સતર વરસની વયનો હતો એના મોં ઉપર તાજે મુછનો દોરો ફુટેલો હતો તેના અંગ ઉપરના કપડાં તદ્દન ફાટી ગયાં હતાં તેથી તે એક ચીમડે હાલ બીખારી જેવો લાગતો હતો. વળી તેનો ચહેરો પોતાના હાલ હવાલે વગેરેના દુઃખથી તથા આશ્વત્થમાં ફરીપડ્યાથી શીકાક્રમ જેવો લાગતો હતો. તેને જે વખતે કારટના ખારણામાં દાખલ કર્યો તે વખતે થરથર કંપતો હતો અને આશ્વપાશ નજર ફેરવતાંની સાથેજ તેના હોશ કોશ ઉડી ગયા; અને મનમાં બળડ્યો કે હાય ! હવે મારું શું થશે? એમ કહી ઉડે. નિસાસો નાંખી પાંજરામાં ઉભો રહ્યો. વળી તેની નજર જૂરરો તરફ પડતાં પોતાના બાપને જુરરમાં દેખીને ચમક્યો. અને ભારે ધૃસ્તીમાં આવી પડ્યો. તે મનમાં બળડ્યો કે નહીં મારા પુરેપુરે બાપ વાગવાના ! હવે બચાવની આશા તદ્દન નકામી છે. જરૂર આ ટાણે પણ પોતાનો ગુસ્સો પુરો કરવા મુકશે નહીં. એટલું બોલી માથું નીચું કરી કંટો ઉપર ટેકવી ઉભો રહ્યો.

મોતીલાલને કેદીના પાંજરામાં ઉભેલો જોઈ મગનલાલ જરા ચમક્યો અને તેજ પળે તેના મોઢ ઉપર ફીકાશ ફેલાઈ ગઈ. આ બનાવ, ફક્ત થોડીજ પળ રહેવા પામ્યો. તરતજ તે પોતાના અશલ ચહેરાપર આવી અદબ વાળી, ખુરશીની પીઠ પર પોતાનું શરીર નાખી મોતીલાલ બહી કુર દ્રષ્ટીથી એકી ટસે જેવા લાગ્યો. તે બખતના તેના દેખાવ ઉપરથી કાંઈ એમ ધારેક અને આ હોકરાની સાથે કાંઈ પણ લાગ વગ હશે નહીં.

સરકારી વકીલ મી. પેસ્તનજી પાંઉએ મોતીલાલ ઉપરના આરોપને લગતી બીગત, ખુલાસાખંધ કહી બતાવી.

મોતીલાલને તેના બાપે ઘેરથી કાઢી મુક્યા પછી અને તેના બાપે આપેલા પૈસામાંથી કેટલાક દોલસ સુધી તેને કાઢીને આશ્રય લેવાની જરૂર પડી નહી. પણ જેમ જેમ તેના પાસેના પૈસા ખુટતા ગયા તેમ તેમ તેને તેના પેટની ફીકર વધવા માંડી. પૈસા ટકા ખુટ્યા ને તે ભારે વિમાસણમાં પડ્યો અને મન સાથે વિચારવા લાગ્યો કે, હવે કાનો મારે આશ્રય લેવો ? એવા વિચારમાં ચોપાટી ના રસ્તાના કુટ પાથ ઉપર ઉભો છે ત્યાં એક સોનેરી ટોળીનો નામક રખરના પૈણ બાળી ગાડીમાં બેસીને આવ્યો અને બન્ને આપણે મોતીલાલ ઉભો છે ત્યાંજ હવા ખાવાને માટે ગાડી બંધી રાખવા હુકમ આપ્યો. થોડી વાર થઈ એટલે તેની નજર મોતીલાલ ઉપર

પડી. તેને ફોકો ચહેરા ને કમરમાંથી બેસી ગયેલો અને ફેડે હાથ
 છ ઉભેલાને ધણી વાર શુધી ટીકી ટીકી જોઈ આખરે બોલ્યો.
 છોકરા અહી આવ. એ શબ્દ સાંભળતાની વારજ બીહીતો બાહીતો
 ને ધીરે ધીરે પગલે તે ગાડી આગળ આવ્યો; ને સલામ કરી અદબ
 વાળી ઉભો. તાલીઆરખાંએ પુછ્યું. છોકરા શા વિચારમાં ઉભો હતો?
 તારું બંદન આમ કેમ? મોતીલાલ આંખમાં આંસુ આંસી બોલ્યો,
 કાંઈ નહીં સાહેબ! કહી નીચું મો કરી ઉભો રહ્યો.

તાલીઆરખાંએ કૃત્રિમ દયા દેખાડી કહ્યું. તું જરૂર નહી. તારે જે
 દુઃખ હશે તે દુર કરીશ; ચાલ આંસુ લોહી નહી. ગભરાઈશ નહીં.
 આવ, મારી ગાડીમાં બેસી જ.

ના સાહેબ! મારા આવા હાલે આપની સામે બેસવા લાયક
 નથી. મહેરબાની કરી આપનું ઠેકાણું ઉતારો આપણે તો પુછતો
 પુછતો આવીશ.

છોકરા, કાંઈ ફેર નહીં આવ બેસી જ. તાલીઆરખાંએ કહ્યું.
 જરાએ શરમાતો ના. એમ કહી હાથ પકડી તાલીઆરખાંએ મોતીલાલને
 પોતાની સાથેની બેઠક ઉપર બેસાડ્યો, અને ગાડીવાનને ગાડી હાંકવા
 હુકમ આપ્યો. ગાડી ચાલીને મોતીલાલ ને તેનો વૃતાંત પુછવો શરૂ
 કર્યો. મોત લાલે પોતાનો સંઘર્ષો વૃતાંત જરાએ જરા કહી દીધો અને
 પોતાનું નામ વટીક પણ જણાવી દીધું. તેના આપનું નામ જણવા તાલી-
 આરખાંએ ધણી માથાકુટ કરી પણ તે એકતો બે થયો નહીં. આખરે
 તાલીઆરખાંનું ઘર આવ્યું. ગાડી ઉભી રહી અને બંને જણા ઉતરી
 ઘરમાં દાખલ થયા. તાલીઆરખાં કપડાં ઉતારી મખમલ જડેલા કોચ
 ઉપર જરા આડો થયો ને મોતલાલને આંગળીથી ખુરશી બતાવી બેસવા
 કહ્યું. મોતીલાલ તે પર બેઠો એટલે તાલીઆરખાંએ પોતાના હોંદુ
 આકરને બોલાવી મોતીલાલ માટે મેવા મીઠાઈ લાવવા હુકમ આપ્યો.
 મોતીલાલ બુખ્યો હોવાથી કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ચુપચાપ બેસી
 રહ્યો. આવનું આકરે મુકતાં અને તાલીઆરખાંનો હુકમ થતાં ચપાચપ
 આવેલ. માળમાંથી ઉઠાવવા લાગ્યો.

આમ કેટલાક દિવસ ગુળર્ચા પછી મોતીલાલે તાલીઆરખાંને
 કહ્યુંકે આપે અત્યાર શુધી મારા પૂરે મોટી મહેરબાની કરીછે અને
 આ આપે કરેલો ઉપકાર કદી પણ વીસરવાનો નથી. હવેતો કાંઈ
 ઠેકાણે નોકરી વળગાડો તો ઠીક કહેવાય. વગર મહેનતે આપના ઘેર
 આવું એ અને ઠીક લાગતું નથી.

તાલીઆરખાં ખુશી થઇ બોલ્યો, ઠીક છે? હું તપાસ કરી એક
મે દીવશમાં નોકરીએ ચડાવી દઈશ. કાંઈ ફીકર કરવી નહીં. તેમ
તારે કાંઈ વાતનો મનમાં અંદેશો આણવો નહીં.

બહુ સારૂ મારા મહેરબાન! હું આપનો બહુ ઓશીંગણુ છું. આપે
મારા બાપ કરતાં પણ વધારે પ્રજા બળવી છે.

એ તો કાંઈ નહીં દરેક મનુષ્યનો ધર્મ છે કે દુઃખી માણસ
ઉપર દયા કરવી.

એ આર દહાડા થય્યું એટલે તાલીઆરખાંએ મોતીલાલને સો-
લમલાલ અને પ્યારેલાલ સોલોસીટરની ઉપર ચીઠી લખી આપી. તે
ચીઠી ઉપલી પેઢીમાં દેખાડતાંજ તેને ચીઠી લાવવા લઈ જવાનું કામ
સોંપ્યું. તે ઉપરાંત ત્રીજેરીના ઓરડામાં કચરો પુનઃ ઢાઢી સાફ સુક
કરવાનું કામ પણ તેના સ્વાધિનમાં કર્યું.

એ ત્રણ મહીના ગયા બાદ એક ખોટો ડરાક તાલીઆરખાંએ
મોતીલાલને સદરહુ પેઢીમાં વટાવા સારૂ આપ્યો. તે સાથે બોલ્યો
કે તારી હોદ્દાસમાંથી એકના ત્રણ ચાર ફારમ લેતો આવજો. આ બિ-
ચારા ભોળા ભદ્રીક નરનું મન તો ઘણું ખીન્નયું, પણ તેના
ઉપર કરેલાં ઉપકારને લીધે કાંઈ પણ આનાકાની થઇ શકી નહીં.
'સદરહુ' ડરાકમાં પેઢીની સાથે લેવડ દેવડ કરનાર યસવંતરાવનું નામ
ભરેલું હતું.

એક દીવસના સંજોગે યસવંતરાવ સદરહુ પેઢીની ઓફીસમાં
કાંઈ કારણસર પધાર્યા અને વાત પરથી વાત નીકળતા સોલનલાલ
થી એટલું બોલઈ જવાયું કે તમારો લખેલો રૂ ૧૦૦૦) એક હજાર
નો ડરાક શીકારી તેના નાણાં અમારા મીપાઈ સાથે પહોંચતાં કર્ય
છે. તે જમે કરવા ચોપડા લાવ્યા છો કે? આ સાંભળી યસવંતરાવ
દીગમુઠ બની ગયો. અને થોડી પળ સુધી કાંઈ પણ બોલ્યો નહીં.
થોડી વારે જરા શુધ્ધીમાં આવી બોલ્યો, હું ડરાક વિશે કાંઈ પણ
જાણતો નથી, તેમ મારા ઘેર એક પાઈ સરખી પણ આવી નથી.

આ શું બોલો છો મારા સાહેબ! તમારી પોતાના હાથની સ-
હીનો ડરાક છે ને? વળી તમે મારા નોકરને આપીને બોલ્યો કે તારા
શેઠને ડરાક આપી કહેજે કે આના નાણાં મહેરબાની કરી મારા ઘેર
પહોંચતાં કરે.

હમણા ચારેક દીવશથી તો હું આ તરફ આવતોજ નથી, તો
ડરાકની તો વાતજ શી!!

જરા ગુરુએથી સોહનલાલ બોલ્યો, તમે આવ્યા મોટા સદ્ગુહ-
સ્થ થઈને જુદું બોલશો, તો પછી ગરીબ બોલે તેમાં કાંઈ નવાઈ!!
એમ ઠહી પોતાના ટેબલમાંથી એક કાઢી જોઈએની તમારો ડરાઈ!
તમારીજ સહી છેકે નહીં ?

યશવંતરાવ ડરાઈ આમ તેમ ફરવી જોવા લાગ્યો અને પોતાની
સહી જોઈ અચંબો પામ્યો, કેવા ઠગારા લોક ? કહી ડરાઈ નીચે મુકી
હાડો નિસાસો મુક્યો.

સોહનલાલ બોલ્યો, કેમ શેઠ હવે ખાતરી અધને ?

ફરી ડરાઈ હાથમાં લઈ ખારીક નજરથી પોતાના નામના અ-
ક્ષરોને જોવા લાગ્યો. કોઈક ઠેકાણે અક્ષરનો મરોડ જોઈ અચરતીમાં
આવી યશવંતરાવ બોલ્યો, મારા મહેરબાન ! આમા તમે પુરેપુરા ઠગાયા
છો. કાઢો મારી સહી અને આ કાગળીઆ સાથે સરખાવી જોવો. તરતજ
યશવંતરાવની સહીઓના કાગળ કાઢી અક્ષર મેળવતાં કાંઈક ફરફાર
માલમ પડ્યો. અને તે સાથે પોતે ઠગાયો છે એમ પોતાના મન સાથે
નકી થયું.

સોહનલાલે પ્યારેલાલને બોલાવી ડરાઈની ઠગાઈની સઘળી વાત
ફરી અને તરતજ મોતીલાલને બોલાવી તેને ડરાઈ ક્યાંથી લાવવાની
વાત પુછવા માંડી. એના જવાબના ગલાં તલાં સાંભળી તથા બે ચાર
વખત ડામીજોની સાથે ફરતો જોયેલો તેથી તેના પર પુરતો શક
આવ્યો. અને તેજ પળે તેની જડલી લેતાં સદરહુ ઓફીસના એકના
પણ ચાર શરમ નીકળ્યાં. જેના ઉપર સોહનલાલ અને પ્યારેલાલ
ની આબેહુબ સઘંઓ ફરેલી હતી. અને તેમાં રૂપૈઆની રકમોના
આંકડા પણ ભરેલા હતા. પણ ધધ્ધરધધ્ધથી એટલું સાફ હતું કે તે એક
વટાવવામાં આવ્યા નહતા. તરતજ પોલીસને બોલાવી ભોળા બિચારા
મોતીલાલને તેના સ્વાધીન કરવામાં આવ્યો. બીજો દીવસે મજિસ્ટ્રેટ
પાસે કેશ ચાલતાં ફેટલીક આજીઆજીની જીબાની લઈ કેશનું ભારે
રૂપ જોઈ સેસન કમીટ કરવામાં આવ્યો; જેને આપણે પાંજરામાં
ઉભેલો જોઈ ગયા છીએ.

કોરટના શીરસ્તેદારે મોતીલાલને પુછ્યું તારે કાંઈ તારા બચાવમાં
કહેવું છે? આ સાંભળી આંખમાંથી ડડક ડડક આંશુ સરતાની
સાથેજ ના કહેતાને વાર ધુસકે ધુસકે રોવા માંડ્યો.

આ બમાવ જોઈ કોરટને દયા આવવાથી ધારાના એક હીમાય-
તીને તેનો બચાવ કરવા ઉભા રહેવા હુકમ કર્યો. એક દયાળુ ખારી-

શ્વેરે તેનો બચાવ કરવાનું માથે લઇ તેને તેના ગુના વીગેરેની હકીકત પુછી પુરતો વાકેફ થયો.

તેની સઘળી હકીકત સાંભળી કારટને જણાવ્યું કે તોમતદાર પોતાના ઉપર મેલવામાં આવેલા વાંકનો ઈનકાર કરે છે.

આ સાંભળી મગનલાલ ધણુ ખીજવાયો અને પોતાની પાસે બેઠેલા જુરીના ઉપરીને કહેવા લાગ્યો કે નક્કમો વખત આ માટે કહાડવામાં આવે છે ?

જુરીના ઉપરીએ મગનલાલને સલાહનો જવાબ આપ્યો કે મને પણ એમજ લાગેછે, ઘણુ શીકર નહીં બંધવાને કાંઈ તક આપવી જરૂરની છે.

ફરીયાદી તરફના ખારીશ્વરે સાક્ષીઓ બોલાવ્યા ને ખુલ્લે ખુલ્લું પુરવાર કીધું કે બંધવો તકશીર વાર છે. તેની મુખ મુદ્રા જોઈ તે ખારીશ્વરે વધારામાં એટલું જણાવ્યું કે તે કાંઈ મોટા તાલમખાજના હાથમાં સપડાઈ જઈ તેની સલાહથી આ ગુનો તેના હાથે થયેલો હોય એમ જણાય છે. કાંઈની સલાહ વિના ગુનો કરે એવું મને લાગતુ નથી. એટલું કહી પોતાની બેઠક ઉપર બેસીગયો.

હવે મોતીલાલના બચાવના ખારીશ્વરે જણવ્યું કે આમાં સામા પક્ષવાળાની જુખાનીઓ તોડી શકાશે નહીં. ત્યારે હંડો વિચાર કરી મન સાથે બંધ બેસતો વિચાર આવતાં ઉમંગથી ખુરશીમાંથી ઉભો થઈ કારટને અરજ કરીકે મને બંધવા તરફથી કહેવામાં આવ્યું છે કે, થોડા મહીનાની વાત ઉપર આ બંધવાને તેના ઘરમાંથી બહુ નિરદય પણે તેના બાપે પોતાનો હુંકમ તોડવા બાબત કહી મુક્યો હતો. બંધવાનો બાપ મોટો તવંગર છે. હું બાર મુકી જણાવું છું કે, આ વાંક સર એ છોકરાને નહીં, પણ તેના બાપને તપાસ કરવા માટે ઉભો કરવામાં આવવો જોઈએ.

આ શબ્દો મગનલાલને બહુ બારી થઈ પડ્યા બંધવાના ખારીશ્વરે પાછું બોલવાનું શરૂ કરી કારટ અને જુરીના ગૃહસ્થોને જણાવ્યું કે, બંધવાને નિરદોષ ઠરાવી છોડી દેવો જોઈએ. કારણકે બંધવો લુખ મરાની અણી ઉપર હતો ત્યારે તેને એક સખસ મળી ગયો હતો. (જેનું વર્ણન આપણે આગળ આપી ગયા છીએ) જેની હકીકત મને એને કહેલી છે અને તે સખસ ને આ કામમાં કાંઈની વખત બોલાવવોજ પડશે; તેને પોતાની મતલબ સાધવા માટેજ આ છોકરા ઉપર ઘ્યાનું ડાળ દેખાડ્યું હતું; અને તેને સારી રીતે ખવાડી

પીવાડીને પોતાના વચ્ચે કરી લીધો હતો. તેને નામ બદલી ફરીયાદીની પેઠી ઉપર બંધવાને નોકરી આપવા ચીડી લખી આપી હતી અને તેના ઈરમાબ્યાથીજ બંધવે એકની ચોરી તથા ડરાક વટાવવાનું કામ કર્યું હતું. બંધવા ઉપર કરેલા ઉપકારથી આ ખરાબ કામ કરવા તેનાથી ના પડાઈ શકી નહીં. આ છોકરો પ્રમાણિક તથા પરમેશ્વરનો ડર રાખી આત્મનારો છે, તેનો ખાસ મનખુલ પુરાવો મારી પાસે છે. તેના કુર બાપે રમતો મુક્યો તોપણ તેને પોતાના શત્રુ પિતાનું નામ નીશાન કોઈ પણ ઠેકાણે જણાવ્યું હોય એમ લાગતું નથી, તેમ મેં પણ તેના બાપનું નામ જણવા કરેલી મહેનત ફાગટ ગુમાવી છે. મારા બાપની આખરને, કલકે ખેસે તે માટે હું તે નામ જણાવવા ઘણોજ દીલગીર છું. અને મહેરબાની ફી હવેથી તે નામ પુછવા માથા ફાડ કરશે નહીં. એવા બોલ વારે વારે મોટા નિસાસાની સાથે બોલતો હતો. ગૃહસ્થો ! હવે મને વધારે બોલવાની કાંઈ જરૂર નથી, પણ છેવટે હું એટલુંજ કહું છું કે, બંધવાનો બાપ જોને હું ખરો આરોપી ગણ્યું છું તેને સાક્ષી તરીકે બોલાવવામાં આવે તો તેની જુબાની લઈને ઉલટ પાલટ તપાસ કરવાથી મને સંતોષ મળે. એ પ્રમાણે બાપણ કરી તે બેસી ગયો.

જડજો તે પછી મુકરદમાનો સાર જુરીના ગૃહસ્થોને કહી સંભળાવ્યા બાદ તેઓ વિચાર કરવા લાગ્યા. તેઓએ પોતાનો અભિપ્રાય એકઠમ આપવાની ના પાડી; કારણકે સઘળાઓ એક મત થયા નહીં હતા.

મગનલાલ જુરીની તકરારમાં બળ્યો નહીં હતો, તેને એક કાગજના કટકા ઉપર, અપરાધી, ફક્ત એટલા અક્ષર લખી તે કટકો ફારમેનના હાથમાં મુક્યો.

કેટલીક વાર થયા પછી પાછું જડજો સાહેબે પુછ્યું કે કેમ ગૃહસ્થો તમે શું કહો છો ?

ફારમેને આ સવાલના જવાબમાં જણાવ્યું કે અમે એક મત થઈ શકતા નથી.

આ સાંભળી જડજો જણાવ્યું કે ત્યારે તમે બધા ખાનગી ઓરડામાં જાઓ અને તમે તમારો મત એકત્ર કરી આંહી આવો.

જુરીના સર્વ માણસો ઉઠી જડજો સાહેબના કહેવાથી ખાનગી ઓરડામાં ગયા અને ત્યાં એક બીજાને મત પ્રકાસવા લાગ્યા.

• મી. કાચશબ્દકાજ જુરેરોના મતથી જુદા પડી બંધવાને નિરપરાધી ગણતા હતા. તેથી ફારમેન બોલ્યો, શેઠ, તમે હવે જુદા નહ

પણ સધળા એકત્ર થઈ ગયાછે. ફક્ત તમે જુદા પડી બધાને ખોટું કરો છો, માટે હવે તમે તમારી હઠ છોડી દઈ સર્વના ભેગા બની જાઓ તો સધળાનો છુટકો જલદી થાય. આપણે તેને તકશીરવાર ઠરાવવા બંધાયેલા છીએ; અને દયા આણવાનું કામ જડજ સાહેબનું છે, માટે તે વિશે સાહેબને આપણે અરજ કરીશું.

દયા શબ્દ સાંભળી મગનલાલનો ખીતો ઉછળ્યો ને કઠોર અવાજે બોલ્યો કે, ખરેખર એ છોકરો અપરાધી છે અને તેને કાયદો તોડ્યો છે માટે તેને સજા થવીજ જોઈએ. ગુનેગાર ઉપર દયા દર્શાવવી એ સામાને સુધારવાનો નહીં પણ બગાડવાનો રસ્તો છે. આગલા જમાનામાં ખોટી સહી માટે સાબીત થતાં ફાંસીને લાકડે ચોરવતા. પણ બંધવો પુરો ભાગ્યશાળી ને દીર્ઘ આયુષ્યવાન કે જેથી એ સજા રદ થઈ છે.

આવા નિર્દયતાના બેળ સાંભળી કાવશજીકાકા રાત્રી પીળા થઈ મગનલાલ તરફ જોઈ બોલ્યા કે, તમને શરમ છે ? હું પાક પરચરદીગારના શુકરાના કર્ણ છું કે, તેવા બચંકર દીવસ વહી ગયા છે તમારે ખુદાનો પાડ માનવો જોઈએ કે તમને એવા કરપીણ બાપના પાને પડવા દીધા નથી. હું છાતી ઠોકીને કહું છું કે એ છોકરને ગુનેગાર ઠરાવી શકાય નહીં. કાવશજી કાકા, આટલેથી અટક્યા નહી. વળી તેમણે આગળ ચલાવી કહ્યું કે, સાહેબો ! મારે તમને એટલીજ અરજ કરવાની છે કે, જે કંગાલ અને કુર સખ્સે આ બંધવાને રજાગતો ક્યો. તે નરક લક્ષ દઈ દયાની ખાતર તેને છોડી મેલો. તેની નહીં તો તેના બાપની દયાની ખાતર છોડી મેલવો જરૂરનો છે, કારણ કે જે આ છોકરાને સજા થશે તે કરતાં પણ વધારે સજા એ કરપીણ બાપ ખુદાને ઘેર જશે ત્યારે તેને ભોગવવી પડશે. શું તે નિર્દય બાપ ખુદા આગળ દયા મેળવી શકશે ? એ વાક્ય બાર દઈ બોલી મગનલાલના ખભા ઉપર હાથ મુકી પોતાનું મુખ તેના મુખ બણી કરી બોલ્યા, મહેરબાન ! તમને કાંઈ છોકરાં છે કે ?

મગનલાલે ધ્રુજતે અવાજે હા કહી. કાવશજી કાકાના તરફથી તેના ઉપર આવો હુમલો કરવામાં આવશે એવું કાંઈ પણ તેના મનમાં ધાંચું નહોતું. ઉપલા સવાલથી તેના કંઈક ઉપર મજબુત ફટકો પડ્યો.

કાવશજીકાકાએ ફરી પીંજણ ચલાવી મગનલાલ બણી જરા બધાં ચડાવી બોલ્યા, તમને છોકરાં છે એ વાત માનવી મને લગાર

મુશ્કેલ લાગે છે. કારણ કે જો તમેને છોકરાં હોય તો તે પ્રતેના પ્રેમના અનુભવ થયેલો જોઈએ, તે તમારામાં કાંઈ દીસતો નથી. જો તે ફરજ તમને ખબર હોય તો તમે આ છોકરા પ્રત્યે આવી કંઈક વર્તુલુક અભાવો નહીં. જેવું તમારા છોકરા ઉપર તમારું અંતઃકરણ ખેંચાય છે તેવી રીતે તમે આની ઉપર દયા લાવવા તમારા મનને કહો.

આ સાંભળી મગનલાલે પોતાના અંતે હાથે પોતાનું મોહોડું ઢાક્યું. અને હવે તેના અંતઃકરણમાં દયાએ પ્રવેશ કર્યો. કાવશજીકાકાના વચન બાળ્યો તેનું અંતર ભેદાયું અને આસ્તે આસ્તે રહેમ રૂપી ઝરો વહેવા લાગ્યો. રહેમ ઝરાથી તેનું મન ભીજાયું. જેમ જેમ મન ભીજતું ગયું તેમ તેમ તેનો શ્વસાવ બદલાતો ગયો.

કાવશજીકાકા, બીજા ગુરીઓ ભણી ર્થ ને બોલ્યા, કે મીત્રો, હું તમારી પાસેથી માફી માગો. લઉં છું કે તમે આ છોકરાને ખીન તકશીર વાર ઠરાવો અને તેને સુધરવાની તક આપો. તેના બાપ જેવા નહીં થાવો. તેની કુરતાનો બદલો ખુદા તેને જહાનમમાં જરૂર આપશે. આતો શું પણ એવું કોઈ પણ કામ કરતા નહીં કે, બીજાના કય મતના પાપ પુન્યના ઇનસાફ વખતે આપણે નીચું મોહું રાખવું પડે. ઇનસાફની સાથે દયાને ભેળવી દ્યો, અને આ છોકરાને છોડી મેલો. આ શીવાય હવે હું બીજું કાંઈ કહેવા માગતો નથી.

ગુરીને ફારમેન ગુપ ગુપ આ વૃતાંત સાંભળતો હતો તે બોલી ઉઠ્યો કે કાવશજીશેઠ! તમે અગ્નયબ જેવી રીતે અંધવાની હીમાયત કરો છો ? મગનલાલના મત સાથે મળતો થઈ કહું છું કે, એ છોકરાએ અપરાધ કીધો છે, અને તેને તકશીર વાર ઠરાવવાની આપણી ફરજ છે. દયા દેખાડવી એ કામ જડજ સાહેબનું છે; આપણું નથી. ફક્ત આપણે તેની તરફ દયા કરવાની ભલામણ કરી શકીએ. અત્યાર સુધી મોંઘ ઢાંકી મગનલાલ ખેશી રહ્યા છે. ૧૧ તરફ ફરી તેને પુછ્યું, કેમ સાહેબ ? તમારા જીવને કાંઈ અસુખ થયું છે કે શું ?

આ શબ્દ સાંભળતા વારનેજ મગનલાલે મોંઘ પરથી અંતે હાથ ખસેડી નાંખ્યા. અને મગનલાલનો ચહેરો ઉદાસજોઈ વળી ફારમેને આગળ ચલાવ્યું કે, મી. મગનલાલની તબીયત બગડી આવી છે.

ટેમ ચાલો, આ બાબતનો ફેડ્યો કરી નાંખી આપણે આપણે ઘેર જઈએ. કાવશજી શેઠ ! ફક્ત આ પના શીવાય બીકીના મધ્ય અંધવાને ગુનેગાર, એવો શબ્દ બહાર નીકળ્યા પછી આગળ બોલતાં અટકાવી

મગનલાલ બોલ્યા નહી, નહી.

ફારમેને અન્યબીથી પુછ્યું. શું તમે પણ કાવસજીશોઠની તરફ ખેંચાઈ ગયા કે ?

મગનલાલે ઉઠો નિશ્વાસ નાંખી ગ્લાની મુખે કહ્યું કે હા. પ્રજા મને માફ કરે અને સહાય થાય. હુંજ તે સદ્મુણી અને મારા કુળ દીપક છોકરાનો આપ છું. કાવસજીશોઠ જે બોલ્યા છે તેજ ખરું છે. મેં નિર્દયેજ નિરપરાધે તેને ધરમાંથી કાઢી મુક્યો હતો, અને મેંજ મારી ફરજ બળવવામાં મોટી ભુલ કરી છે. હું તમે સઘળાઓ પાસે ક્ષમાવાલા કરી માગી લઉં છું કે તેને કૃપા કરી છોડી મુકવો જોઈએ. આ શબ્દો ઉચારતાની સાથેજ આંખમાંથી આંશુની ધાર વહેવા લાગી અને તેના જોસથી તેનું કંઠણ હૈયું પિંગળી ગયું.

મગનલાલના ઉપર મુજબ શબ્દો સાંભળી બધા સ્તબ્ધ થયા અને બહુ વાર સુધી તેઓમાંથી કોઈએ કંઈ પણ ઉચાર કર્યો નહી. થોડી વારે કાવસજીકાકા બોલ્યા કે આપણે શું અભીપ્રાય આપવો ? સઘળા એકે અવાજે બોલ્યા કે આપણે તેને નિરઅપરાધી જાહેર કરવો. આ વિચાર નહી કરી સૌ ઉભા થયા ને ઝોરઝમાંથી બહાર નીકળી જડજ શાહેબની પાસે આવી પોત પોતાની જગો ઉપર બેસી ગયા. સર્વ બેઠા પછી જડજ સાહેબે પુછ્યું કેમ શા દરાવ ઉપર આવ્યા ? ફારમેને જણાવ્યું કે સઘળાની નજરમાં તે બંધવો નિરપરાધી હરે છે અને તેઓના મતને હું મળતો આવું છું.

દયાળુ જડજે સર્વના મતમાં બળી જઈ મોતીલાલને બંધનમાંથી મુક્ત કરવા સાંપાધને હુકમ આપ્યો. હુકમ થતાની વાર મગનલાલ પોતાની જગાએથી ઉઠી મોતીલાલને કોટી કરી. આ દેખાવ જોઈ સઘળી કોરટ દંગ થઈ ગઈ અને અનેક પ્રકારના મન સાથે વિચાર કરતા સર્વ વિખરાઈ ગયા.

ઘેર જઈ મગનલાલે પોતાના દીકરાને કહ્યું બેટા ! મારી મુખાંધ તું ફળ તને લોગવવું પડ્યું છે. હવે મને બહો પસ્તાવો આવે છે. મેં મોટી ભુલ કરી તેનું હવે મને ઘણું લાગે છે. મારા પ્રત્યે રોષ રાખીશમાં.

મોતીલાલ બોલ્યો. બાપા ! એમાં તમારી જરાએ કસુર નથી. મેં મારી આડાધનું ફળ લોગવ્યું છે. તમારો હુકમ માન્યો હોતતો મારી આ દશા ના થાત. આમ કરી આપે મને ખરે ખરી શીખામણ

આપી છે. તેની રીતે માઆપોએ પોતાના છોકરાં પ્રત્યે કરવું જે તાન બ્યાબળી છે; અને છોકરાં સુધારવાનો ખરો રસ્તો છે.

શાઆશ ? મારા વાહાલા પુત્ર શાઆશ ? તારા જેવા કુળ દુષ્ટ પુત્ર સૌને હજી. તારું મુખ જોઈ મારો હર્ષ ઉભરાઈ જાય છે. વહાલા ! તું આમ શી રીતે સપડાયો ?

મોતીલાલે પોતાના બાપના આગ્રહથી ઘરમાંથી જે ધડીએ કાઢી મુક્યો તે ધડીથી કોરટમાંથી છુટો થયો. ત્યાં સુધીની વાત અથથી ઇતિ સુધી રજો રજ કહી બતાવી. મગનલાલ આ સાંભળી દુસકે દુસકે રોયો. આંસુની ધારા વહેતી સહીત બોલ્યો, ઓહો ! આટલું બધું દુઃખ ! ધિક્કાર છે આ તારા કરપીણ બળપને ! તારા પર કરેલા શુભ્રમનો જવાબ પરમેશ્વર આગળ ફું શું દઈશ ?

બાપા ગભરાશો નહીં, આંશું લોહી નાંખો, આમ બાળકની પેઠે શું કરોછો ? તમે જરાએ ગુનેગાર નથી અને પરમેશ્વર તમારા કરેલા કામની રાજી થશે. જો આમ તમે ના ક્યું હોત તો મારી અકલ ઠેકાણે ના આવત.

મગનલાલ આ તેના બોલ સાંભળી અતિ પ્રશન્ન થયો અને જમવાનો વખત થવાથી બાપ દીકરો બંને જમવા માટે ઉઠ્યા.

આ વાર્તાનો સાર એ છે કે જે છોકરાંએ પોતાના માઆપનાં હુકમમાં નથી રહેતાં તે આ વાર્તાના નાયક મોતીલાલની પેઠે ભારે મુશ્કેલીમાં આવી પડી મોટા દુઃખના ભોગ થઈ હાલ હવાલ બની વગર મોત્તે મરે છે. જેના વિશે સરકારે બીજી ચોપડીમાં પાડાની વાત આપેલી છે. માટે છોકરાંએ પોતાનો ધર્મ સમજી માઆપના કલ્યાણ રહેવું અવસ્ય જરૂરનું છે.

જે બાપ થોડા ગુનાને માટે અવિચાર પણે મોટી શીક્ષા કરે છે તેને મગનલાલની પેઠે પાછળથી પસ્તાવો કરવો પડે છે. છોકરાંએ નો ગુનો સમજી તે પ્રમાણે ઘટતી સજા કરવાથી માઠાં પરીણામ નિપજવાનો સમય આવશે નહીં.

પરનારીના યાર, સદા ખુવાર; કાંઠાકા ગિઠાના, જુલિયા માર.

સતિ નિમળા.

વડોદરા શહેરના પાણી ન દરવાજા ઉપરના મોટા ઘડીઆળમાં ત્રણ
લાગ્યાને ટકારે થયો તેના પડ્યા હજી સંભળાતા હતા અને તે અવાજ
ઘોર નિંદ્રામાં પડેલા શેહેરીઓ ઉપર ભયંકર ગર્જનાની માફક થતો હતો.
પુર્વમાં આકાશમાં દેખાતાં વાદળાંઓની કાળી રેખાની કીનારીઓ પર આ
ગાડી આપનારો ઉન્નત અંખો અંખો દેખાતો હતો છતાં; વડોદરા શેહેરના
વિશાળ મોહોદવાઓમાં સઘળે ઠેકાણે અંધાર અને શાંતી પથરાયેલી હતી.
ફક્ત શરીયામ રસ્તાપર અને ગલીઓના નાકા ઉપર સરકારી ફાણસોની
દીવાલતી ન ઉજ્જર જતા આવતા નરનારીઓને રસ્તો સુચવતા હતા.

આ સમય પહેલા થોડા કલાક અગાઉ સંસ્કારે અંધારેલી નાટક
શાળામાં પ્રેક્ષકોનો ભારે કોળાકળ સાથે હસવા અને તાળીઓનો અ-
વાજ આવતો તે પણ આ વખતે તદ્દન અંધ થઈ ગયો. ફક્ત પવનથી
હલતતા પાંડાના ખડખડાટ અને કંઠારીઓના કઠોર અવાજ શિવાય
કંઈ પણ સંભળતું નહોતું હતું. તે સાથે ગાડી ચાલવાનો અવાજ
ભળતાં પથસંચેલી શાંતીનાં કંઈ અલગ પડવા લાગી, એ ઘોડા જોડેલી
ગાડી પુર ઝડપથી દોડતી દુરેથી આવતી હતી તેના પૈડાનો ખડખડાટ
જે સંભળાતો હતો તે ગાડી એક સુદર મકાન આગળ આવીને એકાએક
ઉભી રહી, અને તેના ઘોડા ચોંટીને પાછલા પગ ઉપર ઉભા થયા.

ગાડી હાંકનારે ગાડી અટકાવી કે તુરંતજ ખીજે ઘોડાવાળો
જે પાછળની સીટ ઉપર ઉભો હતો તે એકદમ નીચે કુટી પડ્યો
અને તે ઘરના પગથીઆં ઉપર ચડીને ઘણી વાર સુધી કમાડનું
મજબુત કડું ખડખડવું. ઘોડા વખતમાં એક ચાકર બતી લઈ કમાડ
ઉઘાડવા આવતો હોય એવું કમાડની શટમાંથી આવતા ઉન્નતથી
માત્રમ પડ્યું. ચાકર દરવાજા ઉઘાડી એકાં ખાતો બહાર આવ્યો
એટલે એટલા ઉપરથી નીચે ઉતરી ઘોડાવાળાએ આમ તેમ નજર
ફેરવી કંઈ આવતું જતું નથી એમ પકી ખાતરી થવાથી ગાડીનું બારણું
ઉઘાડી ધીમેથી બોલ્યો, સાહેબ! ઉતરી પડો આશ પાશ કોઈ નથી.

તે સાંભળી એક કલાવર અને ઉંઘે તેમજ મોટા અમલવારના
યોગ્ય પોશાક પહેરેલો ગૃહસ્થ ગાડીમાંથી બહાર નીકળ્યો. આ વ-
ખતે તેને પોતાના હાથમાં એક સુંદર નવ યૌવના ધરેલી હતી જેણી
તે વખતે બેશુદ્ધ લાલતમાં હતી તે સમયે એક બળવારમાં પોતાના
લબ્ધ મકાનમાં સુંદરી સહીત દાખલ થયો. અને સારી રીતે શોભાવમાન

તથા ચીનાઈખાનું અને ઉચ્ચ કીસમના ફરનીયરથો શણગારેલા નાના અને નાણુક ઓરડામાં દાખલ થયો કે તરતજ હાથમાં ધાંલી સુંદરી ને એક શુશોભીત અને નરમ કોયમાં સુવાડી. તે નીરજીવ પુતળાની માફક કોયપર પડી રહી, તે વખતનો દેખાવ એક મુવેલા માણસના જેવો લાગતો હતો. તેણીના હાથ તેની કામળ છાતી ઉપર વાળેલા હતા, તેથી તેણી ધજ્જર ભકતો કરતી હોય તેવું દીસતું હતું. તેણીનો દેખાવ, તેણીની મોહ પમાડનારી ખુબસુરતી, અને તેણીનો સફેદ સુંદર પોશાક કોઈ પણ જોનારને છક કરી નાંખે તેવો હતો. ત્યારે તેની બાજુએ ઉભેલો અને તેણીનું સુંદર મુખ નિહાળતો સખજ ગુદાજ પ્રકારનો દેખાવ દેતો હતો. કોય ઉપર સુતેલી સુંદરી નાણુક લાગતી હતી ત્યારે તે સખશ ઉંચો અને દઢાવર લાગતો હતો. તેના કાળા અને લાંબા વાળ છુટા ફેલાતા હતા; અને તેના ફીકા ચહેરા ઉપર રોજ ઉદાસી જણાતી હતી. તે સખશ બીજો કોઈ નહીં પણ મોટો હોદ્દો ધરાવતો અને લોકમાં વખણાયેલો સામતરાવ હતો. જેને સામા માણસને પોતાના વશ કેમ કરવું એ વિશેની વશિકરણના નામે ઓળખાતી વિદ્યાના સખંધમાં એક પુસ્તક થોડા અરસાની અગઉ બહાર પાડી આંખા રાજદ્વારી મંડળ અને પ્રજા વર્ગમાં ચર્ચાનો જન્મ આપ્યો હતો. આ અવસરે તે ઉંડા વિચારમાં ઉભો હતો. અને તેની આંખ સામી પડેલી સુંદરીને ટીકી ટીકી એકી નજરે નિહાળતો હતો. તેવામાં તે સુંદરી બાળાને સેજ હીલતી જોઈ તે સાવધ થયો.

તેણી હુશિયાનીમાં આવતી હતી અને આંખ ઉગાડતાં વાર પોતાને અજાણી જગ્યામાં સુતી જોઈ ભારે અભયબીમાં આવી તેણીએ પોતાની નજર આશ્વપાશ ફેરવતાં તેણીની નજર કોય પાસે ઉભેલા સામતરાવ ઉપર પડી. તેને જોઈ પળવાર શ્તબ્ધ બની ઉંડા વિચારમાં હતરી પડી. થોડી વારે તેણીએ પોતાની આંખ, હલેલા સખસ સામે ફેરવી બીજા-વધને પુછ્યું કે, સરદાર સામતરાવ? આ શું? મને અહીંયાં કોણ લાગ્યું?

સ્મિત હાશ્યથી સામતરાવ બોલ્યો કે, કેમ ગભરાયો છો? એ કામ મારું છે વાહાલી? પણ કલાકની વાત ઉપર જ્યારે નાટક ખત્રાસ થયું અને તમે નાટકશાળા બહાર નીકળી તમારી ગાડીમાં બિરાજી તમેએ ગાડી ચલાવવા હુકમ આપ્યો કે મોની ગાડી તમારી પાછળ વહેતી થુકી. આગળ જતાં આપણી બે ગાડીઓ શિવાય કોઈ પણ નજરે ન પડ્યું ત્યારે મારા ધોડવાળાને તમારી ગાડી પાસે મારી ગાડી ચલાવવા હુકમ આપતાની સાથે તમારી ગાડીની અડોઅડ મારી

માડી લાવી મુકી કે મારા ઘોડાવાળાને ધસાગથી સમજાવતાં તેણે તમારા કાચ મેનને નીચે ગળડાવી મુક્યો. જેવો ધખાકો સંભળાયો તેવોજ હું મારી ગાડીનું બારણું ઉઘાડી તમારી ગાડીમાં પ્રવેશ કરવા તમારી ગાડીનું બારણું ઉઘાડી તેમાં પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે તમે સેન નિંદ્રાને આધીન હતાં. તે તકનો લાભ લઈ મારા ગળવામાંથી એમોનીયાની શીશી કાઢી તરતજ તમારા નાઉ આગળ ધરી. દમ લેતાંની સાથેજ તમે એભાન થઈ તમે તમારી બેઠકની ગાદી ઉપર પડતું મુકવાની તૈયારીમાં હતાં તેટલામાં તો મેં મારા કઠોર હાથથી આપનું કંદુ અને સુંદર શરીર ઉચકી મારી ગાડીમાં બેસી ગયો કે ઈશારો કરતાં તરતજ ગાડી ધમકાવી મુકી. પગવારમાં ભગ્ય બકત આગળ ઉતારી મુક્યાં. તેના આ ખુલ્લા એકરારથી આ બાળાને ભારે ભય લાગ્યો. તે છતાં દમમાં ને દમમાં તે બેઠકીકે તમને ખબર છેકે આ કામ કરી તમે મહારાજના મોટા ગુન્હેગાર થયા છો. કાયદો તોડ્યાની તમને શું શિક્ષા થશે તે વિચાર કર્યો ?

સામતરાવે બે ઠરકાર પછે દીવાસળીની પેટી ઉપર જોરથી સળી ધરી તેના દીવા વડે કાગળની બીડી સળગાવતાં જવાબ આપ્યો કે હા ! સુંદરો ! તેની મને બરાબર અને પકડી ખબર છે. તમે તેના વિષે જરાએ ચિંતા રાખશો નહીં, ને સગારે ગભરાશો નહીં. તમારી મહેરબાનીથી તમારો મોટો ઉપકાર માનું છું. તમારા જેવી સુંદરી ભાગ્યેજ હાથમાં આવેછે.

આ સાંભળી વિમળા સુંદરી નહીં ગભરાતાં ગુસ્સાથી બોલી કે, હું તમને ચેતવણી આપું છું કે આ તમારા પાપી કૃત્ય માટે તમારા ઉપર મારે ફરીયાદ કરવાનો ઈરાદો છે.

તિરસ્કાર ભરેલી રીતે સામતરાવે કહ્યું, દીક ! મને તેની વિશે કંઈ પણ ચિંતા નથી.

શું તમને ધારતી નથી લાગતી ? તમે આ શું કહો છો ? અચરીતથી વિમળાએ પુછ્યું.

એક વખત એક પક્ષીને પાંજરામાં બંધ કીધા પછી હું તેને છોડી મુકું એવો હું મુરખ નથી. સામતરાવ ગુસ્સાથી બોલ્યો.

ત્યારે શું તમે એમ ચેતાવવા માગો છો કે મારી મરણ ઉપરાંત મને આંહી રોકી રાખવાનો તમે ઈરાદા કીધો છે ?

ખચીતજ.

આ બોલ સાંભળી વિમળા દીંગ થઈ મઈ અને કંઈ પણ

જોલો શકી નહીં. થોડી વાર થયા પછી જોલો કે મને અહીંઆ લાવવામાં તમારી શું મતલબ છે ?

સામતરાવે હવે ધીમેથી કહ્યું કે; પ્યારી મનમોહના તમારી સાથે કાંઈક સબંધ બાંધવા ઇચ્છું છું. શું તમારું સ્વરૂપ ! અને મનમોહક ચહેરો ! ચંપકવરણી જોઈ કોનું ચીત ન ચળે ?

વિમળા, આ સાંભળી ગુસ્સાથી જોલી, મને આંહી લાવવાનું કારણ હું સમજી. તમારી તે ખુરી નેમમાં તમે કદી પણ શાવનાર નથી સમજ્યા ? ! જો મેં મારું તનમન સોંપ્યું છે તેનીજ હું થઈ ચુકી છું. હવે કોઈની, કદાપી કાળે થનાર નથી એ ખચીત સમજજો.

આ સાંભળી સામતરાવ ચીરડાઈને જોલ્યો. ગમે તેમ હોય ! અગર તારી મરજી હોય યા નહીં હોય તોપણ તને મારી કરવાનો કરવાનો ને કરવાનોજ !! પાંજરે પડેલું પંખી હવે કયાં જવાનું છે ? ભક્ષેને ફડકાડ કરે.

જરા શાંત થવાનુંજ ડોળ કરી વિમળા જોલી, શું તમે મારી મરજી વિના મારા અંગને સ્પર્શ કરી શકશો ? મને આશા છે કે તમે તમારી ખુરી નેમમાં નિષ્પજી ઉતરશો.

નરમાશના જોલો સાંભળી સ્મિતહાસ્યથી સામતરાવે જવાબ આપ્યો કે મારી દીલદાર ! ચિત ચોરક ! તમે લુલ કરોછો ! તમને હું મારા મેસમેરીઝમના પ્રયોગથી ઉંઘમાં નાંખી એક પાળેલા પશુવત બનાવીશ. આમ સાંભળતાંની સાથેજ વિમળા ગભરાટમાં પડી. તે તમને લામ લઈ સામતરાવે આગળ ચલાવ્યું કે, વાહાલી ! તમારા ઉપર મેસમેરીઝમનાં પ્રયોગ અજમાવ્યાથી તમે તકન ના ઇલાજ બની જશો; જેથી તમારા મન ઉપર તમારું કાંઈ પણ ચાલશે નહીં. એવી રીતે તમેને તમારી મરજી ઉપરાંત મારી નેમમાં ફતેહમંદ થઈશ એટલુંજ નહીં, પણ જો હું ચાહું તો તમારા હાથેજ તમારા પતિનું ખુન કરાવી શકું. એ છેલ્લું વાક્ય કોઈથી લાગ્યોજ બની બારે દમામથી સામતરાવે કહ્યું. આ ભયંકર દેખાવ જોઈ વિમળા ઘણી ગાભરી બની ભયની મોટી ચિચીઆરી મારી કરગરીને કહેવા લાગી કે, ઓ ઇશ્વર મારીપર દયા કર. મારી લાજ તારા હાથમાં છે. આ કામીના મનમાંથી નિયવૃત્તિ દૂર કરો.

ખુની જેવો દેખાવ કરી સામતરાવ જોલ્યો કે કેમ ! મારી મરજીને તાબે થવું છે કે નહીં ? કેમ મારો ઇલાજ અમલમાં લાવું ?

આ શબ્દ સાંભળી વિમળા પોતાના હાથે પોતાનું મોં દાબી

ડયકાં ખાતાં નહીં, મારાથી એ નહીં બની શકે ! હું જેને પંચ શ્મ
સ્ત વરી ચુકી છું તેના શિવાય સ્વપ્નમાં પણ અવરને ઇચ્છવાની
નથી નથી ને નથી.

આમ સાંભળી સામતરાવ મન સાથે બળડ્યો કે તેના ધણીને
મારી નાંખ્યા શિવાય, મારા કામમાં ફતેહ પામવાનો નથી.

આ બડબડાટ સાંભળી વિમળા ચોધારે આંસુ એ રડવા લાગી
અને ભારે ચિંતામાં પડી. દયામણુ મોઢે બોલી કે, શું મારા પ્રા-
ણેશ્વરનું ખુન કરશો ?

સ્મિતહાસ્યે મસ્કરીના રૂપમાં બોલ્યો કે નહીં, નહીં, તેવું
ભયંકર કામ હું કદી નહીં કરું, પણ ન્તે કરપીણ કામ બીજાના હા-
થેજ થશે. અને તે વળી આજેજ એ કામનો પાર મુકાશે.

આવા ભયંકર શબ્દો તેના કાને પડતાંજ એક મોટી ચીચી-
આરી પાડી ને જાણે કાઈ ભયંકર દેખાવ નજરે પડતો હોય તેને
શોકવા તેણીએ પોતાના હાથ લંબાવ્યા; અને થોડીવારે ભયની મારી
બેશુદ્ધ અર્ધ જમીનપર એવા જોરથી પડી કે જેનો અવાજ થોડે
દુર સુધી સંભળાયો.

તે જમીનપર પડેલી સુંદરીને ચિઃકારતી તેમ ગમતની નજરે
ધણીવાર સુધી જોયા કોધું; ને વળતે કોધી મુખે બોલ્યો, રે નાશન
તે ખુન કોના હાથે થશે તેની તને થોડીજ ખબર છે ?

ઉપરની વાત સ્મિતથી આખો દીવસ વહી જતાં રાત પડી અને
ચોમાસાના દીવસ હોવાથી તે રાત્રે ઝરમર ઝરમર વરસાદ વરસતો
હતો. તેવા અવસરમાં લીમડા ચોકના મેદાનમાંથી બે આકારો ચોરી
છુપાઈથી બહાર નીકળતા જણાયા. તે જાંને આકારો પાણીથી તર
થયેલા રસ્તા ઉપરથી ધીમે ધીમે ચાલતા હતા. તેમાંનો જિંચો સખમ
પોતાના સોળતીને બહુ સંભાળથી ચલાવતો હતો. તે એક સ્ત્રી
હતી. તેની મુખ મુદ્રા તદ્દન નિસ્તેજ અને ફીકી ફક પડી ગઈ
હતી. તે ભરનંદ્રામાં હોય તેમ લાગતું હતું. આ ફીકા ચહેરાવાળી
સ્ત્રી બીજી દોષ્ટ્ર નહીં પણ સામતરાવના હાથમાં ફસાઈ પડેલી વિમ
ળા હતી. એમ માનવું તેના ફેરફાર થયેલા ચહેરા ઉપરથી તદ્દન
અશક્ય હતું. જાણે ઉર્ધ્વમાં તે ચાલતી ન હોય! તેમ તેની ધીરી અને
વાંકી ચુકી તથા લથડીઆં અને ઠોકર ખાતી ચાલ ઉપરથી લાગતું
હતું. અને તેવી ચાલને લીધે તેનો સોળતી વારે વારે ખીજવાતો
હતો અને તેથી કંટાળીને બેચાર ગાળો પણ ચોપડાવી દીધી હતી. પવ-

નનો પુર ઝપાટો આવતાં કપાળ સુધી પહેરેલી ટોપી ઉંચી થઈ કે તેની સાથે આવેલી બાઈએ તેનો ચેહેરા જોઈ પોતાને ફસાવનાર સામતરાવને ઝાળખ્યો. પણ મેસમેરીઝમના પ્રયોગને લીધે તે કંઈ પણ બોલી શકી નહીં.

કેટલાક મોટા રસ્તા ને નાની મોટી ગલી કુંચીઓ બંન્ને જણે પસાર કરી તેઓ ત્યાંથી આગળ વધી ઘડીઆળી પોળના મોટા મહોલ્લામાં આવી પહોંચ્યાં. ત્યાં એક સાદા દેખાવના નાના ઘર આગળ બંન્ને ઉભાં રહ્યાં. આ મકાનના ઝરખાના આગળના ભાગમાં પડતા કંઠેરા ઉપર સુદર રંગ ભેરંગી રંગીનથી રંગેલું અને વિલાયતી ફેનસી ચીજના વેપારી એવું સુદર અક્ષરથી લખેલું 'પાટીયું' મારેલું હતું. ત્યાં બીજું કોઈ આવતું જતું નથી એમ પકડી ખાતરી થયા. પછી તેણીને પેલા જરખા નિચે લઈ ગયો. અને તેણીને પોતાના હુકમ પ્રમાણે અમલ કરવાને સખત તાકીદ આપી, થોડી દુર એક અંધારી ગલીના નાકે જઈ ઉભો. આ જગ્યાએથી પેલા મકાનપર સારી રીતે નજર રાખી શકાતી હતી. અંધાએક કલાકના સુમારે વરસાદ તદ્દન અંધ પડ્યો, અને સામતરાવની કાનપર દોઈ તેની તરફ આવતા સખસના પગલાંનો અવાજ સંભળાયો. આ અવાજ સાંભળતાંની વાર તેને ધ્રણી ચટપટ થયા લાગી, અને કોણ આવે છે તે જોવા ઇતેજર થયો. તે આવતો અવજ એ સખસના પગલાંનો હતો. તે બંન્ને જણા દુરથી આવતા હતા તેમાંથી માણેકલાલને ઓળખી જરા ખુશીનો થયો. પણ તે ખુશાલી જાણ વખત રહેવા પામી નહીં. કારણ કે માણેકલાલની સાથે બીજો માણસ જે હતો તે એક પોલીસ અમલદાર હતો. માણેકલાલ આગળ ચાલતો હોવાથી તેને જોઈને રાજી થયો; પણ પાછળ પોલીસ અમલદારને આવતો જોઈ ભારે ભય પામ્યો. જેમ જેમ બંન્ને આવતા પુરે પો તેની નજીક નજીક આવતા ગયા તેમ તેમ તેનો ભય વધવા લાગ્યો.

સામતરાવ જ્યાં છુપાઈને ઉભો છે તેજ સ્થળે તેઓ આવી પહોંચ્યા ત્યારે તેણે તેઓને ઉતાવળે સાદેથી વાત કરતાં સાંભળ્યા. તેમાં તેનું નામ વારે ઘડીએ આવતું સંભળાયું. તે ધાસ્તીને લીધે તે વધારે વધારે છુપાવવાની તબવીજ કરતો હતો; તેવામાં સેજ અવાજ થવાથી માણેકલાલની નજર સામતરાવ પર પડવાથી તે તરતજ ખમચાયો; અને બારીકીથી ત્યાં જોવા લાગ્યો. તે જોઈ પોલીસ અમલદારે પુછ્યું, શું છે સાહેબ ? કેમ ખમચાયા ?

માણેકલાલ બોલ્યો કે મને આંહીં કાઢના છુપાવાનો અવાજ આવે છે. તેથી ખન્નેએ તપાસ કરતાં છુપા વેશે ઉભેલા એક માણસને જોયો. જોતાંની સાથે પોલીસ અમલદારે પોતાની પાસે રાખેલું ચોર ફાનસ ઉઘુ કરી છુપા વેશે ઉભેલા સખસના મોં સામું ધર્યું. તે ચહેરો જોતાંની સાથેજ માણેકલાલ બોલી ઉઠ્યો કે; આં શું? જે માણસને આપણે શોધીએ છીએ તેજ આ છે! તે બોલતાની સાથેજ સામતરાવ જ્યાં ભરાયો હતો તે ગલીમાં ધસ્યો અને સામતરાવની ગરદન પકડી જ્યાં પોલીસ અમલદાર ઉભો છે તે રસ્તા પર લાવ્યો. સામતરાવે એક જખર આંચકાની સાથે પોતાની ગરદન મુકાવી, ડોળા ધુરકાવી બોલ્યો. આ મમાણે મારા ઉપર નિર્દયપણે હુમલો કરવાનું શું કારણ છે?

માણેકલાલે પ્રતિઉત્તર આપ્યો કે લુચ્ચા, ઠગ, મારી વિમળ મનની વિમળા ક્યાં છે?

સામતરાવે અજ્ઞયખીમાં ગરકાવ થવાનો ડોળ કરી જવાખ આપ્યો કે તે વાત હું શું જાણું? આશરે એક મહિનો થયાં મેં તેણીને ખિલકુલ જોઈ નથી.

માણેકલાલે મોટે સાદે કહ્યું તું જુઠો છે, તેણીનો ઘોડાવાળો હુમણાંજ હુશિઆરી નાં આપ્યો છે. તેને પુછતાં તે કહે છે કે ગઈ રાતે થયેલા હુમલામાં તું સામેલ હતો. અને તને તેણે ઝોળખેલો હતો.

સામતરાવ, આ સાંભળી ડંગ થઈ ધીમે સાદે બોલ્યો કે ઘોડાવાળાની ભુલ છે. ખરી વાત તો એ છે કે, મને ખખર પણ ન હતી કે વિમળા.

આટલેથી તેને વધુ બોલતાં અટકાવી માણેકલાલ ખીજવાઈજઈને બોલી ઉઠ્યો. નિચ કુતરા! જલદી બોઝા! કે તેણી ક્યાં છે? નહીં ખતાવે તો હું તારો જીવ લઇશ, એમ બોલી સામતરાવને પાછો ગળામાંથી પકડ્યો.

સામતરાવે આવો મામલો જોઈ ઝડપથી પોતાના કાઠના ગજવામાં હાથ નાખી એક નાની રીવાલવર ખેચી કાઢી માણેકલાલની સામે તાકી.

પોલીસ અમલદાર જે અત્યાર સુધી ગુપ ગુપ તમાસો જોતો ઉભો હતો, તેણે હવે વચે પડવાનું વ્યાજખી ધારી, સામતરાવને રીવાલવર ફાડતો અટકાવી જે હાથે રીવાલવર પકડી હતી તે હાથ ઉઘે કરી નાંખ્યો જેથી રીવાલવર પુટી ને ગોળા, તે છોડનારનાજ કપાળમાં ખેચી ગઈ; તેવોજ સામતરાવ નીચે ગખડી પડ્યો. થોડીવાર

સુધી તરડીઆ આરી સ્વધામ શિવાગ્યો. જુઓ પર સ્ત્રિ સતત્યાનુ' ફળી
પોલીસ અમલદારે આ બનાવ જોઈ ગભરાઈને ધીરે શાદે પુછ્યું
હવે શું કરવું ? સરકાર જાણશે તો આપણુ બંનેને જણા મોટી
પંચાતીમાં આવી પડી શું. માટે તેનો ઈલાજ ત્વરાથી થવો જોઈશું.

માણેકલાલે જણાવ્યું કે જોતું અહીં આ થોડી વાર ઉભો રહે
તો હું મારે મુકામે જઈ મારા માણસોને મદદ ને માટે બોલાવી
લાવું. એમ કહી ત્યાંથી ઉતાવળે પગલે ચાલી જવો તે પોતાના
ઘરનાં પગથીઆં ઉપર પગ મુકતો હતો એટલામાં ઝરખા નીચે
એક સ્ત્રિનો આકાર જણાયો. લાગલોજ પાછો ફરી તે ઝરખા નીચે
જઈ જોતા એક મુંઝેલી સ્ત્રિ માનસ પડી. તે જોતાની સાથેજ બ-
યથી સ્તબ્ધ થઈ ઉભો- થોડી પળે સુધ્ધીમાં આવનાની વાર પોતાના
બદનના ગજરામાંથી દીવાસળીની પેટા કાઢતાં કે પટ દબને એક
સળી સળગારી તેણીના મોંહ સામી ધરી. એહેરો નિદાગતાંજ વિમ-
ળાને તરત ઓળખી મોટી ચીસ પાડી માણેકલાલ એક ભીંતને
અઢેલી ઉભો રહ્યો, પણ તરતજ શાંત પડી, તેણીની પાસે બેસી
તેનું અંગ તપાસવા માંડ્યું. આખું અંગ થંડુ જણાતાં પ્રથમ તે
અમકયો; પણ યાદ આવતાં પોતાના અંગ પરથી ગરમ કોટ કાઢી તેન
પર ઢાંક્યો. અને હાથ પગને પોતાના હાથથી ધરી ગરમ કર્યા.
જેમ જેમ તેણીના અંગમાં ગરમી ઉત્પન્ન થતી ગઈ તેમ તેમ તે
સુધ્ધીમાં આવતી ગઈ. એ જોઈ માણેકલાલના મનમાં થોડે થોડે
આનંદ વધવા લાગ્યો.

વિમળા જરા સુધ્ધીમાં આવી પોતાની આંખ ઉઘાડી, પણ
પાસે બેઠેલા પુરૂષને જોઈ અમકી પાછી તરત આંખ બંધ કરી દીધી.

એ જોઈ માણેકલાલ બોલ્યો ગભરાના પ્રીયા ! તારું દુઃખ વાદળ
દુર થઈ ગયું છે. ફરો આંખ ઉઘાડી જો તારી પાસે કાણુ બેઠેલું
છે તેને નિદાગ, ડરીશ નહીં.

સ્વર ઓળખવાથી વિમળાએ ફરી આંખ ઉઘાડી ને માથાથી
તે છેક પગના અગુડા સુધી માણેકલાલના અંગ પર પોતાની આંખ
ફેરવી, પુરતી ખાત્રી થયેથી ધીમે સાદે બોલી, હું ક્યાં છું મારા પ્રાણુ?

તું તારા ઘર આગળ વાહાલી ! એવા માણેકલાલ ના બોલે
સાંભળી જાણે તે દુઃખમાંથી છુટકારો પામી હોય તેમ બબ્બડો. હું
જગતકર્તા પરમ કૃપાળુનો ભારે ઉપકાર માનું છું.

સામતરાવ જેવા કરપોણ અંડાળ કામાંધના હાથમોથી તેણી છુટી

થમછે એ જાણતાંજ તેણીના અંગમાં નવું જોર આવ્યું, અને હુશીયારી આણી ઉઠાને બેઠી થઇ.

વાતચીત કરવા જોડણી શક્તિ તેનામાં આવતાં અત્યાર મુઘી દુર ઉભો રહી બધી ચિકિત્સાજી જોતો હતો તે અમલદારને માણેકલાલે બોલાવી વીમળાનો હાથ પકડી ત્રણેજણાં ઉભાજો ઉઘાડી ઘરની અંદર દાખલ થયાં.

વિમળાને એક નરમ કોમ પર સુવારી, કોમનો સામા બે ખુરશીઓ જોડવો માણેકલાલ તથા અમલદાર બંને બેઠા.

અમલદારે વિમળાને છપ્પુ યુ કેમ બેના હવે તમારી સ્થિતિ સારી છે ને ?

વિમળા તેની તરફ આંખ ફેરવી બોલી, હા ભાઈ ! માણેકલાલે અમલદાર તરફ આંખળી કરી કહ્યું, તમારો ભય ટાળનાર આ સાહેબ છે. તેમને અપાર મહેનત કરી આજે આપણને સાચે બેસવાનો અવસર આપ્યો છે.

અમલદાર બોલ્યો, સાહેબ ! હવે પેલાનું શું ધાર્યું ? વાકાણું વાશે તો ફજેત થઈશું અને આપણી બધી મહેનત અફળ જઈ ઉભટા દુઃખના પંગમમાં ફસી પડીશું.

આ સાંભળી માણેકલાલ બોલ્યો તે વિશે મારા ભરસાદાર અને વિશ્વાસુ ચાકરને હુકમ કરું છું તે અડીથી ઉગ્રકીને સુરસાગરમાં એવી રીતે ફેંડી દેશે કે નાંખ્યનો અવાજ કોઈને કાને આવજો નહીં પછી કાંઈ તમે તે વીશે બીજાકુલ ધારતી રાખશો નહી. હું તેનો બંદોબસ તમારી સામેજ કરું છું. એમ કહી પોતાના વિશ્વાસુ ચાકરને હાંક મારી ભાં આગળ બોલાવ્યો.

એક વૃધ્ઝ ડાસો આવી નમન કરી બોલ્યો, શેા હુકમ છે સાહેબ ?

માણેકલાલે કહ્યું આપણા ઘરની સામેની ગલીની અંદર થોડે દુર એક જુવાનનું મડદું પડેલું છે તેને એવી રીતે સુરસાગરમાં વહેવરાવો કે કોઈને કાંઈ પણ ખબર પડે નહી. જો જાણુ પડશે તો આપણે જડા મુશ્કેલી ઉખડી જઈશું.

ડાસો બોલ્યો બે ફીકર રહેા સાહેબ ! કોઈની શું મગદુર કે જાણી શકે! એવો હુગાડી દઈ કે પંદર દૂલાડે પરાણે ઉપર આવે. હવે તમે જલદી જાઓ હાલમાં વાત કરવાનો વધારે વખત નથી. માણેકલાલે કહ્યું, તારી મહેનતનો બદલો મળી રહેશે તે વીશે

જરાં પણ ગમનારું નહીં.

વારૂં મારા મહેરબાન ! એમ કહી ડાસો લાંથી ખસી મજબુત એ માણસ સાથે લઈ જ્યાં સામતરાવનું સખ પડેલું છે ત્યાં જઈ તેને તેનો એવી રીતે ગાંસડી બાંધી કે, અંદર માણસ બાંધેલું છે એવો કોઈને વહેમ આવે નહીં. એકને ખભે ખાંસડી ભરાવી, એ જણા આગળ પ્રાછળ રહી ચાલવા માંડ્યું. જ્યાં કોઈનો જાવર આવર નહીં, એવા સુરસાગરને કાંઠે જઈ ખભે ભરાવેલી ગાંસડી ઉતરાવી થોડી વાર થાક ખાઈ માથા સુધી ઉંડા પાણીમાં જઈ તે ગાંસડીને મુકી અને તેની ઉપર એવો મજબુત પથરો મુક્યો, કે ગમે તેટલો પાણીનો મારો આવતાં પણ જરાએ ડગે નહીં. તેઓ ચોકસ કરી જેવી રીતે ચુપ ચુપ ગયા હતા તેવી રીતે ચુપ ચાપ પાછા ઘરમાં આવી માણેક લાલને સલામ કરી ઉભા. એ ત્રણેમાંથી ડાસો બોલ્યો, મહેરબાન ! આપનું કામ નિરર્થક બન્યું છે. આપ કોઈ વાતે મુશ્કેલી નહીં.

માણેકલાલે આનંદમાં આવી કહ્યું વારૂં ડાસો તારા મને સંદેશ પુઝા છે. જાઓ હવે તમે તમારા કામે લાગો. પ્રણામ કરી તરો રવાના થયા.

પેલા ત્રણેના ગયા બદ માણેકલાલે વિમળાને કહ્યું કે તું આવી હાલતમાં આવી ક્યાંથી આવી ?

વિમળા બોલી, હું તે વખતે તદ્દન અજાણી છું મારા ! હું હત એટલું જ જાણું છું કે, હું સામતરાવના ઘરમાં હતી અને ત્યાં તે મને આપને મારી નાંખી ની ધમકી આપના હતા. એટલામાં નેતેલા હાથ પોતાની કમર પડવાથી તેને કંઈ સુવાળું સુવાળું લાગ્યું. તપાસતાં સુવાળી લાકડી જેવું લાગતાં તે કમરેથી બહાર કાઢ્યું તો મ્યાન કરેલી સુંદર હાથાવાળી છરી જણાઈ. અને એ જોઈ ત્રણે જણા અજબ થઈ ગયાં. વિમળાના હાથમાંથી તે તપાસી જોતાં તે છરીના સુંદર હાથાપર સામતરાવ એવું નામ લખેલું મારમ પડ્યું.

આ જોઈ માણેકલાલની પાસે બેઠેલો અમલદાર ગુસ્સાથી બોલી ઉઠ્યો. ધિકાર છે એવા કામાંધ પુરૂષોને ! અને તેથી ઇશ્વરે તેને ખરી રીતે જ દેજ પહોચાડેલો છે. મારા મહેરબાન ! હવે મને રજા છે ?

માણેકલાલ ખુરશી ઉપરથી ઉભો થઈ ત્રીજેરી બોલી કાંઈક કાઢી પેલા અમલદારને મેહેનત બદલ આપવા માંડ્યું, પણ તે નહીં

•લેવા માટે જખરી રકબક કરી. આખરે માણેકલાલ સાવચેતી વાન

પરી તે અમલદારના ડગલાના ગળવામાં હાથમાં રાખેલી રકમ ઓ-
રવી દઈ આધો ખસી ગયો.

એ જોઈ અમલદાર બોલ્યો, શેઠ સાહેબ ! આ સાફ ન
થી કરતા.

માણેકલાલ બોલ્યો હીક છે ! હીક છે ! તમારી મહેનત ઓછી
નથી. તમોએ આટલી તસ્તી ન લીધી હોત તો અમારી ચાર આંખો
ભેગી થવા વખત આવત નહીં.

વિમળા બોલી હું તમારો મોટો ઉપકાર માનું છું માણેકલાલની
સાથે હાથ મેળવી તે અમલદાર પોતાના પથે પળ્યો. તેના ગયા
બાદ વિમળા બોલી મને યાદ આવ્યું કે જે રાતે હું તે દુષ્ટના હા-
થમાં સપડાઈ તે રાતેજ તે બળડો હતો કે તારા ધણીનું ખુન તારા
હાથેજ કરાવીશ. એમ કહી ધ્રુશકે ધ્રુશકે માણેકલાલનો હાથ પકડી
રોવા લાગી, ને બોલી પ્રભુ તમારે દીર્ઘયુ કરે. હવે મને સઘળું સ-
મજ પડે છે કે તે કરપીણ સખસ મને બેભાન કરી તમારે ખુન
કરાવવાનું મને અહીં આ લાગ્યો હશે. જરા જીરુસામાં આવી બોલી,
પ્યારા નાથ ! શું તે લપટ ગુનેગારને પકડીને સજા કરાવવાનું નહી
બની શકે? માણેકલાલે ધીમેથી કહ્યું, મારી વાહાલી? આપણને એટલી
તસ્તી લેવા જેવું કાંઈ રહ્યું નથી. તે ક્યારનો પોતાના ગુનાની તપાસ
કરાવવા પોતાની મેજેજ જગતનિયંતાના ન્યાયગૃહ તરફ રવાના
થઈ ગયો છે.

આ સાંભળી તેણીની ખુશાલીનો પાર રહ્યો નહીં, અને ઉંઘમાંથી
એકદમ જાગૃત થઈ પથારીમાંથી માણસ ઉભો થાય તેમ ઉભી થઈ.
માણેકલાલને અતિ હર્ષસહ આશ્ચિંન આવ્યું. માણેકલાલે અધરા-
ત્રિત પીધા પછી બંને છુટાં પડી પોત પોતાનાં કામમાં રોકાયાં.

આ વાતનો સાર એ છે કે લપટી માણસો કામને વશ થઈ
પોતાના પ્રાણ અકાળે ખુએ છે. અને જે સ્ત્રી પોતાનું શિયળ અતિ
આપદાએ ચુકતી નથી તે આ ભવમાં તેમ પરભવમાં પણ પરમસુ-
ખને પામે છે એ વાંચનાર ગૃહસ્થોએ આ વાત પરથી જાણી
લીધું હશે.

વ્યભિચારનું બ્યસન મહા ખુરામાં ખુર છે. તે તન મન અને
લાજને હરે છે. એટલું છતાં પણ પાછું નર્કનાં દુઃખ આપે છે તેતો
જુદું જ મ.ટે નિચારવંત માણસોએ એથી અલગ રહેવું બહુ સારું છે.

મરકરીના માઠાં ફળ.

કલ્યાણનું મુળ હાંસી અને રાગનું મુળ ખાંસી.

મુંઝાઈતી શેખમેન સ્ટ્રીટ મધે આવેલા પ્રખ્યાત અને મોટા માળાતા ત્રીજે દાદરેની એક ઓરડીમાં બે મીત્રો બેઠા બેઠા બીડીઓ પીતા હતા. તેમણે એક બોલ્યો. મીત્ર મોહનલાલ ! દીવાળીના તહેવાર ક્યાં ગુજરવા વિચાર છે ? મારા દેશમાંથી તેમજ મારા પરદેશી મિત્રો તરફથી પણ તે તહેવાર ઉપર આવવા ઘણા અમત્રણ પત્રો આવેલા છે. પણ અહીં રહેવું કે ક્યાં જવું તેમાં તારી સલાહ પુછું છું. જો તું અત્રે રહે તો હું પણ અત્રે રહેવા વિચાર કરું. દામોદરે ડાઘધત્તે ગુંજામાંથી પત્ર કંઠાદી મોહનલાલના હાથમાં મુકી કહ્યું, પ્યારા ! વાંચો અને પછી મારો વિચાર પુછો અને તો આંહી રહેવ માં કાંઈ આદ નથી. હું તો ઘણું ધાંડું કે આંહી રહી તહેવાર ગુજરું તો સાંડું, પણ ઘણા વરસેથી આજ તહેવાર ઉપર તે ભલા અને પ્યારા મીત્રોના પત્રો આવે છે પણ કાંઈના કાંઈ કારણને લીધે ત્યાં જવા બની શકતું નથી. પણ આ વખતે તેના અતિ આગ્રહથી ત્યાં જવા મારો વિચાર છે. મોહનલાલે દામોદરનો આપેલો કાગળ અથથી તે ઇતિ સુધી વાંચી જોયો. તેમાં આપું લખેલું હતું કે પ્યારાભાઈ, અમે તમાસ ભરસે રહીશું, અને ભાઈજી તમે તમારા બે ત્રણ મિત્રોને સાથે લાવવા સુકતા ના; કેમકે મારે ત્યાં આ વખતે તે તહેવાર ઉપર બીજાં સારાં સારાં માણસો પધારનાર છે તેથી તમને ઠીક મળ પડશે. આ વાંચી મોહનલાલ વિચારમાં પડ્યો તે જોઈ દામોદરે કહ્યું, કેમ ભાઈ શા વિચારમાં પડ્યા ? કહો હવે આપ શું જવાબ આપો છો ? કેમ ? તમે આવશો ને ? તે મારો પ્યારો બની દોસ્ત છે તો સાધારણ પંક્તિનો પણ પૈસા ભરપુર છે. તેમજ વિવેકમાં પણ તે પાછળ પડે તેમ નથી. પછી તો તારી મરજી. માંડું મનતો ત્યાં જવા તરફ બહુજ લાગી રહ્યું છે, કેમકે આ વખતે ત્યાં ઘણી ગમત પડશે.

ઠીક સારે. તારો આગ્રહ છે તે મને આવવામાં કાંઈ હરકત નથી.

દામોદરે કહ્યું, ઘણી ખુશીની વાત આજ રાત્રેજ તેઓને તારથી જાણ કરું છું. પણ તમે કાગળોત્તે અરોગર વાંચ્યો છે ના ?

હા ! કેમ શું છે !

તેની તાજે કલમ જોઈ ?

ના ના યાર ! એ તો કાંઈ મારા વાંચવાનાં આવીજ નહીં.
કહેતો ખરો તેમાં શું છે ?

દામોદર બોલ્યો, મારા સાંભળવામાં આવ્યું છે કે ત્રિભોવન,
તારા ભેગો બેસે છે, તેની સખંધનું લખાણ છે.

લાવ લાવ ત્યારે તો હું તે વાંચી જોઉં.

કાગળ મોહનલાલના હાથમાં આપી દામોદર જરા સ્મીત હા-
સ્યથી બોલ્યો વાહ ! કેવી હરકોરનો ચતુરાઈ ?

હરકોરનું નામ સાંભળતાજ મોહનલાલ ચોક્યો, ને જિતાવળથી
તે કાગળની તાજે કલમ વાંચવા કાગળ ઉઠ્ઠેલો. હોતેમાં એવું લખેલું
હતું કે, જો ત્રિભોવનદાસને સાથે લાવજો તો તેનો આગતા સ્વાગત.
અહીં ઘણી સારી રીતે કરવામાં આવશે. તેને કરોડ ઉપાયે પણ
અત્રે લાવવા ભુલતા ના. એ વાંચી મોહનલાલનું તેજ ઉડી ગયું.

દામોદરે તેના વદન પર નહીં નિહાળતા પુછ્યું કેમ શું ધાણું ?

મોહનલાલે મોઢો મલકાવી કહ્યું. ખચીત હરકોરને તો કાંડા
પાણીમાં તરતી દેખું, પણ મને નથી લાગતું કે ત્રિભોવન એ આમ-
નણને શિવકારે.

દામોદર દમમથી બોલ્યો. જહાનમમાં ગયો તે ન આવે તો.
તેનો મિત્તજ, જાણે પોતે રામજ ન હોય તેવો રાખે છે, મારે
જ્યારે તેનાથો ભેટો થાય છે ત્યારે તેને બોલાવવું કે જુદાર કરવા તો
રહ્યા, પણ મારા કરેલા જુદારનો સામો જુદાર વટીકે પણ નથી
આપતો. કાણ જાણે તારે ને એને કેમ બને છે ? એવો પાછો
માણસ મારું કહેણ કેમ કબુલ કરશે ? પણ મને એક વિચાર
સુજે છે, અને તેથી આપણને ઘણી ગમત પડશે. પેલા હીરાલાલને
તેને બદલે લઈએ તો કેમ ?

કાણ હીરાલાલ ? જે આજ માળામાં પહેલા દાદરની ઓરડીમાં
રહે છે તેજ ? મોહનલાલે કહ્યું,

હા તેજ, અને તેનાથી આપણને ખુબ મજાહ મળશે. તે
હીરાલાલ તો ખરે ખરો હીરોજ છે.

મોહનલાલે કહ્યું ભલા માણસ ! એમ કરવાથી આપણુ ને શો
લાભ ? ક્યાં ત્રિભોવન અને ક્યાં હીરાલાલ ! શું એટલું બધું
અંધારામાં જશે ? પણ ત્રિભોવનને આટલા બધા આગહથી બોલા-
વવાનું કાંઈ કારણ ?

અરે યાર કારણતો ઘણું મોટું છે. તું આવડો મોટો થયો

પણ ભોજોને ભોજોજ રહ્યો. વિચારતો કર કે કારણ વિના તે આટલો આગલ કરે ? જો, તે ચંચળને સાર તેની મા હરકોરને જમાઈ જોઈએ છે હવે સમજ્યો ? શુ એટલું કામ આપણે નદી બનવી શકીયે ? હીરાલાલ વિચારે ગરીબ અને કલ્યાગરો માણસ છે, તેથી આપણા કલ્યા મુજબ વર્તવા પાછી પાની કરશે નહીં તેમજ જીવતાં લગી આપણે ઉપકાર હૃદયમાંથી જરાએ દુર ખસેડશે નહીં.

મોહનલાલ બોલ્યો. દામોદર? તું ખરેખર ચાલાક છે. તે હરકોર બાઈની દીકરી ધણી ખુબ સુરત છે, તેથી હીરાલાલને સમજાવીને તેની સાથે દોસ્તી કરાવીયું. પણ હીરાલાલ કયુલ કરશે તેની ખાતરી શી ?

દામોદર જરા ક્રોધ યુક્ત થઈ બોલ્યો. અરે તું પણ શું ધંદમાંથી કાંકરા સોધે છે ? એક ખુબસૂત અને નવયૌવના સાથે સ્નેહ કોણ નહીં જોડે ? એક મુર્ખ માણસ પણ તે કામ કરવા હામ ભીડે. કેમ હવે મને રજા છે ? કેમકે હોરાલાલને મળી ચોક સ કરી તેને આપણી સાથે આવવા તૈયાર થવા કહેવું પડશે.

મોહનલાલે કહ્યું હીક જ ત્યારે. દામોદરના ગયા પછી તે ભારે વિચારમાં પડ્યો ને મન સાથે બડબડા લાગ્યો કે, શું હરકોરનો વિચાર ચંચળ ને ત્રિભોવનને આપવા થયો છે ? અરે એ વાત મનાયજ કેમ ? ત્યારે તેને આવા મજાહ મેળવવા ના વખતમાં બે લા-
વવાનું કાંઈ પ્રયોજન ? નથી તેનો સગો કે રનેહી ? શું ચંચળ બેવકાહ થઈ ત્રિભોવનને કબુલ કરશે ? પ્રેમ દ્રષ્ટીથી પોતાનો પ્યાર મૂને દર્શાવનારી અન્નપૂના આધિન કેમ થશે ? મુંબાઈ મુકી તો શું પણ તે મને કેમ મુકી દેશે ? આ વાતમાં તે બીજાકુલ અન્નપૂજીજ હોવી જોઈએ. કેમકે આવો પત્ર તે કદી લખવાદેજ નહીં. મને પણ દામોદરે હીક આમંત્રણ કીધું. તે બિચારાને એ વિશે થોડીજ ખબર છે. હીક છે. હીક છે. ત્યાં જવાતો હતો. ગયા પછી સૌ સારા વાનાંજ થશે.

હીરાલાલ અમારી અટકળ મુજબ ઝટ કમુલ થયો, અને તેજ રાત્રે અમો ત્રણે જાણા વડોદરે જવા ઉપડી ગયા.

હરકોરનો પતિ એક જીનિંગ ફેક્ટરીનો માલિક હતો. અને તેમાં તેને સારા પૈસા પેદા કર્યા હતા. પૈસાનો ઘણો જમાવ થયાથી અને એક પુત્રિ શિવાય બીજી ૧૨૦૦ નહી હોવાથી તે ફેક્ટરી વેચી મારી વેપાર વણજ ત્રિગેરેની જાનમાંથી મોકળો થઈ સુખ શાંતિમાં દિવસો ગાળવા લાગ્યો હતો.

અમો ત્રણે જણા ત્યાં ગયા પછી અમોને ત્યાં આવકાર કેવો મળ્યો તે જણાવવાની અમોને જરૂર જણાતી નથી. રતનલાલ શેઠ બડબડીઓ હતો તો પણ પમેણાગત કરવામાં કાંઈ કમ નહોતો. હરકાર શેઠાણી અમને જોઈ થોડી થોડી ચર્ચા ગઈ, પણ ચંચળ એક જવાન છોકરીની માફક અમને જોઈ લગાર સરમાઈ ગઈ ચંચળને ચાર વરસ થયાં જોઈ નહીં હતી. છેવટની જ્યારે જોઈ હતી ત્યારે તેની ઊંચર તે વખતે ચૈદ વહસની હતી. જે ખુશ્મુરતી તે વખતે હતી તે કરતાં પણ આ વખતે અજબની ઉપખતે તેવો ચહેરો અમને લાગ્યો. અમારાં લાલેલા ત્રિભોવનદાસ જોડે રહેને ઝોળખાણ કરાવવામાં આવી તેજ વખતે તે સેજ ચોંકી અને મભરાઈ ગઈ હોય તેમ દીસ્યું. પણ તેણીની માએ તે બાબતની કાંઈ પણ દરકાર રાખી નહીં અને સેજ વારમાં અમો સઘળાં હળીમળી ગયાં. હીરાલાલ તો એટલો જલદીથી હળી ગયો કે અમને આશ્ચર્ય ઉપજ્યા વિના રહ્યું નહીં. તે વખતે મારો ભણી તેનું મન ખેંચવા ધણું એ આંખની છશારત કરી પણ સઘળું બ્યર્થ તે પળે મનમાં સમજી ભલિષનો બનાવ જોવા થતું તેમ થવા દીધું. મોડી રાત સુધી અરસ પરસ કુશળ સમાચરની બાર્તા કરી રહ્યા પછી અમારે સુવને તૈયાર કરી રાખેલા ઝોરડામાં અમને જવા કહ્યું. તેથી ત્રણે જણા ત્યાંથી ઉઠી અમો સુવાને મારે ગયા. બંને જણા ઉંઘતા હોય કે જાગતા હોય તે નહીં જાણતા મનેતો જરાએ આખી રાત ઉંઘ આવી નહીં, અને તેડલે સમય ચંચળની વૃત્તિ મારા ઉપરથી કેમ ફરી ગઈ તે વિચાર ઘોળાયાં કર્યો. દામોદર આખી રાત પડખાં ફેરવતો હતો તેથી મને એમ લાગે છે કે તેને પણ ઉંઘ આવી નહીં હોય ? કારણ કે જે વખતે અમો સઘળા વાત કરવામાં રોકાયેલા હતા તે તકનો લાભ લઈ તે ચંચળની ખુશ્મુરતી નિકાળતો હતો; તેથી હવે એકન બદલે એ એકજ હોડીમાં બેથી સંસાર સાગરની સહેલધામાં પડ્યા.

હીરાલાલની ચંચળ સાથે પહેલી ઝોળખાણ પછી તેઓ બંને વચ્ચે ધાડી પ્રીત બધાઈ એવું લાગ્યું.

ત્રણેક દીવસમાં તો દામોદરને તેના આચાણ વિષે વહુમ પડ્યો.

એક દીવસના હીરાલાલ કાંઈ ક્ષામ પ્રસંગે બહાર જવાથી દામોદર અને મોહનલાલ બંને જણા સોગડા બાજી રમવા બેઠા. તેમાં દામોદર હારી જવાથી બોલ્યો, અરે પણ હીરાલાલ તો હવે એકજ ગયો છે.

મને પણ એવોજ ખ્યાલ આવે છે મોહનલાલે કહ્યું. કદાચને એ ચંચળની સાલાકીમાં ફસીતો નહીં પડ્યો હોય ? પણ તેમાં એની કશુર શી ? તે બિચારેતો આપણા કહ્યા મુજબ અમલ કરે છે, એમાં ખોટું શું થાય છે ?

દામોદર દમથી બોલ્યો, સાડી સતર વખત ખોટું ? એ વાત હવે વધારે સમય છાની રાખવા જેવી નથી. કારણ કે મને તે ચંચળની ચતુરાઈએ ખોતાના રૂપથી ચમકાવ્યો છે. તેની મનોહર મુર્તિ મારી નજર આગળ પજો પગ ફર્મા કરે છે. અને તે મુર્તિએ મારા હૃદય મંદિરમાં શરૂ કર્યો છે. જ્યારે તેનું સાક્ષાત દર્શન થાય છે ત્યારે હું મુખ સાગરમાં સહેલધા કરતો હોઉં એમ લાગે છે અને જ્યારે તે દ્રષ્ટીથી દુર થાય છે ત્યારે માહા સંકટથી પીડાતો હોઉં એમ ભાસે છે. મહેરબાની કરી તે ચતુરાનું મન મારી ભણી ખેંચાય તેવું કાંઈક તું કરે તો ઠીક થાય.

મોહનલાલ, દામોદરના છેલ્લા વાક્યથી ખીજવાયો, (તેનું કારણ આપણે આગળ વાંચી ગયા છીએ) પણ ગુસ્સાને દબાવી બોલ્યો ચાર ! ચંચળ તે ખરેખરી ચંચળજ છે. જેમ જેમ મને તેનો સહવાસ થાય છે તેમ તેમ તે મને વધારે વહાલી લાગે છે. તે હસે છે ત્યારે તેનું રૂપ ઓરજ ભાસે છે. પણ જ્યારે ચીરડાય છે ત્યારે તો તેનું રૂપ કાંઈ જુદુંજ ખીલે છે. તેણીની આંખોની રતાશ અને નાકનું ઝુલાવું તથા કોવચી મુખ પર નો બદલાતો રંગ મનને કાંઈ જુદોજ આનંદ આપે છે. તેની ખુશ સુરતીનું વર્ણન કરવા બેસું તો કલાકના કલાક કાઢી નાખુ પણ અત્યારે તે વાત માંડી વાળું છું. દામોદર તારી પસંદગીને વખાણું છું. પણ એજ બાબત પર મારે તને કાંઈ કહેવાનું છે.

દામોદર, મોહનલાલનું સંબળું બોલવું જે એક ચીતથી સાંભળતો હતો તે છેલ્લું વાક્ય સાંભળી ગુસ્સાથી બોલ્યો, એ તું શું બકે છે ?

મીત્ર ! અત્યારે એ તારી તકરાર માંડીવાળ, કારણકે આપણ બન્ને જણા એકબીજામાં બેઠા છીએ તેથી સાથે મળી કામ કરીએ. આપણ બેની વચમાં એ ત્રીજો જમી જાય તે ઠીક નહીં. હીરાલાલ આપણને હવે બહુજ નડવા લાગ્યો છે, તેથી તેનો રસ્તો અથમ કરવો જોઈએ ચંચળ, આપણ બેમાંથી ગમે તેને ખોતાનો ફર આપે તેમાં મને કાંઈ વાંધો નથી મોહનલાલે કહ્યું.

દામોદર બોલ્યો, મીત્ર ! તારું કહેવું મારે સંબળું કપુલ છે

પણ મહેરબાની કરી તુંજ તેની આગળ જાત છેડ, ને તેને કહે કે હવે એ મસ્કરી બધુ વાર ચાલવા દેવી નહીં. અને તારે ચંચળતા પીછા છોડવો.

વાહ યાર ! તુંતો ખરો હોંશિયાર ! તું ભલે થઇ બીજાને અદેખો કરે છે. મોહનલાલે સ્મિત હાસ્ય ચુકત કહ્યું. તેને લાવવાતો તેંજ ગોઠવણ કરી હતી ? હવે આમ શું બોલે છે ?

મસ્કરી જવા દે યાર ! હાથના કર્યા હૈયેજ વાગ્યાં છે. દામોદર નિરાશ વદને બોલ્યો. પણ ભાઈ જે થયું તે દીકજ થયું છે, કે આપણી બાજી હજી આપણા હાથમાંજ છે. જો ત્રિભોવનને લાગ્યા હોત તો આપણા જેને ઉભી પુછડી એ છાનામાના ભાગી જવું પડત. તેં મારા પર આવેલો કાગળ સ્વધજો વાંચ્યો તો છેજ ને ?

દીક છે. આજજ તેની ગોઠવણ કરે છું. મોહનલાલે કહ્યું. તેજ સાંજના હીરાલાલ તથા મોહનલાલ બંને કમીટી બાગ તરફ ફરવા ગયા. રસ્તામાં બીજી આડી તેડી વાતો કરી આસ્તેથી મોહનલાલે ઉચ્ચાઈ કે, હીરાલાલ ! હવે તું તારું નામ પ્રકાશ કર અને ત્રિભોવન હોવાનો ડોળ તદન મુકી દેહવે આમાં સર પરીણામ આવશે નહીં માટે ગાનમાં તારે તારા બીજા દોરતોને ત્યાં જઈ રહેવું.

હીરાલાલ આ સાંભળીને અચંબો પામ્યો, ને બીજા જઈ રહેવાનું સાંભળતાં તદન હોશ વિનાનો થયો. પણ થોડી પળે જરા શુદ્ધીમાં આવી નર વચનથી બોલ્યો, 'પ્યાગ તારું' બોલવું મારા માથા પર ચડાવું છું, પણ મહેરબાની કરી કાંઈ થોડો સમય વધારે રહેવા ધ્યે તો સારું કેમકે હજી મને હમણાંજ ગમત પડવા માંડી છે, તેટલામાં તમે આ શું કહો છો ? હમણા તો મારાથી કોઈ પણ ઠેકાણે જવાઈ શકશે નહીં. મારે આજે ચંચળ સાથે ચોપટ રમવાનો વાયદો છે તેથી હું જઈ છું. એટલું બોલી, મોહનલાલનો જાણ ફરી વળતા પહેલાં તે તેનાથી જુદો પડી પાછો શહેર ભણી ગયો. આથી મોહનલાલને ઘણુંજ માહું લાગ્યું અને હવે શો ઉપાય થેજી ચંચળથી તેને જુદેપિાડવો તે વિચારમાં તે વિચારમાં બાગમાં નહીં જતાં પાછો ઊતારા ભણી ફર્યો. રસ્તામાં દામોદર મળતાં નિરાશ વદને મોહનલાલ બોલ્યો, બાજી હાથથી ગઈ યાર !

તું ગભરાયછે કેમ ? તે ચતુરાના હાથેજ તેને જુદેપિા બેસાવી કઢાવું તો જખરો ! મુછો પર તાર દઈ કહ્યું.

તો તો બડી મળ આવે ચાર ! મોહનલાલ અતિ હર્ષમાં આવી બોલ્યો. બંને જણા એમ વાતો કરતા કરતા અને એક બીજાને પરસ્પર તાળી દેતા દેતા પોતાના ઊતારા પાસે આવી પહોંચ્યા. અને થાક્યા પાક્યા જેવા લુગડાં ઊતારી પથારીમાં પડ્યા કે તરત નિંદ્રા દેવીએ પોતાના શરણે લીધા,

બીજા દીવસની સાંજે એટલે દીવાળીનું ચોપડા પુજન કરી રહ્યા બાદ ગમત મેળવવા ચંચળે સર્વની સમક્ષ આનંદથી હારમોની થમ વગાડવા માંડ્યું, અને સાથે પોતાનો મધુર સ્વર જોડ્યો. આથી તેની પાસે બેઠેલા સર્વ મંડળને બહુજ મગ્ન પડવા લાગી જ્યાં ચંચળ ગાતી હતો તેથી અડો અડ હીરાલાલ ભૂલો રહી ચંચળના હાથની ચાલાકી તેમ મુખનો મટકો જોઈ તથા મધુર સ્વર સાંભળી કાન તન તથા આંખ અને મનને આનંદ આપી આનંદ ભુવન માં મહાલતો હતો.

આવા ટાણે દામોદર વળી એક બીજા સ્ત્રી સાથે વાતમાં ગુથાયો હતો. અને તે સ્ત્રી દામોદરને પોતાના પંખમાં લેવા ચાલતી હતી. પણ દામોદરે ધન ત્યાં રાખી આંખ અને મન ચંચળ અને હીરાલાલની હીલ ચાલ ઉપર રાખ્યાં હતાં.

આ વખતે મોહનલાલ અને હરકોર વળી જુદેજુદેકાણે બેઠાં હતાં કે જ્યાંથી ચંચળને જોઈ શકાય. મને હરકોરે હશેને એક એક પુછ્યું કે, પેલો ત્રિભોવન મારી લાડકી તરફ કેવો વાંકો વળી રહ્યો છે તે તમે જુઓ છો કે ? મારું તો ધ્યાન પ્રથમથીજ તે પર હતું તેથી હું બોલ્યો કે હા !

મને તો લાગે છે કે મારી લાડકી દીકરીએ ત્રિભોવનને ફીક આંજી નાખ્યો છે. હરકોર બોલી,

મોહનલાલ, હરકોર ન કળે તેમ મસ્કરીની હામે બોલ્યો બેશક ? વળી તેનું મન નેની ઉપર લાગેલું છે તે સંતોષની વાત છે. હરકોરે કહ્યું. મને એટલી બધી ફીકર હતી કે ચંચળ મુર્ખાઈ કરશે. મારું સઘળું ધ્યાન હીરાલાલ અને ચંચળ બેઠકપણે પ્યાર કરતાં હોવાથી તે તરફ હતું, તેથી મારી તરફથી કાંઈ પણ જવાબ નહીં મળવાથી હરકોર બોલી, કેમ ભાઈ ! તમારું ધ્યાન ક્યાં છે ?

મોહનલાલ જરા શિરમીદો થઈ બોલ્યો, મારું કરખે બાઈ ? પણ તમે શું કહેતાં હતાં તે મરા સાંભળવામાં આવ્યું નથી.

હું એમ કહેતી હતી કે મારી લાડવાઈ દીકરી જલદીથી સમજી જશે એમ મારા સ્વપ્નામાંએ નહોતું. ગઈ શ્રીષ્ઠઋતુની વખતે

અચળે મને મોટી ચિંતામાં નાંખી હતી, બ્યારે તે નિશાળમાં
જણવા જતી હતી તે વખતે તેને કાંઈ અસાધારણ માણસ ઉપર
મન લાગ્યું હતું,

મોહનલાલે અચરતી સાથે પુછ્યું. ખરેખર ?

હરકોરે જવાબ આપ્યો હા, અને તેની મને ખબર પડત
પણ નહીં. આગળ ચલાવી બોલી પણ એક દીવસ તેણીના અભ્યાસ
કરવાના ઓરડામાં અચમુચ જતાં તેના લખવાના ટેબલ ઉપર લ-
ખેલા કેટલાક કાગળ પડેલાં દીઠા. તે સઘળા કાગળો સેજ જોતાં
સામા માણસનો આવેલાં પત્ર તેમાંથી મારી નજરે પડ્યો. અને તેનો
જવાબ આપવા લખેલો અધુરો કાગળ પણ તેમાંથીજ મારા હાથમાં
આવ્યો, તે બંને કાગળ જોતાં મારું મગજ ભમી ગયું, અને મન
સાથે બબડી કે દીકરી આ શું કરવા બેઠી ? તે અધુરા કાગળના મ-
થાળે મારા વાહાલામાં વહાલા જીગર જન હીરાલાલ, એમ લખેલું
હતું. અને એજ પ્રમાણે નીચે પણ સઘળું પ્યારનું લખાણ હતું.
મોહનલાલ મનમાં બબડ્યો ગરીબ બીચારી

વળી હરકોરે આગળ ચલાવ્યું કે મને કહેવાની જરૂર નથી કે
તે સંગતને તેજ વખત અમે તોડાવી નાંખી. પણ તે બંને કાગળ
લઈ મેં તેના આપને આપ્યાં ને કહ્યું જુઓ તમારી લાડકીના ચ-
રીત. કાગળ હાથમાં લઈ બોલ્યા. શું છે ? શેના કાગળ ? મેં કહ્યું
જરા વાંચોતો ખરા બધી સમજ પડશે. જુઓ ભણાવીને કહાડોને
સાર ! તરતજ બંને કાગળ પર દ્રષ્ટી ફેરવી સઘળો સાર જાણી તે
છોકરીપર ઘણા ગુસ્સે થયા અને તેજ દીવસથી નિશાળ છોડી
આનગી અભ્યાસ આપવા માંડ્યો. તે આવેલા કાગળના ધણીપર
એવો ધમકીનો સખત કાગળ લખ્યો કે ફરીથી નામ દેવું પણ ભુલી
ગયો. તેમ તેજ વખતે તે છોકરીને તે કાગળ વિષે સખતમાં સખત
કપકો આપ્યો, તેમ ફરીથી એવી રીતે નહીં કરવા સખત ચેતવણી
આપી. સારથી તેને તે વિશે કાંઈ પણ હીંતચાલ અત્યાર સુધીમાં
કરી હોય એવું જણાતું નથી અને ખરેખર એમજ છે. એ વાક્યપર
માર દઈ હરકોર બોલી. અને તેથી અમો પ્રભુપર હજારો હજાર
ઓવારણાં લખએ છીએ કે તે દયાળુએ તેના દીક્રમાં વશી હમારી
જતી આખરને બચાવી.

મોટી રાત સુધી સઘળાએ જામત મેળવી આખરે સૌ સૌને
સ્થાને સુઈ ગયાં. બીજે દીવસે એટલે બેસતા વરસને દી સૌ મોહન-
લાલ અને દામોદર શીવાય સઘળાં ખુશાલીમાં જણાયાં. પણ તેમાં

અચ્ચળતો એજનયળ જેવી ખીલી નીકળી હતી. સવારનું જમણુ જન્મ્યા પછી મોહનલાલ પોતાના ઉતારામાં એકથો ખીડી પીતો બેઠો હતો. ત્યાં દામોદર ધસ્યો ધસ્યો આવ્યો. એ જોઈ મોહનલાલે અચ્ચરતીથી પુછ્યું. શું છે દામોદર! આમ કેમ?

દામોદરે તુટતા સાદે જવાબ આપ્યો, શું કહું મારું કપાળ હાથે હોળી ખડકી ત્યાં કોને કહેવું? પણ તું જાણુવા ચાહે છે તો કહું છું કે હું મારા કામમાં નાશી પાશ થુમો છું, અને હવે મને અચ્ચળ મળે એ સ્વપ્નમાં પણ આશા રાખવા જેવું નથી.

મોહનલાલે જોતો હાથ પકડી નીચે બેસારી કહ્યું. આ તે શાથી જાણ્યું. મને એકાંતમાં મળતાં મેં તેની યાગળ મારો સથળો ખુલાસો કર્યો, તે સાંભળતાંજ મારું અપમાન કરી નહીં કહેવાના જે બોલ કહી ગુસ્સાથી ચાલી ગઈ. મારે અહીં રહેવામાં હવે વધારે સાર નથી, માટે હું આજનીજ અમદાવાદથી મવારે ઉપડેલી ફાસ્ટ પેસેન્જરમાં મુંબઈ ઉપડી જઈશ. તું તારે અત્ર રહી હવે તારું નશીબ અજમાવી જો. મારે તે તરફથી કશો વાંધો નથી એટલું કહી દામોદર પોતાનો સામાન લઈ હરકેર વિગેરેને મળ્યા વિનાં તેમજ રજા લીધા વિના ગુપચુપ ઘરમાંથી નીકળી બાડાની ગાડી ફરી રેલવે સ્ટેશન પર પહોંચ્યો અને તાકીદે ટીકીટ લઈ આવેલી ગાડીમાં ચઢી બેઠો. તરતજ સીની થઈ ગાડી મુંબઈ તરફ રવાના થઈ.

દામોદરના ગયા પછી મોહનલાલને કાંઈક ઠીક પડ્યું. કારણ કે રાત દીવસ અચ્ચળ, અમારા બેમાંથી કોને વરશે? એવુંજ ચીંતા થતી હતી તેનો આથી અંત આવ્યો. અતિ ઉત્સાહથી પ્રભુને વારેવારે નમવા લાગ્યો, અને સહેજ હાસ્યથી મન સાથે બોલ્યો કે હાશ! હવે ઠીક થયું. હવેજ મારી મુશ્કેલ ખર આવશે. જે હરીફની મને આઝી ધાસ્તી હતી તેતો દૂર થઈ? બીજો હરીફ જ્યાં મારે છે. તે નો બધો ભરમ કુટી જશે એટલે તેનો ભાવ કોણ તેનો બાપ પુછશે? પણ દામોદરના કહ્યા મુજબ હાલતો મારે મારું નશીબ અજમાવવું જોઈએ.

ઈશ્વર કૃપાથી તેજ સાંજના વાળું કર્યા પછી એક એક અંદ્રવદનીનો એકાંતમાં મેળો થયો. તે ક્યાંથી, શ્યાથી, અને શી મતલબે મારી પાસે આવેલી તે કહેવા હું તદ્દન અશક્ત છું. પણ હું થોડી વાર તેના સામુ ટીકી ટીકી જોયા પછી મારી મતલબ મેં તેને જાણી. તે સાંભળી જાણે આશ્ચર્ય ન પામી હોય, ડીવા ધાસ્તીથી હરી હોય, તેમ એકાએક ચોંડી જરા દૂર હઠી અને બોલી.

વાહ ! આ સારા માણસની રીત કે ? આવી મસ્કરી કરવી તમને છાજે છે કે ? જરા ઠપકાની રૂઢીએ ચંચળે કહ્યું. શરમાઓ, શરમાઓ.

મોહનલાલ તે નહીં મણકારતાં જરા હીમત આણી વળી પાછો બોલ્યો, વાહ ! મધુરી ! મુંબાઈમાં રોજ દર્શન આપી પ્રેમ દર્શાવતાં અને સ્મિત હાસ્યથી મને હસાવતાં તે બધું શું આ વખતે ભુલી ગયાં કે ? લાંબી મુદતને લીધે વિસરી ગયાં હોતો જરા યાદ લાવો. આતે કેવી ભ્રમારી રીત ? પ્રેમનું પારિતોષક આપી હવે તે છીનવી લેવું એ શું ? જરા ભ્રમર ચઢાવી કહ્યું.

હા, હા, એમજાણે. ગઈ ગુજરી વાત સંભારવાની કાંઈજ જરૂર નથી. ચંચળે તોરમાં આવી કહ્યું. તમારા મનમાં જે કાંઈ મારા વિષે હોય તે તદ્દન સ્મૃતિ બહાર કરવું.

આ સાંભળી મોહનલાલે જુરસાથી કહ્યું, શું ત્યારે તું બીજાને ચાહે છે ? હા, તેમ છે ખરું. હું તેને ઘણાજ ચાહું છું, અને મારા જાનથી પણ વધારે સમજી છું. સમજ્યા ! ચંચળે તે રવાબથી કહ્યું.

કોણ ? પેલો ત્રિભોવનદાસ ! મોહનલાલે રાતી આખે જણાવ્યું.

સ્મિત હાસ્ય કરી, શરમાઈ નિચું મોંઢ કરી ચંચળે કહ્યું હા તેજ ત્રિભોવન દાસ, મારો જાની ત્રિભોવનદાસ.

મોહનલાલે દ્વેશથી કહ્યું. કોણ ત્રિભોવનદાસ ? તું તેને બરોબર ઓળખે છે કે ?

અલખત હું તેને સારી પેઠે જાણું છું. અમે બંને વચ્ચે કાંઈ પણ છુંપુ નથી ચંચળે ચળકતે ચહેરે કહ્યું,

મોહનલાલ ક્રોધ સમાવી બોલ્યો. તું એમ ધારતી હઈશ પણ મારે તને જણાવવું જોઈએ કે, જે માણસને તું ત્રિભોવન ધારે છે તે ત્રિભોવન નહીં, પણ એક કગાલ મા બાપનો છોકરો હીરાલાલ છે.

એજ કે બીજું કાંઈ ? હું તે હીરાલાલને સારી પેઠે ઓળખું છું. જ્યારે હું મુંબાઈમાં નિશાળે ભણતી હતી ત્યારથી મારે તેની સાથે દોસ્તી છે. તમે તેનેજ અત્રે લાવ્યા તે ઘણુંજ સાચું કહ્યું છે. અતે મને આભારી કીધી છે, તેથી આપનો હું મોટો ઉપકાર માનું છું મારા સાહેબ ચંચળે કહ્યું પ્રભુ તમારું બહુ કરે. જે તમે તેને અત્રે ના લાવ્યા હોત તો હું તેને કદી પણ જોવા પામત નહીં. આજ સવારેજ તેના વિષેની સઘળી હકીકત મેં

માતાં માત પિતાને જણાવી દીધી છે. પ્રથમને નેઓ મારા ઉપર ઘણાં શુસ્સે થયાં, પણ પછી અમને ખાનને જણાવે અમારા કરેલ શુભ કૃત્યની માફી બક્ષી છે. ઉલટા મારા પિતાજી કાંઈક તમારા ઉપર શુસ્સે થયા હોય એમ મને જણાયું.

આ સાંભળી મોહનલાલ દંગ થઈ ગયો, અને એ ઘડી સુધી સમાધી ચઢેલા પુરૂષ પેડે જણાયો. પણ થોડી વારે મનમાં બખડ્યો કે, હાય ! સત્યાનાથ વળ્યુ; કેવી કમખંડિત? ભોગલાગ્યા કે હું એ હીરાલાલને આંતરી લાગ્યો દામોદર કેવો મુર્ખ ! કે એને આંહી આણવા મારી મતિ લીધી. તે કેરો પકડો કે હુંશિયારી કની પોતે અલગ રહી મને મુર્ખમા ખેંચાવી છેવટે કાળામુખે આંહીથી કઢાવવાનો અવસર આણ્યો એને કરેલી શ્રેષ્ઠી એને નરિં નડતાં મને ભોળાને લુલા વામાં નાંખી ભલમનસાઈનો લાભ લઈ ધુળનો ટોપલો મારે માથે મુક્યો એને કરેલી મસ્કરીનુ ફળ એને નહીં નડતાં મને તે ફળનો સ્વાદ આપવાનો વખત આવ્યો હું કેરો મુર્ખ ? મસ્કરીનાં કેવાં માદાં ફળ ? ! ! અશ્વસોસા અશ્વસોસ.

થોડી વારે ચંચળને સૌધનાં હરજાર, રતનલાલ, તથા ખીજા પરોણાઓ અને પેત્રો લુચ્ચો હીરાલાલ માન કિતારે આવ્યાં. ચંચળ, શર માઈને તેજ વખતે સઘળાની નજર ચુકાવી નાશી ગઈ. એટલી એ વખતે એને મારા પર મહેરબાની કરી. રતનલાલ મારા ઉપર ડોળા ધુરકાવી બોલ્યા, કેમરે લુચ્ચ ! આ સઘળા તારાં કારસ્તાન છે કે ? ક્યા ગયો તારી સંથેનો બીજો ભામટો ? તરખટીઓ ! આવાંજ કામ કરોછે ને ? જાનિકળ મારા ઘરમાથી, કર તારું કાળુ. ફીને હવે આંહી આ દાર-
 • પર પગ મુકતાના. એમ કહી મારો હાથ પકડી મને ઉભો કર્યો. હું નિગશ વદતે બોલ્યો, સમુર કરો. મારો સામાન લઈ હું આ ચાલો. સઘળો સામાન સમેટી હેત્રકરીની પણ દરકાર નહીં કરતાં જેમ તેમ કરી ગાડીએ ઊભા રહેવાના ઠેકાણે મોહનલાલ આવ્યો, તે ગાડીનું બાકું ઠરાવી તેમાં સઘળો સામાન જેમ તેમ નાંખી સ્ટેશન બહારી સીધાવ્યો.

પરોણાઓ, મોહનલાલપર રતનલાલે કરેલી ઉધ્ધતાજી જોઈ ડંગ થઈ ગયા. મોહનલાલના ગયા પછી નેઓ આગળ સઘળો ખુલાસો કરવા રતનલાલ ડોસા બોલ્યા. આથી અચીજ થવા જેવું કાંઈ નથી. તેની લુચ્ચાઈનું ફળજ મેં આપ્યું છે. અમો જ્યારે મુંખાઈ રહેતા હતા ત્યારે અમો જે માળામાં રહેતા હતા તેજ માળામાં એક બલો સાદો અને પોતાના ખરચ જોગ કમાણી કરનાર એક કાદીઆવાડી

રહેતો હતો. તે અવાર નવાર મારી પાસે બેસતો ઉઠતો, તેથી મારે તેની સાથે ધારી મિત્રાઈ બંધાઈ. પણ તે જાગીયાર રહેવા પામી નહીં. કેમકે તે થોડા અરસામાં પોતાના પાપ પુન્યનો જવાબ આપવા પર-
 મેશ્વરને દ્વારે પહોંચી ગયો. તેના છોકરાએ પણ તેના બાપ જેવીજ ઓળખાણ રાખી હતી. પણ તેના બાપ જેવા ગુણ તેન માં હોય એ મ મને બાસતું નથી. પણ મિત્રાચારીના સખે તેને દી ાળી કે દ-
 સરાના તહેવાર પર અવાર નવાર બોલાવતા, તેમજ તમારી સામેથી ગયો તે પણ અમારી રહેતો જગાના સાંભ માળામાં રહેવાથી કાંઈ રનેહ જોડાયો હતો. તેથી આ વખતે તેને પણ આમંત્રણ મારા મિત્ર-
 ના પુત્રના પત્રમાં લખ્યું હતું. મારી દીકરી અમારા એક નાતીના ત્રિભો-
 વનદાસ, જે મુંબાઈમાં મોટા વેપારીને ત્યાં નોકર છે તેને આપવાને. અમો ધણી ધણીઆણીનો વિચાર હતો તે માણસ વેપારી લાઇનમાં ઘણો કલેવરને બહુજ બાહોસછે. તેમજ દેખાવમાં પણ ધણોજ કુટડો છે. તેનું અને મારી દીકરીનું મન મેળાવવા તેને પણ આ ટાણે મારા ભલા મિત્રના પુત્રના પત્રમાં આમંત્રણ કર્યું હતું. પણ બંને લુચ્ચા-
 ઓએ એને નહીં લાવતાં ભળતોજ આ માણસ ને અત્રે લાવ્યા છે. અમો તે સખસને જોયેલો નહીં હોવાથી આજ સુધી અમો અંદા-
 રમાં અથડાઈ પડ્યાં હતાં. પણ આજ સવારેજ સઘળો ખુલાસો થતાં અચરતીની સાથે અજવાસમાં આવ્યાં છીએ, કેવા લુચ્ચાને ઠગારા લોક ! કેવી અજબ મસ્કરી ! આગળ જતાં આમરને હર ત આવે તેમ છે. પણ હવે જે બની તે ખરી. જે થયું તે ઠીકજ થયું છે. આ પણ કાંઈ તેનાથી ઉતરે તેમ નથી. “ મીયો બીબી રાજ, તો કયા કરે મીયાં કાજ ” એ કહેવત અનુસારે થયું છે. મારી છો-
 કરીતો મુળથીજ જીવ આની ઉપર હતો તેમ આ છોકરાનું મન પણ તેની ઉપર હતું. શકત અમો ધણી ધણીઆણીનોજ જુદો મત હતો. પણ જે હીરાલાલ મારાથી મળતો ચાલશે તો અને પોતાની નીતિની ખાત્રી કરી આપશે તો મારી અંચળ કદી પણ બીજાને આપો-
 શ નહીં.

આ સાંભળી હાકાર જરા તારીને બોલી. શું બોલ્યા ? ક્યાં એ ત્રિભોવન અને ક્યાં આ હીરાલાલ ? છોકરો તો કાલ ઉઠીને કહે શે કે હુતો બંનીને વરીશ. એમ કરવા દેજો ત્યારે.

રતનલાલ નરમાશથી બોલ્યા, આમ શું બોલે છે ? જરા વિ-
 ચાર તો ખરી ! આપણુ બે શી રીતે પરણ્યાં ? બાકડે માકડું વળગાડ્યા

કરતાં અરેસ પડ્યાના સ્નેહથી સકડાવા સારાં છે ભણી, થઇ કેમ
મુને છે ?

હીક ત્યારે, તમારી મરજી. હરકોર ઠાવકી થઈ બોલી.

આટલી વાત ચીત કરી ત્યાંથી સર્વ મંડળ નિખરાઈ ગયું.
અને સૌ સૌના કામે વળગ્યું.

મોહનલાલને એકાએક દામોદરનો મુખ્યાઈમાં બેટો થતાં, મો-
હનલાલ તેના ઉપર એકદમ ઉતરી પડ્યોને બોલ્યો. ઘણું સારું કંઈ ?
તેં મીઠાઈનો હક તો સારો બળવ્યો. હું તને નહોતો જાણતો કે તું
આવો કપટી માણસ છે !

પણ શું છે ? એક દમ ગુસ્સે થવાનું કારણ ? દામોદરે
અચરીજ થવાનું ડોળ જરી પુછ્યું.

જાણીને શાને પુછે છે ! હીંગલાલની જોડે મારી પણ મસ્કરી
કરી ને ? હજી મુખે કે તારું કહેવું માની તારી સાથે આવ્યો મોહ-
નલાલ નિસ્તેજ વદને કહ્યું. ભણા માણસ પણ હવેથી આવી રીતે
બીજાને ફસાવતો નહીં, મહેરબાની કરી હવે તારૂં મૂખ મને
ખતાવતો ના.

દામોદરે નરમાશથી કહ્યું ભાઈ સાહેબ મારી લુલ્લ થઈ. એ
રાંડે મારી પેટે તને પણ નિરાશ કર્યો કે ?

જેની સાથે આપણે સમાગમ કરી આપ્યો અને તેથી ખંન-
ની પ્રીત સજ્જડ બંધાઈ તો કેવી રીતે બીજાને કણુલ કરે ? વળી
તેઓનો સ્નેહ તો ઘણો જુનો હતો તેને આપણે હાથે કરીને તાજે
ને વધારો કરી આપ્યો. આપણા જેવા મુખ્યાં કોણ ? મો-
હનલાલ બોલ્યો,

દામોદર કહેવા લાગ્યો. મને આવી ખબર નહોતી, જો આમ
જાણતો હોત તો તેને આપણે સાથે લેત નહીં. પણ હાથના કર્યો
હૈયે વાગ્યાં. ફક્ત મારૂં કામ સાધવા માટેજ મેં તેને લીધો હતો.
પણ નહીં થયું મારું કામ તેમ નહીં થયું તારું કામ. મસ્કરી કરતાં
દૂરો થઈ થયો.

હવેથી આવી મસ્કરી કરતો ના, અને બીજાને ફસાવતો ના, મો-
હનલાલ બોલ્યો મસ્કરી રીતસરનો હોય, ઘણામાં સાર નહીં.

આ મસ્કરી ઘણી ગંભીર થઈ ગઈ છે, દામોદરે કહ્યું પણ મ-
હેરબાની કરી આ બનાવનો રોપ તારા મનમાં રાખતો નહીં. તેઓ
કાંઈ મારા વિષે બોલતા હતા ?

ખુદો રતનલાલ મારાપર એટલો હતરી ગયો કે જો બીજા પરી-
ણા તેની સાથે ના હોત તો મારો ખરડો હલકો કર્યા વગર રહેત નહીં
પણ જો થયું તે ઠીક થયું કે ટુંકાણમાં પતી ગયું. મોહનલાલે કહ્યું.
હવેથી તેના દ્વાર પર પમ દેવાની આપણ બંનેને સખત મનાઈ જ-
રેલી છે. બલા માણસ એવા સારા સદ્ગૃહસ્થની આમ મસ્કરી કરવી
જોઈતી હતી ? મસ્કરીનું કેવું ફળ નિકળ્યું તે જણ્યું ને ?

માર કર. હવે એ જાત સંભારતો ના. મને હવે મારા કામ
નો બહુજ પસ્તાવો થાય છે. હાથે કરીને બેસવાની ડાળ ભાંગી દામો-
દર નિરાશ વદને બોલ્યો. લે હવે હું રમ લઉં છું.

હા. જા અને તારા કરેલા કૃત્યનો તેઓ પર માફી પત્ર લખજો
મોહનલાલે કહ્યું. તે એવા ચીકણા માણસ નથી કે રોષને લંબાવે.

ઠીક છે. હું તેમ કરીશ. દામોદરે કહ્યું. બંને હાથ મળાવી
એક એકના કામે ગયા.

આ વાર્તાનો સાર એવો છે જે કોઈની મસ્કરી કરતાં પહેલાં
વિચાર કરવો કે આમાંથી શું પરીણામ નિપજશે. બલા થઈ પાઈની
મસ્કરી કરવાની આદત રાખવીજ નહીં એ સૌથી ઉત્તમ માર્ગ છે.
મસ્કરી, એ કલેશનું બીજ છે. અને ધણીક વખત તેથી ધણા બચ-
કર પરીણામ આવે છે.

હિંદુઓને બે બોલ.

ભુજંગી છંદની ચાલ.

અરે હિંદુઓ સૌ પ્રમાદી થયા છે, બધા હુન્નરો દેશમાંથી ગયા છે.
ભરે પેટ કંઈ નોકરીને કરીને, ભરે પેટ કંઈ તો રખડતા ફરીને;
ભરે પેટ કંઈ જગતમાં બીખ માગી, ભરે પેટ કંઈ કા બનિને વેરાગી.
ભરે પેટ કંઈ ચોરી ચાડી કરીને, ભરે પેટ કંઈ દુષ્ટ બુદ્ધિ કરીને;
નથી હુન્નરોને કદી હાથ કરતા, કરી શુ કમાઈ નથી કાઈ ઠરતા.
બની ઓશિઆળા મહીં સુખ માને, ન સ્વપ્ને સ્વતંત્રા કદાપિ ન જાણે;
અરે શું હવે હાથ નહીં કાં ઉડાડો, ધણા કાળ ગાળ્યો હવે આંખ ઉઘાડો.
હરી લક્ષ્મી તમ પર રહે ખુબ ત્રાડી. રહ્યા જોઈ શુંરે બનીને અનાડી;
હાલો હરેકે કરી શરસાધ, ફરો ચાર ખુણે પતાકાજ સાધ.

પરોપકારી પ્રમોદશંકર

મીત્ર મીત્ર સૌકો કરે, તાલી મીત્ર અનેક

બીડ પડે આવી અડે, વેા લાખનમેં એક

પ્રમોદશંકર, પ્રમાણીક, બહાદુર, હીમતવાન અને સહાસીક તેમ પરોપકાર કરવામાં પાછો ન પડે એવો નર હતો. હીમતવાન ધણુ નર હોય છે, પણ જે માણસ પોતાના મનને જીતે છે તેની હીમત સૌથી શ્રેષ્ઠ અને વિચક્ષણ પ્રકારની હોય છે. તે મુજબ પ્રમોદશંકર પોતાનું મન વશ રાખવામાં ધણો હીમતવાન નર હતો.

તેણે પોતાની નાતની અને તેના મહોલ્લામાં રહેતી એક નબ યૌવનાનું મન હરણુ કર્યું હતું, જ્યારે તે બંને નાનાં હતાં ત્યારે સાથે રમતાં હતાં, તેમાંથી અરસ પરસ એવી ધાડી દોસ્તી બંધાઇ ગઈ હતી કે એક બીજાને દેખતાં નહીં તો તેઓ ચિંતાને ચાકડે ચડતાં.

તે છોકરી પૈસાદાર તેમજ સારા કુળવાળા ગૃહસ્થની પુત્રી હતી અને તેના આપને એકે એક પુત્રી હોવાથી ધણુ લાડમાં ઉછરી હતી.

જ્યારે આપણો પ્રમોદશંકર સમજણના ધરમાં આવ્યો એટલે તેને તે છોકરી સાથે થયેલા સ્નેહનું ભાન આવવા લાગ્યું, એક સમયે પોતે એકલો પોતાના ખાનગી ઓરડામાં બેઠો હતો ત્યારે તે છોકરી જે હાલતમાં ઉધ્ધરી છે તેવીજ રીતે હું તેને કેમ રાખી શકીશ કે ક્યાં તેનો પહેરવેશ, કેવું તેનું હરવા શરવાનું, અહા હા ! ! શી તેની મૃદુતા, કેવા કોમળ અવચવ, ક્યાં તેનું ધન, શું તે મારા લાયક છે? નહીં, નહીં, ક્યાં રાત્રભોજ ને ક્યાં ગાંગો તેલી, એવો વિચાર આવ્યો.

પ્રમોદશંકર, ગરીબ મા આપના ઘેર જનમ્યો હતો. તેથી તેની પાસે કંઈ પણ પુંજ હતી નહીં તેમ ધજનેરની પરીક્ષામાં તે તરત નોન પાસ થયેલો હતો; તેથી તે વખતે તે નોકરી મેળવવાની શોધમાં ફરતો હતો, તે માટે લે તવંગરની છોકરીને પરણવા અસકત હતો. અને તેજ કારણને લીધે તેના મનમાં એવો વિચાર ઉત્પન્ન થયો.

આવો વિચાર ઉત્પન્ન થવાથી તેની સાથે જે સ્નેહ હતો તે દીન પર દીન ઘટાડવા માંડ્યો.

કમળા, એક તવંગર માણસની દીકરી હતી, અને ધણું લાડમાં ઉછરી હતી. તેનું સ્વરૂપ આમા માણસને અંબલી નાંખે એવું હતું. વિદ્યાભ્યાસમાં પણ બહુ ભલાને હરાવતી હતી. તેના મા આપ આશ્રિમાત્ય કેળવણીના લીધે પોતાને મન ગમતો પતિ મેળવવાની

તેને છુટ આપી હતી. પોતાનો ધર્મ શું છે ? તે સમજી મા બાપે આનં પેલી છુટનો કાચુમાં રહી ઉપયોગ કરતી હતી. તે પૈસાને બીલકુલ ચઢાતી નહોતી, તેમ મોજ શોખની રસીકી નહોતી. ફક્ત પોતાના લાયક પતિ મેળવવા મથન કરી પ્રમોદશંકર પોતાના લાયક છે એમ ધારીને તેને પસંદ કર્યો હતો.

પ્રમોદશંકર, કમળા ઉપરથી પ્યાર ઓછો કરી તેનાથી દુર રહેવા ચાહતો હતો; અને તેથી તે તેનાથી દુર રહેવા લાગ્યો. એટલે કે કમળાને પોતાનું દર્શન આપવું તદ્દન બંધ કરી દીધું. તેથી તેને ભારે દુઃખ તો થવા લાગ્યું, પણ પરાધ છોકરીને ફક્ત તેને દુઃખી નહીં કરવી એ વિચારથી તે દુઃખનો બોળે પોતાના શિર સહેવા કયુલ થયો.

એવામાં કમળાના સ્વરૂપથી મોહી તેનીજ નાત અને તેના જીવી સ્થિતીનો એક છોકરો કમળાનો હાથ મેળવવા ઉભો થયો.

આ વાત પ્રમોદશંકરના જાણવામાં આવવાથી તે ધણો દીક્ષીત થયો કારણ કે જો પૈસાદારનો પુત્ર કમળાનો હાથ મેળવવાને ઉભો થયો હાત તો તેને જરા પણ દુઃખ મનમાં લાગત નહીં; અને ઉલટો તેવા સંધથી તેને આનંદ ઉત્પન્ન થાત પોતે જે કારણથી તેને તજી દીધી હતી, તેતો તેમને તેમ ઉભું રહ્યું; તેથી તેને તે કોમળ કુમારી તરફની ચિંતાં વધવા માંડી, અને મન સાથે બગડવા લાગ્યો કે,

કેવો મુર્ખ ! પોતાની સ્થિતી વિચાર્યા વગર આવું જોખમદારી કામ માથે ઉઠાવવા તૈયાર થયો છે. સ્વાર્થ આગળ પાર્થ દેખાતોજ નથી. ક્યાં પૈસાની પુતળી અને ક્યાં મુશ્કેલીશ ! ઘોડા, ગધેડા જેટલો તફાવત. પણ મને નથી લાગત કે એ સદ્ગુણી સુંદરી એને કયુલ કરે ? ભલેને એ મેળવવા મથન કર્યા કરે. આપણા સવાર્થ આગળ પારકા અર્થ ને નહીં જોનારને ધિક્કાર છે.

એક દીવસે કમળાનો હાથ ગૃહણ કરવા ઇચ્છનાર ઇચ્છાગમ, પ્રમોદશંકરને રસ્તામાં મળ્યો, અને કેટલીક આડી તેડી વાતો કરી કમળા મેળવવા સમર્થ વાત ઇચ્છારામે પ્રમોદશંકર આગળ છેડી તેને જાણ નહીં હતી કે પ્રમોદશંકર કમળાને ચાહે છે.

ઇચ્છારામે ઇચ્છા જણાવી કહ્યું, તમામ મહેરબાની કરી એક માફ કામ કરશો તો હું આપનો મોટો ઉપકાર મનીશ.

પ્રમોદશંકર પ્રસન્ન વદને બોલ્યો. બોલો શું છે ? મારાથી

અને એવું હશે તો હું જરૂર કરીશ.

પ્રાણશંકર ભાઇની સાથે મને ઝોળખાણ કરાવી આપશો ? ઇચ્છાલાભે કહ્યું, હા તેમની સાથે ઝોળખાણ કરવાનું કાંઈ કારણ ? પ્રમોદશંકરે પુછ્યું.

કારણ ધણું મોટું છે, અને તે કહેવા મારી ઇચ્છા નથી ઇચ્છારામ બોલ્યો.

તેમાં તમને શી હરકત છે ? પ્રમોદશંકરે કહ્યું

હરકત ધણી મોટી છે.

પણ તેમના આગળ ? જો એમ હોયતો તમારું કામ તમે તમારે હાથેજ કરી બેજો. હું તો મારે આ ચાલ્યો, એમ કહી પ્રમોદશંકરે રસ્તો માપવા માંડ્યો. તે જોઇ ઇચ્છારામે હાથ પકડી ઉભો રાખી બોલ્યો.

ઉભા રહો મારા સાહેબ ? અમ ગીશ કરવી તમને શોભે કે ? તે વાત નહીં કરવાનું કારણ એટલુંજ છે કે, કામ થયા પછી વાત કરવી એ ઠીક કહેવાય.

પણ એવું શું કામ છે ? જે કહેતાં અમકાઓ છો ? પ્રમોદશંકરે કહ્યું,

ઇચ્છારામે કહ્યું, સાંભળો, મારે કમળા સાથે સ્નેહ સાંકળ જોડવા મરજી છે. પણ મહેરબાની કરી આ વાત કોઈ આગળ કહેતા નહીં.

સ્મિત હાસ્યથી પ્રમોદશંકર બોલ્યો વાહ ભાઈ વાહ ! કામ તો તે ઠીક બતાવ્યું. પણ ભક્ષા માણસ તારી સ્થિતી શું તેની બરાબરની છે ? કાંઈ વિચાર કર, વિચાર. જે કાંઈ કામ કરવું તેનો સારી પેઠે વિચાર કરવો, અને પછી તે કામ કરવું, કે પાછળથી ખસ્તાવો કરવાનો વખત આવે નહીં. સહાસ એ સુખનું સત્યાનાસ વાળનાર છે. મારે મારી સલાહ માને તો એ વાત જવા દે. કારણકે એને પાળવા જેટલું તારું ગળું નથી.

તેનું તમારે કામ છે ? ઇચ્છારામ જરા ચીરડાઇને બોલ્યો. જે ધણી કામ કરશે તેનો વિચાર કેમ નહીં કરો તે પૈશાદારની પુત્રિને મારામાં પાળવા જેટલી શક્તિ હશે તોજ હું તે કામ કરવા હામ ભીડતો હઉંશિ.

નથી તારી પાસે પુંજ, કે નથી કાંઈ આવક, તેમ તારે કાંઈ મોટી તોફારી નથી કે તેની તું સધળી ઇચ્છા પુરી કરી શકીશ. પોતાના આપને ઘેર જોને પાણીનો કોટો સરખો નથી ભર્યો તે તારે ઘેર આ

વી તારું શું લીલું વાળશે ? જરા વિચાર તો કર, ચાકરે નશર કે ગાડી ઘોડા રાખવાની છે તારી શક્તિ ? શાને માટે તારો સંસાર દુઃખી અવસ્થામાં કાઢવા માંગે છે ? તેટલાજ માટે તો મેં મારો સ્નેહ તેનાથી તોડી નાંખ્યો. તે મારો સાથે વરવા ઘણી ખુશી છે, ને તે મને પોતાના જીવથી પણ વધારે ગણે છે. પ્રમોદશંકરે શીખામણના ટેકા રૂપે જણાવ્યું.

છેલ્લું વાક્ય સાંભળી ઇચ્છારામ જરા અચંબો તો પામ્યો. પણ તેની તેને જરાએ અસર થઈ નથી એવું ડોળ કરી બોલ્યો. તમારા-માં કમાવાની શક્તિ નહીં હોય ? જાઓ મારા સાહેબ લક્ષ્મી ચાંલેલો કરવા આવે સો મોંઢ ઘોવા જમણે કે ? હું જ તેનો હાથ મેળવવા હીમત કરું છું તે કાંઈ અમશ્યી કે ? મને તમારા જેવો ના સમજતા ? મારી પામે પુરતા સાધન હશે તોજ મેં આમ હામ બીડી હશે. કાંઈ હું મુર્ખ નથી કે બીજાને ઉંડા કુવામાં ઉતારી હું અને તે દુઃખી થઈએ ?

વારું જેવી તારી મરજી ? મને તો તે વાતમાં કાંઈ હરકત નથી, પણ હું તો તારા બધાની ખાતર કહું છું. તું મારો સ્નેહી છે તેથીજ તને આટલી વાત કરી છે. કાંઈ માફ લગાડતો નહીં.

જાઓ મારા સાહેબ ! શીખામણ દે તેના ઉપર માફ હોય કે ? પણ તે બામતની તમારે કાંઈ પણ ધારતી નહીં રાખવી. ઇચ્છારામ જરા ધીરથી બોલ્યો. હાલતો તમે મને આવી સ્થિતીમાં દેખોછો પણ થોડા દીવસ પછી મારો સ્થિતીમાં કેવો ફેર પડે છે તે તમે જ્નેશો.

તે ભોળા દીલનો પ્રમોદશંકર, ઈચ્છારામની વાતથી અંજઈ જઈ, દીક છે સારે આવજો આવતા રવીવારે, આપણે જે તેના ઘેર સાથે જઈશું. અને તારી ઝોળખ પ્રાણશંકરભાઈ સાથે કરાવી આપીશ. પછી કાંઈ ? !!

મેટી મહેરબાની અને તે કામથી હું આપનો પારાવાર આભાર માનીશ. ઇચ્છારામ આનંદથી કહ્યું. લ્યો હવે મને રમ છે ? વખત ઘણો થયો છે. જરૂરી માફ કરજો મારા મહેરબાન !

સ્નેહીતું કામ કરવામાં તસ્તી શું ? એમ કહી બંને અરસ ખરસ હાથ મેળાવી છુટા પાડ્યા.

પ્રમોદશંકર જતાં જતાં વિચારવા લાગ્યો કે, કહો ન કહો પણ થોડા દીવસમાં તેને જજરો તડાકો પડવાનો હશેજ. નહી તો પૈસાદારની તેમજ સુધરેલી કન્યા મેળવવા ઇચ્છા ના કરે. એમ તો એ પણ સમજતોજ હશે કે, પૈસાદારની છોકરી આવી શું પાણી વા-

સીધાં કરશે ? કે શું રાંધશે ? કે કાંઈ ધરતું બગડ્યું અગડ્યું સુધારશે ? પોતાને પીવા માટે પાણી બીજા પાસે માગશે તો બીજું તેનાથી શું ચવાતું છે. બિચારી કમળા હાલ જેવી સુખમાં છે તેવીજ સુખમાં પડે એટલે નિરાંત. કમળાની હવેલી નીચેથી જતાં કમળાનો ખોંખારો સાંભળવાથી ઉંચુ જોઈ; તરત દ્રષ્ટીને ચાઢી ખેંચી લઈ નિરાશ વદને પોતાના ધરમાં ગયો.

પ્રમોદશંકરે, ઇચ્છારામને પ્રાણશંકર સાથે ઝોળખ કરાવી આપી અને ધીરે ધીરે ઇચ્છારામે પોતાનો એખલાશ વધાર્યો. થોડા દીવશમાંજ સૌની સાથે એટલો બધો હળી ગયો કે, ધરતા સૌ માણસો એક દીવશ ન દેખતાં તો ભારે વિમાસણમાં પ્રડતાં. કમળા પણ તેને દીન પ્રતિ દીન વધારે ચલાવા લાગી, અને પ્રમોદશંકર ભણીથી પોતાનું મન આસ્તે આસ્તે ઉતારવા લાગી. આથી વાંચનારને કેતું માહું લાગ્યું હશે કે સ્ત્રી જાત તદન બેવશ છે. પણ તેનું પરીણામ આગળ બાંચેથી માલમ પડશે, અને તેથી તે સ્ત્રીને તમે જરૂર વખાણ્યા વિના રહેશો નહીં.

એક દીવશ કમળાના ધરમાંથી નીકળી ઇચ્છારામ, પ્રમોદશંકરને મળવા તેને ઘેર આગ્યો. પ્રમોદશંકરે સત્કાર કરી તેને નીચે બેસારી ખંને જણા પાન સોપારી ખાવા લાગ્યા. ઇચ્છારામે હળવે રહી કમળાના શ્નેહ વિષે વાત ઉખેડી. ભાઈ ! તમારી કૃપાથી મારી મહેનત ફળી છે. કમળા મને કમળસન સમજી જરા પણ મનથી અજગો કરતી નથી. શું કમળાની ખુશી ! કેવી મધુર વાણી ! તેના આગળ કોયલતો કાંઈ હીસાબમાંજ વધી. કેવું સ્વરૂપ ? બસ બસ હુંતો મારાં ધન ભાગ્ય સગવડું છું.

આ સાંભળી પ્રમોદશંકર અચળાની સાથે જરા ખુશખી પેઠે કરમાયો, પણ ઉપરની સંવળી વાત ધીરજથી સાંભળી. તે એમ ધારતો હતો કે કમળા તેને કબુલ નહીં કરે, પણ ઉપરની વાતથી ધારેલી ધારણા ધુળ મળી. તેમ કમળા અને ઇચ્છારામ વાતો ક્રમાં હોય, અને ત્યાં આગળથી પ્રમોદશંકર જતો હોય તોપણ કમળા તેની તરફ જોવાના અખાડા કરતી. જાણે તેની સાથે બીલકુલ ઝોળખાણુજ નથી એમ લોકોની દ્રષ્ટીએ દેખાડતી. આથી પ્રમોદશંકરે મન સાથે નકકી ઠરાવ કર્યો કે જરૂર કમળા, ઇચ્છારામ સાથે થોડા દીવશમાં પરણશે. એ આશામાંને આશામાં બે ચાર પખવાડીઆં વહી ગયાં તો પણ તે બાબતની કાંઈ પણ ફીલચાલ તેના જોવામાં આવી નહીં, તો પણ કેટલાક મહીના વિત્યા બાદ ઇચ્છારામ તરફથી

તેને જમરો ફટકો પડ્યો.

એક દીવશે પ્રમોદશંકર નોકરી મેળવવાના વિચારમાં બેઠો હતો. તેવામાં ઇચ્છારામ ધસ્યો ધસ્યો તેની પાસે આવ્યો; અને બોલ્યો.

મને મુખારકબાદી આપો. કારણ કે કમળા તદ્દન હવે મારીજ થઈ ગઈ છે અને મારા સમાગમથી તેના મા આપ ખુશી થઈ તેની દીકરી મને આપવા કબુલ થયાં છે. આ છેલ્લું વાક્ય બોલતાં ઇચ્છારામના આખા અંગે આનંદ વ્યાપી રહ્યો હતો, તે તેના ચહેરા ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડતું હતું.

ઇચ્છારામનું બોલતું સાંભળી, પ્રમોદશંકર, પ્રમોદથી બોલ્યો. તે કામની હું તને મુખારક બાદી આપું છું. હું ખરા જીગરથી કહું છું કે, તમે બેઠે જણા ધણા ખુશી થાઓ, અને તમારું જોડું અમર રહે. પણ તમારાં લગન ક્યારે છે તે કહેશો ?

ઇચ્છારામ બોલ્યો શું લગન ? હજી તેના દીવસ મૂકરર કર્યો નથી. તેમ હજી તે સંબંધી કમળા તરફથી કંઈ પણ પ્રતિઉત્તર મળ્યો નથી, પણ મને આશા છે કે જરૂરા જરૂર તે મારી સાથે પરણશે, અને તે સંબંધીને ઉત્તર આવતી કાલે આપવા મને જણાવ્યું છે.

આથી પ્રમોદશંકરને પોતાની ધારેલી ધારણમાં ટેકો મળ્યો, પણ જ્યાં સુધી તે સંબંધી કમળા તરફથી કંઈ પણ ઉત્તર મળ્યો નથી ત્યાં સુધી તે ટેકો નકામા જેવો જણાયો.

પ્રમોદશંકરે પુછ્યું, વાર પછી ?

પછી શું ? તેને પરણી મારે ઘેર લઈ જઈશ અને મારું ઘર દીપાવીશ. અમો બંને અમન ચમનમાં રહીશું. ખરું પુછો તો આ મને તમારાથી મળ્યું છે ઇચ્છારામે કહ્યું. આખા જગતમાં પ્યારામાં પ્યારી લાગે એવી વસ્તુ જે આ સ્ત્રી, તેની સાથે ઓળખાણ કરાવનાર ભ્રમેજ છે. આ ઉપકાર હું કદી વિશરીશ નહીં. મારા કોહારીની જગા તમારે લેવી પડશે.

પ્રમોદશંકરે જરા નિસ્તેજ મુખે જવાબ આપ્યો કે, તે બનવું મુશ્કેલ છે. કારણ કે તે વખતે ભાગ્યેજ હું આહી હઈશ.

કેમ તમો ક્યાં જવાના છો ? ઇચ્છારામે પુછ્યું.

હાલ કાંઈ નકકી પણ કહી શકતો નથી; પણ ઘણું કરીને પ્રદેશની કાંઈ નોકરી કરવાની મારો વિચાર છે. પછી જે બને તે ખરું.

દીક છે ! પણ આંહી હો તો મારી માગણી પાછી ઠેલતા નહીં.

ઝેટલું કહી ઈચ્છારામ, પ્રમોદશંકરની રજા લઈ પોતાના ઘર ભણી ગયો.

ઈચ્છારામના ગયા પછી પ્રમોદશંકર બળાપો કરવા લાગ્યો ને મન સાથે બોલ્યો કે આ શી ગમ્મવિનાની વાત કરે છે ? જે વારસાની આશા એ રાખે છે તે કદાપી દૈવયોગે તે ના મળ્યો નો શી વલે ? કમળા સમંધીતું ખરચ ઉપાડવું તેને ભારી થઈ પડશે. તેને તો દીક, પણ કોમળ કમળાના શિરપર દુઃખનો બોળો, આવી પડશે. પોતાને હાથે પાણી નહી પીધેલું કે કાંઈ સળી સરખી પણ નહાં ઉઘાડેલી તેનાથી ધરના પાણી વાસીદાં અને સીધું સામાન શી રીતે થઈ શકશે ? સ્વભાવની ગરીબ છે તેથી લાચારીથી સમજી કામ કરશે, પણ અહરનિશ પોતાના કામથી પસ્તાઈ મનમાં બધી શરીર શોષાવે નાખશે. જોઈએ છીએ શું થાય છે તે. ઝેટલું બોલી મનને ઠેકાણું લાવી તે પોતાના કામે વળગ્યો. કારણકે તેના આગલે દીવસે તો ર્થવેસ્ટર્ન રેલવેની સડક બાંધવા માટે એક ઇન્જનેની જરૂર હતી અને તે સડક બાંધવાનો કોટ્ટાકટ રાખનાર આચારીએ તે જગા પ્રમોદ શંકરને આપવા પોતાની મરજી બતાવી હતી, તેથી તેના આધેશ મુજબનો જવાબ આપી તેમાં તે જગા કણુક રાખવા પોતાની ખુશી દેખાડી અને બીજે દીવસે ત્યાં જવા તરત ઉપડી ગયો.

જે જગાએ એ ગયો હતો તે જગા મંદળાડનું સ્થાન હતું. ત્યાંની હવા તથા પાણી બંને ભડુજ ખરબ હતાં એના જેવી માંદગીની જગા બીજી કોઈ ભાગ્યેજ હશે ? તે ઠેકાણું રેલવેનું એક મોટું નાંધું બાંધવાનું હતું. તેજ કામ પ્રમોદશંકરની દેખરેખ નીચે સોંપ્યું. ગમે જેવો સાજો તથા મજબુત બાંધાનો માણસ પણ આ સ્થળે માંદો પડ્યા વિના રહે નહી કારણકે એમ સાનું પાણી પસરી જવા જેવી તે જગા સીધી હતા નહીં. એવી વાંકી ચુકી જગા હતી કે આજ પડેલું પાણી સપાટીએ ભાગ્યેજ આડે દીવસે આવતું. એ પાણી ભરાઈ રહેવાથી શીયાળામાં ગંધાઈ ઉઠતું અને તેથી ત્યાં રહેનારને મેલેરીયા તાવ લાગુ પડતો. જેને એ તાવ લાગ્યો કે પરમેશ્વરને ઘેર પહોંચ્યોજ છે. આ વખતે પણ તે તાવથી દરોજ ત્યાં ઘણાં મરણ નિપજતાં હતાં. પ્રમોદશંકરનો બાંધો મજબુત હોવાથી તથા સાવચેતીએ ચાલવાથી આ તાવની અસર તેના ઉપર બીજકુલ થવા પામી નહીં.

એ પ્રમાણે છ મહીનાં વિત્યા બાદ એક દીવસે તેના રહેવાની જગાએ ડાકતર આવ્યો. તે ડાકતર તે વિભાગના દરદીઓની માવજત

કરતો હતો તેથી ત્યાં અવાર નવાર આવવા જવાથી પ્રમોદશંકરને સારી પેઠે ઝાળતો હતો, તેથી પ્રમોદશંકરની સાથે હાથ મીલાવી તે બંને બેઠા પછી એક બીજના રાજી ખુશીના સમાચાર પુછ્યા. પછી આવેલા ડાકતરે કહ્યું. મી. પ્રમોદશંકર! આંહીથી બે માઇલ દુર તમારી જાતીનો અને તમારા ભણીનો એક આદમી મરવા મુતો છે. એને આંહીનો જેરી તાવ લાગુ પડેલો છે. તેનું અત્રે કોઈ માયા પિછાન વાળું જણાતું નથી, કારણ કે તેનું નામ હાલ કે તે આંહી થું કરવા આવેલો છે તે કાંઈ કોઈ બતાવતું નથી. હમણા તે કાંઈ શુધ્ધીમાં નથી, પણ મરવાની અગાઉ સેજ સાવધ થશે. તમે તેને જોવા આવશો ? કારણ કે તે ધર્મનું કામ છે. તેને કાંઈ પોતાના દેશમાં કહેવડાવવું હોય તો તેની વાત તમે સમજી શકો. કારણ કે હું ગુજરાતી બરોબર જાણી શકતો નથી.

પ્રમોદશંકરે ઘણી ખુશી સાથે જણાવ્યું કે, મારી એ ફરજ છે. અને હું તમ રી સાથે આવવા તૈયાર છું. પણ દીવગીરછું કે મને એ વિષેની આગમચથી કાંઈ ખબર મળી નહીં.

બીજું બધું કામ પડતું મુકી તથા ઘણીના ઠપકાને ધ્યાનમાં નહીં રાખતાં બંને જણાં ત્યાંથી નીકળી મરણ પથારી એ પડેલા ગુજરાતી પાસે જઈ પહોંચ્યા. તે ગુજરાતી માંદગીથી બહુજ તવાઈ ગયેલો હતો. તેઓ બંને તેની પાસે જઈ બેઠા તે વખતે તે બેભાન હાલતમાં બક બકારો કરતો પડ્યો હતો. આવી તેની હાલત જોઈ ઘણો બેદ પામ્યો, અને ડાકટર ને પુછ્યું કે સાહેબ એ ક્યારે શુધ્ધી માં આવશે ?

ડાકટરે જવાબ આપ્યો કે, હમણાં કાંઈ હું કહી શકતો નથી. કદાચ એક બે કલાકમાં તે શુધ્ધીમાં આવે; અને તેટલો વખત આપણે આંહી બેસવું જોઈશે ?

બંનેને બેઠાને ટેટલીક વાર થયા પછી તે માણસ પાછો બકવા લાગ્યો, પ્રથમ તો ધંગધંગ વગરતું તે બોલતો હતો. પણ જેમ જેમ તે શુધ્ધીમાં આવતો ગયો તેમ તેમ તેનો બકવા કાંઈક સુદા-વાળો જણાયો. એ જેટલા બોલ બોલ્યો તેમાંથી એક એવો બોલ નિકળ્યો કે તે પ્રમોદશંકરના શરીરમાં ભાલાની પેઠે વાગ્યો. અને આશ્ચર્યની સાથે તે કોણ છે એ વિચારમાં પડ્યો વળી તે વધુ બબડ્યો કે હમણા મને એ ખબર નહીં હતી, મને ક્યાંથી ખબર પડે ? તે વિષે પ્રમોદશંકરે કાંઈ પણ મને ઇસારો કર્યોજ નહોતો. તેથી મને એ પ્રમાણ સ્વપ્ને પણ ક્યાંથી આવે ?

આ છેલ્લા બોલો સાંભળી પ્રમોદશંકર દીગમ્બ બની ગયો. અને તે કાણ છે તેની ઇતેન્નરીમાં તેની નજદીક જઈ તેના મોઢાપર ચિખરાયલા વાળ દુર કરી તેનું મુખ જોઈ ચોંક્યો, અને મનમાં બોલ્યો કે એ બીજો કાંઈ નહીં પણ કમળાબા હાથની ઇચ્છાવાળો ઇચ્છાશીલ છે.

તેને ચોંકતો જોઈ ડાકટરે પુછ્યું. શું ત્યારે તમે તેને ઓળખો છો ?

પ્રમોદશંકરે ઉતરેલે ચહેરે કહ્યું. હા, તે મારો જીનો મીત્ર થાય છે. હું નિસાસો નાંખી બોલ્યો. અરે હાથ ! ડાકટર સાહેબ ! શું એને બચાવવાને એકે ઉપાય નથી ? એમ કહી જરા ગળગળો થઈ ગયો.

આ ઠેકાણે તો નહીં પણ કદાચને પુનામાં ઉપાય થાય. ડાકટરે પોતાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો.

એમ હોય તો તમે ઝાઝીવાર ખોટી ના થતા. એ સંબંધી સધળો ખરચ આપવા તૈયાર છું. ગમે તેમ કરી જો તેનો જીવ ઉગારતો હોય તો, ગમે તેટલું ખરચ થાય તોપણ હું પાછી પાની કરીશ નહીં. પ્રમોદશંકરે કહ્યું.

આવો તેનો મકમ વિચાર જોઈ ડાકટર બોલ્યો, શું આ દોસ્ત તમને એટલો બધો ખ્યારો છે કે તેને ખાતર તમે તમારા પૈસાની પણ દરકાર કરતા નથી ?

પૈસા તો શું ? પણ તે જો બચે તેવો હોય તો આ મારો જીન પણ આપવા તૈયાર છું.

ધન્ય છે તમારો મિત્રાઈને ! ડાકટરે ખુશી થઈ કહ્યું. હું તમારી આવી ચાલથી બહુ ખુશી થયો છું. પણ આટલું બધું કરવાનું કારણ ?

કાસણ એટલુંજ કે, જે સ્ત્રી એને ચાહે છે તે મને ઘણી વહાલી છે. તેના સૌભાગ્યની ખાતર અને બીજાં મારા તેની સાથે રહે. હની ખાતર તેને બચાવવા ગમે તેવા જોખમમાં ઉતરવા તૈયાર છું. મારા વહાલા ! નટ કરો અને તેને મરણ પથારીએથી ઉઠાડવા ત્વરા કરો.

તે ડાકટર, પ્રમોદશંકરે કરેલો ખુલાસો સમજી ગયો અને બોલ્યો; મી. પ્રમોદશંકર ! તમે અનુયય જેવા હોમલ્લવાન નર છો. પણ હવે વાતોમાં મારે વધારે વખત કહાડવો નહીં જોઈએ. કારણ કે જીમના દૂતો પોતાનું કાર્ય સાધવાની તૈયારીમાં છે. તે અગાઉ આપણે

અગમચેતી વાપરી તેને કાવવા નહીં દેવા આપણે આપણા હથિઆર સજ કરીએ.

ઉપરનું વાક્ય બોલતાં ડાકટરની નજર પેલા માદા માણસ ઉપર ગઈ અને જોવાની સાથેજ ચોંક્યો.

એ જોઈ પ્રમોદશંકર બોલ્યો. કેમ ચોંક્યા સાહેબ ? કાંઈ નવું જુનું છે કે ?

ડાકટર જરા ગભરાઈને ગભરાઈથી બોલ્યો. તમારા મીત્રના ચહેરા ઉપર જરા નજર કરો. જુઓ જુઓ, તેના શરીરમાં સઘળું લોહી તેના મોહોડા ઉપર આવેલું છે, અને તેથી શરીરમાં સેજ પણ લોહી રહ્યું નથી. અરીનો પ્રાણ ધાતક તોવ એવીજ અસર કરે છે.

ત્યારે તો આપણે તેને જલદી લઈ જવો જોઈએ ત.કીદ કરો.

પણ તેને આવી અણીના વખતે શી રીતે લઈ જવાય. ત્યાં પ્રહોચતાં સુધી તેના પ્રાણ રહે એવી મને આશા નથી.

ત્યારે શું હું મારા મીત્રને ખેંચી દૂધશ ? આંખમાં આંસૂ સહીત પ્રમોદશંકર બોલ્યો. ત્યારે હવે શું તેને ઉગારવાનો એકે ઉપાય આપના હાથમાં નથી ?

મી. પ્રમોદશંકર ? તમે ગભરાઓ નહીં. ઇશ્વર કૃપાથી તમારા મીત્રને હું સાજો કરી શકીશ. તેને ઉગારવાનો એક ઉપાય છે તે જો તમારાથી બની શકે તો.

શું છે ? શું છે ? જલદી કહો. હું તે કરવા તૈયાર છું.

જો હમણાંને હમણાં કોઈ માણસનું લોહી તેના શરીરમાં ઘસ કરવામાં આવે તો, તેની હાલતમાં કાંઈ સુધારો થાય પણ જે ધણી પોતાનું લોહી આપવા કબ્જુલ થાય તેતો આ જગતમાં રહેવા પામેજ નહીં.

આ સાંભળી પ્રમોદશંકરે જણાવ્યું. જો તેમ કરવાથી તે સા-જો થતો હોય તો હું તેમ કરવા તૈયાર છું. આપને યોગ્ય જણાય તેમ કરી તેને મારા બલા અને જાની દોસ્તને બચાવો.

ડાકટર રામચંદ્રગવ ધણા મુત્તકોમાં રૂંચી હતો, અને તેથી તેને ધણી જાતનો અનુભવ મેળવ્યો હતો, પણ પ્રમોદશંકર જેવો માણસ કોઈ ટેડાણે પણ જોયો હતો નહીં. પ્રમોદશંકરની આવી હીમત જોઈ અજ્ઞપ્ત થયો ને બોલ્યો, મી. પ્રમોદશંકર ? તમે માણસ જાતમાં ઉત્તમ પુરુષ છો મીત્રનો જીવ બચાવવા ખાતર પોતાનો જીવ આપે એવો પુરુષ આજ સુધી ક્યાંઈ પણ મેં જોયો નથી, પણ

આજે જ તે જોવાની મને તક મળી છે, અને તેથી હું ધણો આનંદ થાઉં છું. હાલ તમારો હાથ જોઈએ ? એમ કહી પ્રમોદશંકરની નાક જોઈ વળી તે જોઈએ કે, ખરેખર અભયજી જેવું છે કે, આવી વખતે પણ હમેશની માફક તમારી નાક ચાલે છે. એક માણસ પોતાનાં દોસ્તની ખાતર પોતાનો જીવ આપવા તૈયાર થાય અને તેની નાક સેજ પણ ઝડપથી નહીં ચાલે એ ખરેખર નવાઈ જેવું છે.

પ્રમોદશંકરે, ત્યાર પછી જણાવ્યું કે, મારાથી ખનતા ઉપાયે હું તેને મરવા દેશ નહીં. હું ખાત્રીપૂર્વક કહું છું કે, તરત ને તરત મારે લોહી કહાડી તમારે તેને ખચાવવો જોઈએ. અને તેમ કરવાની તમારી ફરજ છે.

ડાક્ટર રામચંદ્રરાવ અતિ આનંદમાં આવી જોઈએ કે, મી. પ્રમોદશંકર ! હું તમારી આવી હીમતથી તમારી પર આશ્ચર્યમંત્ર થઈ ગયો છું. તમારા જેવા નરો પ્રભુ જગતમાં નિપજાવે. ધન્ય છે તમારી માત પિતાને ! તમારો આવો ગુણ જોઈ હું તમારો ખુની નહીં થાઉં.

હીક ત્યારે, એમ હોયતો તમારો હથિયાર મને આપો, હું મારે હાથે જ એ ઉપાય કરી લઈશ. કેમકે મને પણ વહાડ કાપતું થોડુંક જ્ઞાન છે. હું સોગન ખાધને કહું છું કે, મારા મીત્રને ઉગારવા માટે તમે તમારો હુત્તર નહીં અજમાવશો તો, હું તમારી મૃદ્દ લીધા વિના મારું કામ કરી લઈશ. એ મારો પક્કો ઠરાવ છે તે લેમે સમજી લેજો.

ડાક્ટરે, તેનું આવી રીતે નિશ્ચય મન જોઈ કહ્યું કે, તમારી આખજ કહી આપે છે કે તમે ગમે તે પ્રકારે પાછા હઠવાના નથી. એકને માટે એકનો જીવ શા માટે ગુમાવો છો ? આમ કરવું આપને યોગ્ય નથી. હરેક પ્રકારે ડાક્ટરે તેને તાલી જોયો પણ જ્યારે પ્રમોદશંકરને મક્કમ વિચારનો જોયો, એટલે વહાડ કાપતો પ્રયોગ શરૂ કર્યો. પ્રમોદશંકરના જમણા હાથની નસ જોલી અને તેમાંનું નિકળતું લોહી ઇન્જિનામના શરીરમાં ફાપલ કર્યું. લોહી, ઇન્જિનામના શરીરમાં જતાંની સાથે જ ચમતકારી રીતે તેની અસર જણાઈ અડતાળીશ કલાક થઈ ન થઈ એટલામાં તો મોતના પંજમાંથી છુટવાના ચિન્હ દીસવા લાગ્યાં. બંને જરા શુદ્ધીમાં આવ્યા કે તે બેઉ જણાને ડાક્ટર મહામજેશ્વરની સુંદર અને સ્વચ્છ હવા વાળી ટેકરી પર લઈ ગયો. એક પખવાડીઆ સુધી પ્રમોદશંકરને પથારીમાંથી બીઝકુલ હાલવા ચાલવા દીધો નહીં. તેમ તેની જ અંપતી સારવાર કર્યા દીધી. જ્યારે પ્રમોદશંકરના શરીરમાં થોડી શક્તિ આવી ત્યારે તેને

ધમ્મચારામ સાથે મળવા દીધો. જો તે અગાઉ બંનેને મળવા દીધો હોત તો ગંભીર પ્રકારની ઈર્ષ્યા થઈ તેમાંથી સાર પરીણામ નીપજત નહીં.

ધમ્મચારામ, પ્રમોદશંકરને જોઈ રડી પડ્યો અને આભાર માની બોલ્યો, આપણે આંહી ક્યાંથી ? અને તમારી આવી હાલત શાથી ? આપણને આંહી લાવનાર કોણ ? આ આપણી પાસે બેઠા છે તે કોણ છે ?

પ્રમોદશંકરે કહ્યું તે આપણને બેને મેલમાંથી ઉગારનાર છે. તેમનો આપણે વારંવાર આભાર માનવો જોઈએ.

ડાક્ટર બોલ્યા, 'નહી, નહી, એમના બોલો. એમને ઉમારવા માટેજ તમે આ આપણાં વેરી લીધી છે. ફક્ત હું તો મારી ફરજજ બજાવું છું,

ધમ્મચારામ, અચરતીથી અને કરગરીને ડાક્ટર ભણી મુખ કરી બોલ્યો, મહેરબાન ! આ ભેદનો ખુલાસો કૃપા કરી ને કરો. આપનો મોટો ઉપકાર થશે

પ્રમોદશંકરે ઈશારત કરવાથી ડાક્ટરે કહ્યું હાલ વાત કરવાનો સમય નથી. તમને બંનેને સારી પેઠે આરામ થયેથી સઘળી વાતનો ભેદ ખુલ્લે ખુલ્લો જરૂર કરીશ તમો જરાએ ગભરાસો નહીં. હાલ તો તમો બંને જલદી સાળ થાઓ તેવા ઉપાય મને તાકીદે યોજવા દ્યો.

કેટલાક દીવસ તે ટેકરી પર રહી બંને જણા હરતા ફરતા થયા, એટલે એક દીવસ સાંજના ડાક્ટર અને ધમ્મચારામ લીલી દરીયાળીની હવા ખાવા નિકળી પડ્યા. આમ તેમ કેટલીક વાતો કર્યા પછી અને સુંદર ટેકરીની સુંદરતા નિરખ્યા પછી આસતે રહી ધમ્મચારામે પુછ્યું ડાક્ટર સાહેબ ? મારો પ્યારો દોસ્ત મારી પેઠેજ પકડાઈ પડેલો કે ?

ડાક્ટર સાહેબે જણાવ્યું ના, ના.

ત્યારે તેમને શું થયું હતું ? તેઓની આવી દશા એકા એક શાથી ! તેને દુખ થવાનું કારણ તમેજ છોને ડાક્ટરે કહ્યું.

શું હું ? અચરજ થઈ ધમ્મચારામે જણાવ્યું,

હા, ભાઈ હા, તમેજ

શી રીતે તે મહેરબાની કરી મને જણાવે ? ધમ્મચારામે કહ્યું.

સાંભળો, જ્યારે તમે મરણ પથારીએ પડ્યા હતા અને તલા-રો બચાવનો એક ઉપાય મને સુઝ્યો નહીં, ત્યારે તમારું કલેવર

રસ્તામાં રાજો નહીં તેવા કારણથી તમારા જાતી અને દેશી જાણી
 ભોળાને તે કેકાણે પાડે એમ ધારી મેં તેમને તમારા હાલની હકીકત
 કહી. હકીકત સાંભળતાની સાથેજ તમને જોવા માટે તેઓ તેમની
 નોકરીની દરકાર કર્યા વિના ઝટપટ મારી સાથે તમારી પાસે આવવા
 તૈયાર થયા. જ્યાં તમે પડ્યા હતા ત્યાં અમે જાને જણા આપ્યા.
 અને તમોને માઠી હાલતમાં જોઈ ધણી દીલગીર થયા. થોડી વારે
 તમે કાંઈ બબડયા અને તેમાંનો એક એવો ખોલ સાંભળી ચોંકયા.
 વળી તમે પાછા ચુપ ચાપ પડી રહ્યા અને પાછા થોડી વારે બકવા
 કરવા લાગ્યા. તેમાં કમળાનું નામ આવતાં તમે કાંઈ તેમના સ્નેહી
 છો એમ ધારી તમારા મોંહ પર આવેલા માથાના બાળ ખસેડી
 તમને સુખ જોઈ ગભરાયા અને ભારે અફસોસમાં પડ્યા. તમને
 બચાવવા માટે મને ધણો વિનવ્યો, અને તે બાબતમાં જે ખરચ થાય
 તે કરવા તૈયાર થયા. અનેક બિચાર કરતાં અને તમારા શરીરને
 નિહાળતાં તમારી જીવન દોરી લાંબી હોવાથી તરત વેળા એક ઉપાય
 સૂઝી આવ્યો. પણ તે ધણો જોખમદારી અને નહીં જની શકે એવો
 હતો. મેં તે ઉપાય કહી બતાવતાં વગર દીલે તે કરવા મને સુમના
 કરી. પોતાના જાનની દરકાર નહીં કરતાં તેમના શરીર ઉપર મને
 વહાડ કાપ કરવા સખ્ત હુકમ આપ્યો. મેં તેમના જમણા હાથની
 ફસ ખોલી તેમાંથી નીકળતું લોહી તમારા અંગમાં દાખલ કીધું. તે
 લોહી નીકળવાથી તેમના શરીરમાં નબળાઈ આવી આ હાલતને
 મહોંઝ્યા છે તેમની હીમતથીજ હાલ એક ખીજને જોઈ શકો છો.

આશ્ચર્યતાથી ઈન્છિલાલ બોલ્યો બોલો !! આટલું બધું મારા
 માટે દુખ વેળી લીધું ? ધન્ય છે તેમની માત પિતાને ! પ્રભુ તેમને
 દીર્ઘાયુ કરે. કેવા પરોપકારી માણસ ? પૈસા આપી સૌ કાંઈ ઉપકાર કરે
 પણ આ બલા નરે તો મને પોતાનો જાન આપી ઉપકાર કર્યો.
 આવા વિરલા નરતો જગતમાં ગણત્રીનાજ હશે. જાહેજ ! મહેરબાની
 કરી એક મારું કામ કરો ?

બોલો શું છે ?

અમારા જાનનેની હયાતી વીશે એક તાર કમળાબાઈ ઉપર
 ભર્ય, આપના નામથી કરો. તે બાઈ તેના સમ્માચાર વિના ઝુરી
 મરતી હશે. ઈન્છિરામ બોલ્યો.

• ચાલો તારે આપણે તાર હોપીસના રસ્તા તરફ જઈએ, ને
 તાર કરી આપણે આપણા ઊતારે જઈએ ઝડતરે કહ્યું.

બહુ સાફ. બંને તે તરફ વળી અરજત તાર કરી પોતાની ઉતારે ગયા.

બીજે દીવસે બપોરના જમ્યા પછી બંને જણા આરામ ખુરશીઓ પર બેસી બીડીઓ ફુંકતા હતા. આ વખતે કોઈ જરૂરી માતનાં કારણ સર દાકતર બહાર ગયેલા હતા બીડી પીતાં પીતાં પ્રમોદશંકર બોલ્યો, બાપ ઇચ્છાલાલ ! તું ત્યાં ક્યાંથી આવી મોકલે છે તે તું મહેરબાની કરી જણાવ્ય ?

તમારા સ્નેહીની ખાતર અને તેનો મોકલેલોજ અત્રે આવ્યો છું મારું સ્નેહી કોણ ? અને તેને તને મોકલવાનું કારણ ?

જે છે તેજ ! તમારા ઉપર સ્નેહની ખાતર.

પણ તેનું નામ ?

તમે તમારા હૃદયમાંજ વિચારોને !

મારા ઉપર સ્નેહની ખાતર તને આટલા સુધી મોકલે એવું તે કોઈ છેજ નહીં.

પાછ કેમ નથી ? આ શું બોલે છે ? કેમ ચીજને આસતે આસતે ખેંચી પછી તેને એકદમ છોડી દઈએ તે તેથી શું પરીણામ આવે ? સમજી થઈ આવું અધટીત ક્યાંથી શીખ્યા ? તમારે મારી સાથેજ આવવું જોઈશે ? આપણી હયાતીનો તાર વટીક પણ તેના ઉપર કરી દીધો છે.

આ તું શું બોલે છે ? પ્રમોદશંકરે જરા ડોળા ચઢાવી કહ્યું. પણ પાછા શાંત પડી બોલ્યા કે તારા બોલવાનો મને કાંઈ પણ સમજ પડતો નથી. હજી તારા દરદની તને ઘેઝઝા લાગી રહી છે કે શું ? કે આજ કાંઈ પાછું ફરી ઉપડી આવ્યું છે કે શું ?

મારા મહેરબાન ! આ વિષે ડાકતર સાહેબે તમને નથી કહ્યું ? તાર, મારા કહેવાથી તેમને તેમના નામથી તેના ઉપર ક્યો છે ને ! અને ઘેલો ના સમજતા. મારા દરેકે દરેક બોલ ખરાજ સમજાવે. હવે આપણે આંહીયા ઉપડવાની તાકીદ કરવી જોઈએ. વાર થશે તે મારી મહેનત નિષ્ફળ નિવડશે ઇચ્છાલાલે કહ્યું.

પ્રમોદશંકરે જરા ચીરડાઈને કહ્યું તારો ભરમ ફોડીશ કે એ અને એમ લાગ્યા કરીશ ? તને કોણ મોકલ્યો છે તે તો જણાવ ? તમારી વહાલી કમળાએ !

ઉપરનું વાક્ય સાંભળી પ્રમોદશંકર, આશ્ચર્યતાથી બોલ્યો આ શું કહે છે ? બહા માણસ મરફતી જવાદે ને જે ખરું હોય તે કહે.

ખરેખરેન કહું છું. ઇચ્છારામે એ ધડક પણે કહ્યું.

તેવો તારી સાથેજ પરણાવાની હતી ને ? અને તે વિષે તેંજ મને એ જખત ચેતવણી આપી હતી. કેમ જુલો જાય છે ? મને ખનાવવાની વાત ન કર.

માણસો કેનાં મતલબી હોય છે ? પોતાનું કાર્ય સાધવું હોય છે ત્યારે સામા માણસનાં વશ તદન થઈ જાય છે, અને સામે માણસ કહે તેમ કરે છે, તેથી પોતાની કળા સામે માણસ કળવા પામતો નથી. મારે પણ એમજ થયું છે. અને હું ખરે ખર ઠગાયોજ છું ઇચ્છાસાહેબનિરાશ બદને કહ્યું.

શું તે તને પરણાવાની ના કહે છે ? આશ્ચર્યતાથી પ્રમોદ્યકરે પુછ્યું. તેવો તારા ઉપર અનિશ્ચય સ્નેહ રાખતો હતો ને ?

એ બધું આપની ખાતર.

વાહ ! એમને હોયજ ! મેં તો તેના ઉપરનો સ્નેહ ખેંચી દીધો છે, તેમ તેને પણ કીધું હતું ! જ્યારે તમે ખાતર વાતો કરતા હતા, ત્યારે તે મને જરા પણ ઝાંખતી નહી. જેમ જેમ તમારો સ્નેહ વધતો ગયો, તેમ તેમ હું તેના દીક્ષમાંથી ખસતો ગયો. તે મને ખીલકુલ ચાહતી નથી એવો ખચીતજ છે.

ભાઈ સાહેબ ! તમારું ધારવું ખરું છે અને હતું પણ તેમજ. એવો બધી કપટ જાળ પથરાઈ હતી. તેના શિવાય આખા ધરના તમામ માણસોના મનમાં એમજ નક્કી થઈ ગયું હતું કે કમળા અને વરશે અને મને પણ પકડી ખાતરી હતા કે કમળા મારી થઈ ચુકી. હું પુરૂષ છતાં પણ મને ઠગી ! એના કૃત્રિમ પ્રેમને હું ન કળી શક્યો. સ્ત્રીના ચરીત્ર અજાણ છે ! !

આંમ થવાનું કાંઈ કારણ ? પ્રમેદ્યકરે પુછ્યું.

તમેજ.

આ શું કહે છે ?

હું ખરું કહું છું.

મેં તો તેને મારી શકિત નહીં હોવાથી તજ દીધી હતી અને તે વિષે તને અમાઉજ મેં કહ્યું હતું.

હા, હા, તેવો ખરી વાત. “મીયાં છોડે પણ ખીમી કેમ છોડે” તમારી સાથે પરણવા માટેજ તમારો મીત્ર જાણી મારી સાથે સ્નેહ બાંધ્યો હતો. મનેજ વરશે એવી અટકળ મેં એના ડોળ ઉપરથી બાંધી હતી મારી અટકળમાં ઠગાયો. હું કેવો મુર્ખ ! કે મેં તેના ચરીત્ર ન જાણ્યાં ? સ્ત્રીના મોહપાસમાં પડી પુરૂષો શું શું નથી કરી

શકતા ? સ્ત્રી ધારે તો પુરૂષને પોતાની આગળ નચાવી શકે છે, ન કરવાના કામ કરાવી શકે છે. પણ જો પુરૂષ, સ્ત્રી પાસે ધારેલું કામ લેવા ધારે તો તેમાં તેનું કાંઈ પણ નીપજતું નથી. જેમ જેમ મેં તેને મારી મરજી દેખાડી તેમ તેમ તે કબુલ થવા લાગી; અને દીન પ્રતિ દીન વધારે સ્નેહ બતાવવા લાગી. લગ્ન વિષે કહેતાં તે બોલી ? દીકર ! હમણા ધીરજ ધરો. ઉતાવળ શી છે ? હું તમારીજ છું. મેં આશામાં આશામાં કેટલાક દીવસ કાઢ્યા અને તમારા ગુમ થવા પછી મેં ફરી માગણી કરી. તે વખતે તે ભારે ઉદ્વેગમાં જણાઈ. પણ ધીરજથી અને શોકાતુર વદને જવાબ આપ્યો કે હાલમાં હું લાચાર છું. મારી બોવાયેલી વસ્તુ મળેથી તે વાત થઈ રહેશે. આમ તે મને વારે વારે ઉડાવ્યા કરતી હતી, પણ મોતાને જામ જાણવા દેતી નહી.

ઉપરનું વાક્ય સાંભળી હું દંગ થઈ ગયો, અને આ શું બેબે છે તેના વિચારમાં ગરકાવ થઈ ગયો. થોડી વારે હું બોલ્યો, તારી એવી શું ચીજ બોવાઈ છે કે જેના માટે આટલી બધી ઉદાસ થઈ છે ? વળી મસ્કરીમાં કહ્યું કે પૈસાદારને ક્યાં ખોટ આવે તેમ છે ? એક ગઈ તો બીજી. આ સાંભળી તેણીએ કહ્યું મારા બાપની સઘળી દોલત ખસ્યતાં પણ તે ચીજ મળવી મુશ્કેલ છે. મેં કહ્યું એવી શી ચીજ છે તે કહેશે ?

શા માટે નહીં ? તેણી બોલી. સાંભળો ? એક તો મારા માથાનો મુગટ, હૈયાનો હાર, કોટનું માદળીયું, સૌભાગ્યનો આધાર, એટલું બધું ગુમાવ્યું છે અને તે ગુમ થવાથી હું છતી આંખે આંધળી થઈ ગઈ છું. મારી સર્વ ઇંદ્રીઓ પોત પોતાનું કામ બજાવવા અશક્ત થઈ ગઈ છે. મારું હૃદય શુનકાર થઈ ગયું છે. કેટલું ગણાવું અને શું કહું. હો નિશ્વાસ નાંખી છેલ્લા શબ્દ બોલી. આમ બોલવા છતાં પણ હું તેના મર્મ ભેદી વાક્ય સમજ્યો નહીં.

વળી થોડા દીવસ જવા દઈ મેં મારી માગણી વિષે વાત કરી. તેને મને ધીરે સાદે કહ્યું કે તે ચીજ હજી મને મળી નથી. જો તે મેળવી આપો તો આપનો મોટો ઉપકાર થશે. મારું મન તે ઉપર વિશેષ લાગી રહ્યું છે તેથી અવર ઉપર મારું ચીત ચોટતું નથી.

મેં કહ્યું તેની નીસાનીઓ આપશો ?

તેણે કહ્યું 'ધણી ખુશીથી પણ તે સાંભળી તમે ગભરાતા ના.

મેં કહ્યું એમાં ગભરાવાનું શું કારણ ?

જો તમે મારું કામ કરવામાં કુશળ જણાશે તો માન આપ તરફથી તમને ભારે બક્ષીસ તમારી મહેનતના બદલામાં અપાવીશ.

મેં હસતાં હસતાં કહ્યું. રે ગાંડી રે ગાંડી, તારા આગળ પૈસા શું ચીજ છે ? તું મળી એટલે મને સર્વ મળ્યું સમજાય. બોલો શું શું નીશાની છે.

તેણી મારી મુખાઈ પર જરા હોઠમાં હશી જણાવ્યું કે હૈયું હાથ રાખજો. સાંભળો તે ચીજ તમારા કરનાં શેજ ઉંચી છે અને જરા ગૌર વર્ણ છે.

આ સાંભળી હું ચમક્યો ને બોલ્યો આ શું કહે છે ? ભાન ઠેકાણે છે કે નહીં ? મારું ભાન ? તેણીએ મને પ્રશ્નના રૂપમાં કહ્યું, ને બોલો મારું ભાનતો ઠેકાણેજ છે, પણ રખેને તમારું ભાન ખશી ન જાય. સાચવજો, કાળજી ઠેકાણે રાખજો, ચોકા છો શા માટે ? વળી તે બદનમાં ભરેલો છે, મુંછેનો મગડ દ્રષ્ટી ખેંચાવે તેવો છે, ચાલ, ચીત હરાવે તેવી છે. તેનેજ મારું મન હરણુ કયું છે અને તેજ મારા ચિતડતો ચોર છે.

અરે આ શું બકે છે ? આજ આમ કેમ લાવે છે ? શરીરને કાંઈ થયું છે કે શું ? શુધ્ધી ઠેકાણે છે કે નહીં. મેં આશ્ચર્યતાથી કહ્યું.

મારું મન ઠેકાણેજ છે, હું પુરે પુરી શુધ્ધીમાંજ છું, અને હું જે કહું છું તે ખરે ખરુંજ કહું છું કાંઈ બકવા, કરતી નથી. તેણીએ બેધડક પણ કહ્યું.

આ બકવા નહીં તો બીજું શું ? આતે ચીજ કે ચીજડો ? મેં જરા ચીંચાઈને કહ્યું.

તમે ગમે તે સમજો. તેની વિના આ બધી દુનિયા મને સુનકાર જેવી લાગે છે. જરા આંખમાં ઝળઝળીઆં આણી બોલી.

તે કાણ છે તે કહેશો ? અને આમ તેને માટે દુખી થવાનું કાંઈ કારણ ?

કારણ મેં પહેલેથીજ જણાવ્યું છે. પ્રભુ મને તે ક્યારે મેળવશે ? ઉંડો નિસાસો નાંખી બોલી.

પણ તે કાણ છે તે કેમ કાંઈ જણાવતી નથી ?

શું જણાવું મારું કપાળ ! સજળ નેત્રે તેણીએ કહ્યું. જ્યારથી તે ગુમ થયો છે ત્યારથી મારું સધળું ગુમ થયું છે, આંહી હતો ત્યારે તો તેનું મન મારા પર નહીં હતું પણ હું તેને જોઈ મારી આંખો ધારતી. મારી મુખાઈનું ફળન મને નડ્યું છે. સાંધવાની આશાએ સોય મેળવતાં આખું વચ્ચન ખોઈ ખેડી.

આમ ભ્રમમાં બોલી શાને ભરમાવે છે ? શું તું બીજાને આહે છે ? મેં અધીરાઈથી પુછ્યું.

છે તો તેમજ, આ સાંભળી હું તો હીંગમુઠ્ઠા બની ગયો. અને ઘોળી પુણી જેવો થઇ ગયો. મારા કાન બહાર મારી ગયા. અને સઘળા અવયવો સ્તબ્ધ થઇ ગયા. શું બોલવું તે કાંઈ ગમ પડી નહીં, પણ થોડી વારે જરા હીમત લાવી રક્ત નેત્રે બોલ્યો ત્યારે તું મારી સાથે સ્નેહ રાખી પ્રેમ બતાવતી હતી તે ખોટો કે ? એમ હતું ત્યારે મને પ્રથમથીજ કહેવું હતું આટલો બધો લોકોમાં ફજેત શું કરવા ચાત ? અને બીજાનો અળખામણો શાને માટે બનત ?

બધું સાંભળી રહ્યા પછી ધીરે સાસતે બોલી. મેં મારું કાર્ય સાધવા માટેજ તમારાથી સ્નેહ જોડ્યો હતો તમારી સાથે વચ્ચે માટે નહીંજ. જે તમને આશાના ડુંગરે ચઢાવી ડોલાવ્યા તેની માફી ચાહું છું. તમારા મીત્રત્વ કાર્ય કરવા ને લીધેજ ફજેત થયા છો. મારે માટે નહીં. જરા શિમત હાસ્યથી મસ્કરી રૂપે બોલી. અળખામણો નહી પણ તેન તમને હેતુસ્વી કરવા માટેજ આમ મારે કરવું પડ્યું છે. જે એને શોધી આપશો તો તેના હેતુસ્વી અને મારા જનમના ચાલાની થશે.

એમજ હતું ત્યારે તારે મને પહેલેથીજ જણાવવું હતું. શી-ખરપર ચઢાવવી એકદમ જમીનની સપાટી ઉપર નાંખી દેવો એ કાંઈ ઠીક કહેવાય કે ? હતો આએ ચુક્યો ને આએ ચુક્યો. મેં ધીરા પડી કહ્યું.

ગભરાઓછો શા માટે ? ઇશ્વરકૃપાથી તમારું કામ મારાથી તો નહીં પણ બીજાથી પાર ઉતરશે. જે પ્રથમથી મેં આપને મારી વાત કરી હોતતો કદાપી કાળે મારું કામ થવા આશા રહેત નહીં. જે મને તે આદમી મેળવી આપશો તો તમારી મન ગમતી અને મનને પૃસંદ પડે તેવી સ્ત્રી સાથે તમને મેળવી આપીશ.

હવે તારાં ચરીત્ર ન લડાવ્ય. તારાં ચરીત્ર જોઈ અજબ થયો છું. પણ તું કાને ચાહે છે તે કહીશ ? અને તેને માટે મારી સાથે આમ કરવાનું કારણ ? તે મારો શો સગાંધી છે ?

મારો વહાલો અને તમારો જાની મીત્ર પ્રમોદશંકર ! તેને મેળવવા માટેજ મારે આપને આટલી બધી તસ્તી આપવી પડી છે. પ્રકૃલીત ચહેરે બોલી.

પણ તે આંહી છે નહીં તેનું કેમ ?

કેમ શું ? તેને શોધી કાઢતાં જે ખરચ થાય તે મારી પાસેથી હ્યો. ખરચ મારું, મહેનત તમારી. તમારો દોસ્ત છે ને !

વાર ત્યારે તારી મરજી એની સાથે વરવા ખુશી છે તો જુઠ્ઠા આડે આવવા માગતો નથી. જ્યાં મન ન મળે ત્યાં પરાણે પ્રીત કરવી

નકરમી છે. તારા સ્નેહની ખાતર નહોં, પણ મારા દોસ્તની ખાતર તારું કામ પાર મુકત્રા માથે લઉં છું. તારી લાલચથી નહોં, પણ ખરા અંતઃકરણથી મારા મીત્રના લાભને લીધેજ તેને મેળવી આપવા મહેનત કરીશ. મેં જરા જીલ્લોટિયામાં આવી કહ્યું.

હું એક દીવશ, આપનો કેવી રીતે પતો મળે એ વિચારમાં બેઠો હતો, તેવામાં પોષ્ટમેન કાગળો વહેંચતો વહેંચતો મારા ઘર આગળ આવી માફ નામ પોકારી મુંબાઈ સમાચારનું છાપું મારા ઘરમાં નાંખતો ગયો. મારી બેઠકેથી ઉઠી તે લઈ પાછો તેજ બેઠકે બેસીને છાપાનું જીવર કાઢી વાંચવા બેઠો વાંચતાં વાંચતાં બીજેજ પાને “ ગુજરાતી ઈજનેરે ભારે ભય ભરેલી જગ્યાએ રહી કંઠેલું મંજવર કામ ” તે મથાળું મારા વાંચવામાં આવ્યું અને તે ખબર વાંચવા માફ મન લલચાયું. તેમાં આપનું નામ અને આપના પ્રાકૃત વર્ણવેલાં વાંચી ઘણો આનંદ થયો. આપનો પતો મળ્યો તેથી બેઠક ખુશીમાં આવી આ વધ મણી આપવા આપનો કરકમળ ચાહનારીને છાપુ વાંચવું અધુર મુકી જેમ તેમ લુગડાં પહેરી હું દોડ્યો. મને હર્ષમાં દેખી તે બોલી, કેમ આજ આવડા બધા હર્ષમાં ? આજ કાંઈ છે કે ?

મેં હર્ષમાંજ જવાબ આપ્યો હા, હા, આજ તો કાંઈ મોંઘ મીઠાં કરાવો તો સાર.

પણ છે શું ?

હોય શું ? તમારા અને મારા સ્નેહી મળ્યાની વધામણી !

શું તેઓ આવ્યા ? તેણી હર્ષથી ગાજીને બોલી.

ના. ના.

ત્યારે તેઓ ક્યારે આવશે ?

તમે ક્યારે તેડાવો ત્યારે.

શું ! તમારા ઉપર તેમનો પત્ર છે ?

ના, ના.

શું ત્યારે તમે મારી મફકરી કરવા આવ્યા કે ? નિરાશ વદને બોલી. જાઓ જાઓ હજીએ તમારી ટેવ ના મઘ કે ?

શાણી ગભરાઓ નહીં; નિરાશ થાઓ નહીં. અજોજ મુંબાઈ સમાચારનું પત્ર મળતાં તમારા સ્નેહીએ કરેલાં કામની ખબર વાંચતાંજ લાગશે તમારી પાસે આવ્યો છું. તેમનું કામ ઠેકાણું તેમ લખેલું છે.

એમકે ? આશ્ચર્યતાથી હર્ષાવેશમાં આવી બોલી. કયે ઠેકાણે છે ?

ખુનાથી ઘણું દુર રેલવેના પુલને માટે નાળું બાંધવા વાસ્તે ગયા છે.

ઓહો !! એટલે બધે દુર ? શું હીમત ચલાવી છે ? ત્યારે તો તમે આજની જ મેલમાં તેમને તેડવા ઉપડી જાઓ અને ગમે તેમ સમજાવી મનાવી આંહી લઇ આવો. તરતજ ઉઠી વાટ ખરચી સાફ પોતાના કપાટમાંથી રૂપૈયા પચાસની નોટ કહાડી મારી સામે ધરી.

આ શું કરો છો ? આટલેથી જ મારી મહેનતનો બદલો વાળવો છે કે ? હાલતો રહેવા ધ્યે પછી સૌ થઇ રહેશે. એમ કહી હું તરતજ સાંથી નીકળ્યો. સાંજ પડતાંજ વાળુ કરી આપની પાસે આવવાની તૈયારી દરબા માંડી મેઈલટ્રેનનો વખત થતાંજ સ્ટેશન પર આવી ટીકીટ કહાડવી ગાડીમાં બેઠો. એકાદ સ્ટેશન આંકી રહ્યું હશે કે મને ટાઢનું લખલખું થઇ આવ્યું. સ્ટેશન આવતાં હું ગાડીમાંથી પ્લાટ ફોર્મ ઉપર ઉતર્યો અને મારો વધળો સામાન પોટર પાસે નીચે ઉતરાવ્યો પછી શું થયું અને જામને શી રીતે મળ્યો તેની મને બીલકુલ ખબર નથી. હવે આપણે આંહીથી જલદી જવું જોઈએ? કારણકે આપના વિયોગ દુખે કમળા કરમાતી હશે.

તેં પણ માગ માટે ઘણું દુખ સહન કર્યું ચાર !

તેનો બદલો તમે ક્યાં ઓછો આપ્યો છે. દામોદરે કહ્યું.

ઝાકતરે આવ્યા અને પોતાની તબીયત હવે સારી રીતે શરવા હરવા લાયક થઇ છે કે કેમ? તે પુછી ઘર બહાર આવવાની રજા માગી. ઝાકતરે ખુશીથી રજા આપી અને પ્રમોદશંકરે પોતાના શેઠની રજા માગવ રજાચીડી લખી ટપાલમાં નાંખી રજા આવતાંની સાથે બંને જણા ઘર બહાર આવવા નિકળ્યા, અને ઝાકતર પોતાના કામ ઉપર સોંધાવ્યા. પ્રમોદશંકરનો મેળાપ થતાં કમળા ઘણી ખુશી થઇ અને તેને પરણવા માટે પોતાનાં માઆપને પોતાની મરજી જણાવી. તેની મરજી આડે આવવા તેના માઆપ કાંઈ પણ બોલ્યાં નહી. તેનાજ કુટુંબની, તેના જેટલાજ પૈમાવાળી અને રૂપ ગુણમાં સરખી અને પ્રથમથી ઈચ્છા-દામ ચાહનારી પુત્રી જોડે ઈચ્છારામનું સગપણ કર્યું, અને બંને મીત્રા એક લગને પરણ્યા. આ વાર્તાનો સાર જગાની તંગાસને લીધે લખ્યો નથી. માટે વાંચક વર્ગો તેમાંથી શોધી લેવો.

બહેર ખપ્પર.

નામ.

કિંમત.

મત્રીસ પુત્રાની વારતા.

૧—૨—૦

સુમ્મોહોતેરીની વારતા.

૧—૨—૦

રામાયણ નાની

૧—૨—૦

ગીરધરકૃત રામાયણ મોટી

૨—૨—૦

કાવ્યદોહન મોટું ત્રણ ભાગનું.

૧—૨—૦

બરથરી નાટક મોટું.

૧—૨—૦

રાણકદેવી નાટક મોટું

૦—૨—૦

ગુલબંકાવળીની વારતા મોટા અક્ષરની

૦—૨—૦

મડાપચીશીની વારતા.

૦—૪—૦

અકબરની રમણના બારે ભાગ

૦—૧૨—૦

અંબોપાખ્યાન

૦—૬—૦

નળાખ્યાન.

૦—૪—૦

છોટમકૃત કીરતન માળા.

૦—૨—૦

નંદનતરીશીની વારતા.

૦—૨—૦

મદનમોહીનાની વારતા.

૦—૪—૦

સદેવંત શાવળીંગા મોટી

૦—૨—૦

કામકળાને કામરૂપ.

૦—૬—૦

અભેમન્યુ અક્ષરો

૦—૪—૦

શીવળવંતી કમળા

૦—૨—૦

કાલના મોડાની વારતા.

૦—૨—૦

પદમાવતીની વારતા.

૦—૨—૦

અમોલા રાણીની વારતા.

૦—૨—૦

આખરણ મોટું

૦—૪—૦

એકાદશી માહાત્મ્ય ગુજરાતી

૦—૪—૦

ઉપર લખેલાં પુસ્તકો વેલ્યુપેત્રલથી મોકલી આપવામાં આવશે તે ટપાલ ખર્ચ મંગાવનારને શીર જુદુ પડશે.

મગવાનું ઠેકાણું

શા. મોહનલાલ જયંતી સેલર.

ઠે. રીયારોડ—અમદાવાદ.

